

Social utsatthet på 2000-talet

–de föreningsaktivas perspektiv

Socialstyrelsen klassificerar från och med år 2001 sin utgivning i olika dokumenttyper. Detta är ett *Underlag* från *experter*. Det innebär att det bygger på vetenskap och/eller beprövad erfarenhet som tas fram av huvudsakligen externa experter på uppdrag av Socialstyrelsen. Experternas material ger underlag till myndighetens ställningstaganden. Författarna svarar själva för innehåll och slutsatser.

Artikelnr 2005-123-26

Sättning Anna Johansson
Publicerad www.socialstyrelsen.se, juni 2005

Förord

Kan röster från frivilligsektorn ge andra bilder av social utsatthet och utsatta grupper än vad som förmedlas genom mer traditionella och officiella texter om välfärdens fördelning i befolkningen? Syftet med studien har varit att undersöka vad man vet och hur man ser på utsatta gruppers liv och livsvillkor.

Några centrala texter från 2000-talets början om välfärden och dess förväntade fördelning har utgjort underlag för intervjuer med aktiva inom Frälsningsarmens sociala enhet, Stockholms moske', KRIS (Kriminellas Revansch i Samhället), Fenix självhjälpscentral och frivilligcentral samt Verdandi. Intervjuerna redovisas relativt ingående och åtföljs av sammanfattningar kring ett antal centrala frågor.

Utgångspunkten för intervjuerna har varit tanken att olika intresseperspektiv skulle kunna ge nya eller oväntade bilder, jämfört med vad som tecknas utifrån "det offentliga" perspektiv. Den följande texten ger prov på sådana iakttagelser.

Resultaten av föreliggande studie ingår också som en del i en utvärderingsrapport om Socialstyrelsen och den ideella sektorn. Den senare innehåller en beskrivning och diskussion av utveckling i omvärld och egna insatser åren 2001-2004.

Rapporten har skrivits av fil dr Emilia Forssell vid forskningsavdelningen, Sköndalsinstitutet, på uppdrag av Sekretariatet för frivilligt socialt arbete och organisationsbidrag (SoFri) vid Socialstyrelsen. Författaren står för innehåll och slutsatser. Kontaktpersoner vid Socialstyrelsen har varit Hans Mattsson och Leif Näfver.

Åsa Börjesson
Avdelningschef

Innehåll

Förord	3
1. Föreningsaktivas perspektiv på social utsatthet och utsatta grupper vid 2000-talets början	7
Beskrivningar av välfärd och ofärd i befolkningen – en bakgrund	8
Problemformulering, syfte och frågeställningar	12
2. Metoder, material och rapportens disposition	13
Urval, genomförande av intervjuer samt bearbetning av data	13
Kortfattad presentation av organisationer och intervjupersoner	16
3. Föreningsaktiva om social utsatthet	22
Frälsningsarmén i Stockholm: Antalet hjälpsökande har ökat	22
Kommentarer: Nya utsatta grupper?	33
Stockholms moské: Utökad verksamhet på grund av ökad tillgänglighet	36
Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral: En ökning av sociala problem?	45
Kommentarer: Nya utsatta grupper?	53
KRIS Stockholm: Utsatthet – ett relativt begrepp	55
Kommentarer: Nya utsatta grupper?	67
Verdandi Stockholm: En komplex bild av ökande social utsatthet	70
Kommentarer: Nya utsatta grupper?	80
4. Sammanfattning och diskussion	84
Samhällskritik och social utsatthet i närbelysning	84
Rollförändring?	86
5. Bilagor	89
6. Litteratur	92

1. Föreningsaktivas perspektiv på social utsatthet och utsatta grupper vid 2000-talets början

Vi har ropat för länge sedan när det gäller spelmissbruk – innan man började öppna de statliga casinona. Vår landsledare skrev långa utläggningar om att det här kommer att gå åt pipan! Men sedan, tio år senare, ska det till en forskare till för att säga att det här inte blev bra, och att det var synd att vi gjorde såhär. Man känner att man skriker sig hes i öknen, när man erfarenhetsmässigt hade kunnat räkna ut hur det skulle bli. (Kenneth Karlsson, Frälsningsarmén)

Detta är en rapportering från en undersökande, och i första hand beskrivande, studie. Studiens syfte var att undersöka kunskaperna om och synen på socialt utsatta grupper under de senaste åren bland föreningsaktiva i en handfull socialt inriktade frivilligorganisationer med olika profil.¹ Utgångspunkten inför intervjuerna med de föreningsaktiva var tanken att olika avgränsade intresseperspektiv skulle kunna ge mer specifika, rentav nya eller oväntade, bilder.

Kunskaperna i Sverige om sociala problem² och deras ideala lösningar beskylls ibland för att vara alltför traditionellt präglade av det offentliga perspektivet. I en kunskapsöversikt över socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer (Socialstyrelsen 2001a, sid. 12) lyfter författarna Lundström och Hammare, med referens till Sunesson 1992, emellertid fram följande:

Vilka aktörer som har rätten att definiera sociala problem, hur dessa definitioner görs och vilken praktisk betydelse de får, är avgörande frågor på det sociala fältet och vid sidan av politiker och professionella spelar frivilligorganisationer en viktig roll i sådana processer.

Denna studie har bedrivits vid forskningsavdelningen på Sköndalsinstitutet, på uppdrag av Sekretariatet för frivilligt socialt arbete och organisationsbidrag (SoFri) vid Socialstyrelsen. Ett av flera gemensamma teman i intervjuerna med de föreningsaktiva är en irritation över att myndigheterna inte lyssnar, och det är denna känsla som det inledande citatet är tänkt att illustrera. Det bekräftar också betydelsen av att genomföra en studie som den-

¹ Jag vill tacka följande personer som i intervjuer delat med sig av erfarenheter och tankar om ny och nygammal social utsatthet i det svenska samhället: Britt-Marie Alm, Helene Bokenstrand, Inge Fäldt, Gunvi Haggren, Raul Hansson, Leif Johansson, Christer Karlsson, Kenneth Karlsson, Mahmoud Khalsi, Jannicke Kihlman samt Peter Söderlund. Varmt tack också till kollegorna vid Sköndalsinstitutets forskningsavdelning, särskilt Ulf Hammare och Marie Nordfeldt, för konstruktiva kommentarer under arbetet.

² Ett socialt problem är per definition en företeelse som involverar många människor, och man kan och bör verka för att företeelsen försvinner eller åtminstone minskar i omfattning (Socialstyrelsen 2001a).

na. Möjligen framstår SoFri härmed som ett undantag från regeln om ointresserade myndigheter – självfallet inte utan att rollen som förmedlare av statliga föreningsbidrag äger sin betydelse för Socialstyrelsens intresse.

Beskrivningar av välfärd och ofärd i befolkningen – en bakgrund

Välfärden i befolkningen påverkas av många olika faktorer över tid, i en process där ekonomiska förutsättningar och ideologiska strömningar interagerar. Att begrepp som *social utsatthet*, *marginalitet* och liknande inte betecknar några konstanta eller oföränderliga, utan snarare dynamiska och i stor utsträckning relativa, tillstånd antydes redan i det inledande avsnittet. Detta faktum bidrar till betydande metodologiska och analytiska svårigheter förbundna med olika försök att beskriva välfärd och ofärd i befolkningen – liksom med att söka jämföra situationerna i olika länder.

I en ofta använd lärobok i socialpolitik för undervisning på högskolenivå (Elmér m.fl. 2000) visas exempel på hur användningen av olika mått på välfärd har avlöst varandra genom åren, i försöken att hitta instrument för såväl nationella mått som internationella jämförelser. Här konstateras bl.a. att man inom den välfärdsforskning som pågår vid Socialforskningsinstitutet (SOFI) vid Stockholms universitet har avgränsat välfärdsbegreppet till att gälla levnadsnivån på de områden som omfattas av socialpolitiken. Nio s.k. levnadskomponenter studeras vid SOFI: hälsa, sysselsättning och arbetsförhållanden, ekonomiska resurser och konsumentskydd, kunskaper och utbildningsmöjligheter, familj och sociala relationer, bostad och närservice, rekreation och kultur, säkerhet till liv och egendom samt politiska resurser (Elmér m.fl. 2000, sid. 13).

Oaktat övergripande mät- och jämförelsesvårigheter vittnar olika texter (se nedan) relativt samstämt om en pågående tendens till polarisering när det gäller tillgången till välfärd i Sverige vid slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. Denna polarisering avspeglas såväl mellan individer som mellan olika grupper i befolkningen, men också mellan hela geografiska områden – inte minst olika bostadsområden i storstädernas närhet.

Välfärd och ofärd i offentliga texter

En infallsvinkel på ofärd och social utsatthet, med en både beskrivande och förklarande ansats, ges av Svedberg (1998) som placerar i blickfånget olika mekanismer i samhället vilka fungerar marginaliserande eller exkluderande i relation till olika välfärdsaspekter³. I offentliga utredningar och forskningsrapporter skildras oftast fördelningen av välfärd i befolkningen genom sammanfattningar och analyser av offentlig statistik över t.ex. hälsotillstånd, inkomster, boendeförhållanden eller position på arbetsmarknaden. En viktig sådan källa är Socialstyrelsens återkommande och sammanfattande Social Rapport.

³ Se även Stål (1997) som ingående diskuterar positionen som ”mest utsatt”.

Detta är dock fråga om generella bilder snarare än om skildringar som ökar förståelsen för hur det är eller kan vara att leva i social utsatthet eller bristsituationer.

Socialdepartementets välfärdsbokslut (SOU 2001:79) visade att det fanns en mängd områden där levnadsvillkoren generellt hade förbättrats vid slutet av 1990-talet, jämfört med i början av samma årtionde. Några områden utmärker sig särskilt: löner, utbildningsnivåer och mönster i befolkningen.

På flera områden hade välfärdsresurserna generellt sett försämrats, som en följd av 1990-talets ekonomiska kris: sysselsättning, arbetslöshet, psykiskt välbefinnande, förekomst av kontantmarginaler, stressiga arbeten. Dessa områden kunde kopplas till arbetsmarknaden och dess försörjningsmöjligheter, och också till klass- som könsrelaterade aspekter (oftast till kvinnornas nackdel).

Vidare ökade antalet långvariga socialbidragstagare, liksom antalet narkotikamissbrukare och människor med dålig hälsa.

Förutom att Välfärdsbokslutet beskriver välfärd och ofärd mer allmänt, diskuteras också några grupper i befolkningen som är särskilt utsatta eller sårbara för välfärdsbrister: ensamstående mödrar, utrikes födda, ungdomar samt barn i resurssvaga hushåll. Här omnämns även explicit (SOU 2001:79, sid. 85–90) missbrukare av alkohol och andra droger, och man pekar särskilt ut ungdomar i riskzonen, vid sidan av barn i familjer med missbrukande vuxna.

Kriminalitet, särskilt våldsbrott, drabbar olika grupper i samhället olika. Vissa grupper av kvinnor och barn är särskilt utsatta, men också unga lagöverträdare som utsätter andra och själva blir utsatta utsätts för våldsbrott. De som är dömda till fängelse pekas ut som en kategori i befolkningen som är marginaliserad, socialt utestängd och utslagen på de flesta sätt. Slutligen är hemlösa, särskilt dem som har med missbruksproblem och psykiska problem, en grupp som Välfärdsbokslutet lyfter fram som särskilt utsatt inför 2000-talets början.

Socialtjänst och länsstyrelse

Ännu har ingen sammanfattning gjorts över välfärdens fördelning i den svenska befolkningen under 2000-talet, men i Socialstyrelsens (2003) rapport om socialtjänstens verksamheter och insatser sammanfattas både positiva och negativa faktorer av senare datum när det gäller välfärdens utveckling. Bland de positiva faktorerna finns att Sveriges ekonomi förbättrades markant under åren kring millennieskiftet. Läget på arbetsmarknaden har stabiliserats efter 1990-talets turbulens, och levnadsstandarden har ökat för det stora flertalet. Det sistnämnda avspeglas bl.a. i lägre kostnader för ekonomiskt bistånd (s.k. socialbidrag) i landets kommuner.

Vissa sociala problem kvarstår emellertid oförändrade, eller har rentav förvärrats. Här lyfts en ökad alkoholkonsumtion i befolkningen fram, parallellt med en allt större andel unga som prövat narkotika, och därmed kan antas riskera att bli beroende. Den ökande andelen äldre innebär därutöver ett ökande behov av omsorgsinsatser, vilket leder till allt större kommunala kostnader. De prioriteringar som tvingas fram bidrar till en polarisering i tillgången till de äldrevårdsresurser som faktiskt finns tillgängliga, vilket är

något som har beskrivits av flera äldreforskare sedan 1990-talets mitt (se t.ex. Trydegård 2000, Szebehely 2000, Thorslund m.fl. 2001). Detta påverkar inte bara de äldre själva utan också åtskilliga äldres hjälpgivande anhöriga i olika åldrar och livsfaser (se t.ex. Hansson m.fl. 2000, Jeppsson Grassman m.fl. 2003, Forssell 2004).

Åter en annan typ av polarisering återfinns på arbetsmarknaden, där t.ex. ungdomar och vissa grupper med invandrarbakgrund får allt svårare att komma in, trots att situationen överlag har förbättrats avsevärt sedan 1990-talets tidiga år.

Åter ett exempel på offentlig text om välfärdens fördelning är rapporteringen från länsstyrelsernas tillsyn över kommunernas sociala verksamheter, där den senaste publicerades 2004 (Socialstyrelsen & länsstyrelserna 2004). Här redovisas en sammanställning av de viktigaste iakttagelserna från 2003. Rapporten är av särskilt intresse, eftersom socialtjänsten är ”offentlig sista instans” för människor med sociala problem eller otillräckliga resurser.

Av rapporten framgår bl.a. att de ekonomiska ramarna för kommunernas socialtjänst krymper och att personal saknas på vissa områden. Den tendens leder till allt hårdare prioriteringar, vilket tidigare har framgått, och det står klart att personer inom avgränsade kategorier av socialtjänstens verksamhetsområden löper särskilt stor risk att inte få sina individuella behov tillgodosedda pga. detta. Rapporten omnämner särskilt vissa grupper av äldre i särskilda boenden, vilkas sociala och psykiska behov inte tillgodoses, liksom vissa grupper av funktionshindrade (t.ex. funktionshindrade med missbruksproblem).

Vidare framgår att inte alla beslut och domar verkställs, vilket leder till slutsatsen att det finns brister i rättssäkerheten för enskilda.

Sammanfattningsvis ger en granskning av vilka grupper i befolkningen som i offentliga texter utpekats som särskilt utsatta eller resurssvaga en lång lista på vad som kan kallas *sociala problemkategorier*. En sådan kategorisering har i sig varit föremål för socialkonstruktivistiskt influerade kommentarer och analyser av forskare inom det sociala fältet. Såväl Sunesson (1992, 2002) som Meeuwisse & Swärd (2002) diskuterar olika kategoriseringar och benämningar av sociala problemgrupper när det handlar om socialt arbete. En viktig fråga gäller de olika drivkrafter som i olika led styr formuleringen av vem eller vilka som är utsatta. Här diskuteras bl.a. socialpolitiska prioriteringar och bidragsregler.

Välfärdsbokslutet från 2001 avslutas med att man påpekar svårigheterna med att bedöma utvecklingen av välfärden på sikt. Oavsett detta förutsåg man en måttlig ekonomisk tillväxttakt, och man pekade också ut två fenomen som antogs spela roll för den samhällsekonomiska utvecklingen och därmed även för de kommande årens socialpolitik:

- dels befolkningsutvecklingen, med allt fler äldre i befolkningen, sjunkande fruktsamhetstal och svårigheter att förutse kommande in- och utvandringstal
- dels den ännu pågående successiva omfördelningen av produktionen från varor till tjänster.

Frivilligsektorn ur ett välfärdsperspektiv

Frivilligsektorns (också kallat civilsamhället⁴) betydelse för människors levnadsförhållanden och levnadsvillkor har ofta underbetonats i offentliga texter, och denna aspekt påverkar därför bara marginellt de mer allmänt beskrivande bilderna av välfärd i befolkningen

Detta faktum påtalas särskilt i en artikel av Svedberg och Lundström (1998), och fördjupas sedermera i en text av Svedberg (2001) med den retoriska titeln ”Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd?”.⁵ Att de verkligen gör så framgår av såväl insatsernas olika karaktär som deras omfattning, studerade genom analyser av olika befolkningsstudier i Sverige under 1990-talet.

Med frivilligorganisationer (eller ideella organisationer) avses här organisationer vilkas verksamhet inte innehåller eller drivs av privata vinstintressen (Svedberg 2001, sid. 142). Socialt inriktade frivilligorganisationer kan beskrivas och typologiseras på olika sätt. En tidig indelning som ofta refererats till vid senare forskning tar fasta på organisationernas olika idealtypiska roller i relation till det offentliga: *komplement*, *ersättare*, *avantgarde* eller *alternativ* (Blennberger 1992). Att dessa olika roller varken är absoluta eller statiska har påpekats; det är snarare fråga om en rubricering av tendenser och förhållningssätt som kan förekomma parallellt inom en och samma organisation – och dessutom skifta över tid.

I senare arbete har Blennberger (1999) utvecklat och preciserat dessa idealtypiska roller, och en viktig kommentar gäller den avantgardistiska rollen, vars kärna utgörs av *utvecklandet av nya verksamheter* som följd av reaktioner på upplevda (nya) behov som man under längre eller kortare tid har påtalat. I den tidiga beskrivningen kallade Blennberger nya former av insatser avantgardistiska först när den organisation som satt ingång dem aktivt sågs arbeta för att det offentliga skulle ta över ansvaret och fortsätta bedriva verksamheten ifråga. Men i sina senare arbeten påpekar författaren i stället att avantgardism kan ta sig olika uttryck: dels åt monopolism (där man ser den egna organisationen som bäst skaffad att fortsätta verksamheten) och dels åt att eftersträva att överlämna verksamheten, och ansvaret för den, i det offentligas händer.

Ett annat sätt att kategorisera socialt inriktade frivilligorganisationer kommer av en relativt grov indelning i å ena sidan verksamheter och organisationer som tar sin utgångspunkt i *egenorganisering och självhjälp*, å andra sidan sådana som primärt ägnar sig åt insatser *för andra*. (Intervjumaterialet i denna rapport diskuteras tentativt mot bakgrund av just denna indelning under respektive intervju i kapitel 3.)

En mer utarbetad ansats att typologisera socialt inriktade frivilligorganisationer som kort ska nämnas görs av Svedberg (2001). Denna typologi tar sin utgångspunkt i organisationernas grundläggande betingelser och inriktning,

⁴ Se tex. Trägårdh 1995, 1999 för diskussioner om det civila samhället och välfärdsstaten ur olika perspektiv.

⁵ Med informella insatser avses här oavlönad hjälp eller stöd som utförs på regelbunden basis. I regel handlar det om anhörigas, vänners och grannars insatser (Svedberg 2001, sid. 142).

och pekar ut deras respektive centrala verksamhetsområden. Den resulterar i tre olika typer av organisationer:

- skandinaviska icke-professionella och demokratiskt styrda organisationer, t.ex. de stora pensionärsorganisationerna
- frivilligorganisationer av anglosaxisk typ, t.ex. Stadsmissionen
- kvasiideell verksamhet inom ramen för en offentlig organisation, t.ex. övervakarna i Kriminalvården. (Se även Svedberg & Lundström 1998).

Typologin ifråga förhåller sig bl.a. till en annan, teoretiskt skapad, typologi där förändringar i det skandinaviska frivilligorganisationsväsendet fångas upp och där tre dimensioner lyfts fram (se Selle & Oymyr 1995 i Svedberg & Lundström 1998, sid. 117):

- *aktivitet* – är organisationen utåtriktad eller inåtvänd?
- *ideologi* – är organisationen förändringsinriktad eller status quo-inriktad?
- *organisationssocialisering* – har organisationen en stark och betydelsefull ställning i den enskildes liv?

Problemformulering, syfte och frågeställningar

Mindre allmänt kända än de offentliga perspektiv som fick inleda detta avsnitt är *den socialt inriktade frivillighetens* bilder av utsatthet av olika slag i befolkningen. Dessa utgår från ett antagande att olika socialt inriktade aktörer (offentliga respektive frivilliga/ideella), åtminstone delvis kan ha olika kunskap om vilka grupper i samhället som är särskilt utsatta eller som lider oacceptabelt brist. Möjligen har man också, utifrån olika perspektiv och varierande konkreta erfarenheter, olika uppfattningar om vad detta kan bero på.

Syftet med denna studie är att undersöka de föreningsaktivas kunskaper om socialt utsatta grupper, i en handfull socialt inriktade frivilligorganisationer med olika profil. Den centrala frågeställningen är huruvida man rapporterar om olika utsatta grupper som inte är kända genom offentliga texter, t.ex. Valfärdsbokslutet eller Social Rapport. Vidare undersöks hur de föreningsaktiva diskuterar social utsatthet mer övergripande, huruvida synsätt, arbete eller målsättningar i organisationerna förändrats samt huruvida man har utvecklat nya roller gentemot det offentliga på senare år.

2. Metoder, material och rapportens disposition

Ett antal öppna frågor användes för intervjuer med föreningsaktiva i ett mindre urval socialt inriktade frivilligorganisationer med olika profil och roller visavi det offentliga (se intervjuguide i bilaga 1; av denna kan även utläsas olika grupper eller kategorier i befolkningen som i offentliga texter anges vara särskilt utsatta). Som bakgrund för dessa frågor användes en kortfattad summering av grupper i befolkningen som drabbas av centrala förändringar på den sociala välfärdens område under den senaste femårsperioden. Huvudfrågan var huruvida man hade iakttagit nya, socialt utsatta grupper

Urval, genomförande av intervjuer samt bearbetning av data

Öppna, halvstrukturerade intervjuer genomfördes med aktiva inom fem frivilligorganisationer med direkta, socialt inriktade verksamheter inom olika sociala kärnområden. Sammansättningen av företrädare för olika organisationer syftade till att ge en bred och mångfasetterad bild; här beaktades förekomsten av frivilligorganisationer med olika profil. Följande organisationer fanns representerade:

- två religiösa organisationer – Frälsningsarmén och Stockholms moské
- en frivilligcentral – Fenix självhjälpscenter & frivilligcentral⁶
- en klientorganisation – Kriminellas revansch i samhället (KRIS)
- en organisation med en mer traditionell folkrörelseprofil – Verdandi.

Endast en av organisationerna, Fenix, är uteslutande lokalt förankrad. De övriga finns representerade nationellt.

För att återknyta till vad som ovan nämnts om olika sätt att karaktärisera socialt inriktade frivilligorganisationer kan ett annat slags indelning studien skisseras, vilket samtidigt kan motivera urvalet i termer av mångfald:

- KRIS Stockholm ägnar sig i stor utsträckning åt *egenorganisering och självhjälp*
- Frälsningsarmén gör genom sin sociala verksamhet främst *insatser för andra*.

⁶ En frivilligcentral kan utgöra en förmedlings eller väntjänst genom att koppla samman personer som vill besöka någon med personer som önskar besök. Frivilligcentraler kan också vara mötesplats för olika frivilliga organisationer (Olsson 2000).

- Stockholms moské, Fenix och Verdandi representerar ett slags ”*både och*”.

Stockholms moské gör insatser för en större krets, som både skulle kunna beskrivas som både ”*andra*” och *egna*. Här är det fråga om människor med olika bakgrunder som lever under mycket olika förhållanden men som alla delar en gemensam, religiöst definierad, social identitet. Fenix organisationsform baseras på en drivkraft att tillhandahålla insatser för andra, men en stor del av verksamheten sker i form av självhjälp. Inom Verdandi, slutligen, försöker man skapa mötesplatser (bokstavligt *och* bildligt) för andra, men i syftet att möjliggöra deras egenorganisering och självhjälp; när nyktra alkoholister engagerar sig i Verdandi för att hjälpa olycksbröder och olycks-systrar kan detta otvivelaktigt samtidigt beskrivas som en form av egenorganisering.

Vid intervjuerna medverkade personer som bedömdes, och själva bedömde sig, ha god inblick i såväl mål som verksamheter inom respektive organisation – och därmed också i eventuella förändringar på senare år. (Intervju-personerna presenteras nedan med namn samt en beskrivning av historia och funktion inom respektive organisation.)

En intervju gjordes per organisation, och varje intervju tog ca två timmar att genomföra. Samtliga intervjuer spelades in på band och transkriberades därefter ordagrant av intervjuaren tillika rapportförfattaren.

Resultatet, i form av bearbetningar av citat ur intervjuerna, presenteras i egna avsnitt (se kapitel 3). Dessa avsnitt har lästs av intervju-personerna, som alla har fått möjlighet att kommentera citaten och rätta till eventuella missuppfattningar eller direkta felaktigheter i återgivningen av fakta. Intervju-personerna har även lämnat sina medgivanden till att respektive utsaga återges här;

Intervjumaterialet analyserades fortlöpande under transkriptionsarbetet:

- Omnämndes nya utsatta grupper?
- Hur diskuterar de föreningsaktiva utsatthet i mer övergripande termer?
- Har synsätt, arbete eller målsättningar i organisationerna förändrats, t.ex. vad gäller nya verksamheter och roller, ny kunskap, förändringar avseende ekonomiska och organisatoriska förutsättningar och följder av desamma?
- Verkar man ha axlat nya roller visavi det offentliga på senare år?

Faktorer som kan påverka resultaten

I redovisningen av intervjuerna har jag eftersträvat att förmedla det som till största delen grundar sig i erfarenheter från själva föreningsverksamheten. Det ska poängteras att intervjuerna *inte* förmedlar de olika organisationernas offentliga hållning utan snarare tentativa bilder, vilka i huvudsak baseras på intervju-personernas väl underbyggda *intryck*. I de fall intervju-personernas uttalanden om social utsatthet har visat sig baseras på mer allmänna intryck från tidningar, tv eller samtal med vänner och bekanta har jag antingen förbisett dem eller markerat på vad de grundas.

Organisationerna har dock sällan någon artikulera policy när det gäller de (ofta nya) frågor som undersökningen väckt genom intervjufrågorna.

Studiens resultat kan också antas ha påverkats av flera faktorer – både sådana som har att göra med studiens planering och genomförande (till exempel vilka organisationer som finns representerade) och av vilka personer som kom att intervjuas:

- Hur har egna motiv, medvetna eller omedvetna, påverkat det sätt på vilket man diskuterar utsatthet?
- Hur har intervjupersonerna influerats av föreställningar om uppdragsgivarens önskade resultat?

Även det faktum att studien har genomförts i Stockholm bör beaktas när intervjuresultaten diskuteras, eftersom det kan förmodas påverka de problembilder som förmedlas. Dessa kan förväntas vara färgade av storstadens specifika förutsättningar, även om intervjupersonerna ofta har bemödat sig om att ge en så allmän bild som möjligt och ibland resonerat kring förhållandena även i övriga landet.

Samtliga intervjupersoner har mångårig erfarenhet av arbete med socialt utsatta människor, och det var ibland svårt för dem att ringa in ett så kort tidsperspektiv som var i blickfånget, dvs millenniumskiftet. Ett betydligt längre perspektiv vilar ofrånkomligen i bakgrunden vilket, om det hade utvecklats här, skulle ha kunnat ge ännu tydligare exempel på förändringar när det gäller vilka grupper i befolkningen som tillhör de mest utsatta. Social utsatthet tar tid att utveckla, och ytterligare tid kan åtgå innan den blir känd utanför kretsen av dem som är direkt berörda.

Bakgrundsmaterialet om Stockholms moské inhämtades muntligt vid intervjutillfället, eftersom det inte fanns skrivet material på svenska att tillgå. Detta är en möjlig felkälla, eftersom eventuella missuppfattningar inte upptäcks eller korrigeras lika enkelt som när det finns skrivna källor vilka är möjliga att kontrollera flera gånger.

Observera att benämningen *grupp* förekommer relativt ofta i rapporten, som en följd av studiens ändamål. Ordet används här (om inget annat anges) i dess mest vardagliga betydelse. Det är alltså sällan fråga om människor som delar, eller tillskrivs, en social identitet i någon mer essentiell bemärkelse.

Rapportens disposition

Intervjuredogörelserna i kapitel 3 rymmer tematiska underrubriker vilka åtföljs av författarens kommentarer och slutsatser av vad som har sagts, utifrån de aktuella frågeställningarna. Syftet med denna disposition är att göra det tydligt för läsaren var gränsen går mellan intervjupersonernas beskrivningar och författarens tolkningar. Tolkningar och analyser av resultaten från intervjuerna är alltså uteslutande rapportförfattarens.

Kortfattad presentation av organisationer och intervjupersoner

I det följande presenteras kortfattat de fem organisationer där studiens intervjupersoner verkar. Här ges också exempel på insatser, finansieringsformer och liknande. Den läsare som önskar mer utförliga beskrivningar hänvisas till annan litteratur (som nämns i kapitlet) samt självfallet direkt till respektive organisation.

Frälsningsarméns sociala verksamhet

Frälsningsarmén är ett kristet trossamfund med rötter i den engelska metodismen. Man har funnits i Sverige sedan 1882 och bedrivit socialt arbete i Sverige sedan 1890. *Frälsningsarméns socialtjänst* har enligt sin webbsida (www.fralsningsarmen.se) den övergripande målsättningen att med utgångspunkt i en kristen människosyn:

(...) ge andlig, materiell och praktisk hjälp till människor och därmed vara ett kristet komplement till den offentliga socialtjänsten.

På Frälsningsarméns webbsida betonas det starka sociala engagemanget för dem som har det svårt, oavsett var någonstans i världen de nödlidande befinner sig och oavsett orsakerna bakom.

Frälsningsarmén arbetar för närvarande i 107 länder, och i Sverige förknippas Frälsningsarmén ofta med socialt arbete för missbrukare och hemlösa. Man arbetar t.ex. med uppsökande verksamheter, härbärgen, behandlingshem och utslussningslägenheter efter avgiftning. Man bedriver även en omfattande hjälpverksamhet för andra utsatta grupper i samhället som man kommer i kontakt med, kanske framför allt genom sina öppenvårdscentra dit alla kan vända sig.

Utdrag ur Frälsningsarméns egen statistik visar att man under 2003 delade ut sammanlagt 3 619 775 kronor enbart i stöd till enskilda i hela landet (Frälsningsarmén 2003). Pengarna gick bl.a. till hyra, medicin, matkassar, kläder och presentkort. Siffran kan jämföras med summan av utdelat försörjningsbidrag (tidigare socialbidrag) i landets kommuner som 2003 uppgick till drygt 8 500 miljoner (Statistisk årsbok 2004).

I siffran är dock inte den post som kallas *julutdelning* inräknad.

Andra exempel på riktade insatser är kolonivistelser för barn som inte har tillgång till eget sommarställe, boende för ungdomar som av olika skäl inte kan bo kvar hemma hos sina föräldrar, gruppverksamheter för döva och synskadade samt medverkan i Kriminalvårdens frigivningsprojekt, där f.d. interner ges möjlighet att omvandla en del av sitt straff till arbete på någon institution för att lättare komma tillbaka till ett liv utanför fängelset.

Bland relativt nya verksamheter återfinns vidare utslussningslägenheter för personer som har vårdats på institution för missbruk, s.k. mamma-barnläger. I Stockholm finns en genomgångslägenhet för våldsutsatta kvinnor som akut sökt skydd på kvinnojourerna och som inte har en fredad bostad

att återvända till samt ett s.k. invandrarcenter i Akalla, dit framför allt kvinnor vänder sig för en stunds samvaro med andra i samma situation, och där man även erbjuder sommarläger för hela familjen.

Frälsningsarméns sociala insatser bekostas dels genom lokala avtal med kommuner om insatser och verksamheter, dels insamlingar och arv.

Intervjun med representanterna för Frälsningsarméns sociala verksamhet i Stockholm genomfördes i deras lokaler på Östermalmsgatan i Stockholm. Två personer medverkade – socialchefen sedan 2000 Britt-Marie Alm (BA) samt den ansvarige för EU-frågor och andra internationella frågor, Kenneth Karlsson (KK). Båda dessa har över 25 års erfarenhet vardera av socialt arbete inom Frälsningsarmén, från olika positioner.

Stockholms moské

Stockholms moské finns vid Medborgarplatsen på Södermalm i Stockholm, och den invigdes 2000. Moskén samlar troende muslimer i hela Stockholm.

I de rymliga lokalerna finns, förutom olika rum för samling och bön, även kontor för ett antal muslimska organisationer, inklusive sammanträdesrum och bibliotek med läsplatser. Här arbetar åtta imamer som värdar och verksamhetsledare under styrelsen i Islamiska Förbundet. En är anställd på heltid och de övriga arbetar ideellt, utöver ordinarie arbeten. Ungefär lika många arbetar ideellt mycket nära imamerna, med sysslor som dessa inte hinner med.

Verksamheten i Stockholms moské är indelad i fyra huvudområden:

- sociala frågor, t.ex. vigselförrättningar, begravningar, religiös vägledning, ekonomiskt stöd till behövande (exempelvis asylsökande), medling mellan makar i konflikt, besök i fängelser och på sjukhus samt att leda bönen
- administrativa tjänster, t.ex. samordning av olika organisationers verksamheter under samma tak, utfärdande av olika intyg om islamsk religiös tillhörighet inför visumansökningar och vallfärder samt intyg om skilsmässa
- barn- och ungdomsverksamhet, t.ex. koranutbildning, ungdomsträffar, utflykter och kulturella arrangemang
- information och utbildning till religiösa och icketroende i olika sammanhang, bl.a. guidade visningarna av moskén för allmänheten, liksom en allt mer omfattande och efterfrågad information om äldre muslimers vanor och hjälpförväntningar riktad till äldreomsorgens personal.

På senare tid har de utåtriktade verksamheterna i moskén markant ökat i omfattning. Det handlar bl.a. om samarbetsprojekt med exempelvis stadsdelar eller andra delar av föreningslivet, t.ex. scoutrörelsen, idrottsrörelsen (för barnverksamhet) och olika studentorganisationer. Man anordnar även läxläsningshjälp och sommaruniversitet, kvinnogrupper, teaterverksamhet, konstföreningar, sommarutflykter för ungdomar osv.

På Stockholms moské intervjuades imam Mahmoud Khalsi (MK), som varit verksam i moskén under tio år och med ansvar för sociala frågor – särskilt medlingssamtal mellan äkta makar inför hot om en förestående skilsmässa.

Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral

En frivilligcentral kan vara en förmedlings- eller väntjänst, där man kopplar samman personer som vill besöka någon med personer som önskar besök. Frivilligcentraler kan också fungera som en mötesplats för olika frivilliga organisationer (Olsson 2000).

Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral är inrymd i en lokal i bottenvåningen på ett trevåningshyreshus mitt emellan Aspudden och Örnberg – två närförorter till Stockholm. Fenix en religiöst och partipolitiskt obunden ideell organisation som bildades 1998. Med tiden har man utökat med öppethetsverksamhet, loppmarknad, kafé samt volontärverksamhet, där man besöker ensamma äldre i närområdet.

På hemsidan (www.fenix.org.se) står följande att läsa):

Fenix erbjuder mötesplats, självhjälpsgrupper, information, rehabilitering och frivilliginsatser. Vi tar även emot studiebesök, håller föredrag och anordnar kurser för start av självhjälpsgrupper. (...) Vår grundsyn: Ömsesidighet, öppenhet, ansvar, likvärdighet, frivillighet.

Förutom kök, kafé och loppmarknad rymmer lokalen även kontor och rum för självhjälpsgruppernas möten. För närvarande är nio självhjälpsgrupper igång. Antalet och inriktningarna varierar över tid, och deltagarna kan vara anonyma om de så vill. (I bilaga 2 redovisas självhjälpsgrupper på väntelista för tillgång till tid och mötesplats i Fenix lokaler i september 2004).

Fenix arrangerar tvådagarsutbildningar för andra som vill ha hjälp att starta självhjälpsgrupper – såväl föreningar som myndigheter och privatpersoner – och för några år sedan startade man även ett nätverk för självhjälpsgrupper i Stockholm. I nätverket ingår bl.a. Synskadades Riksförbund (SRF Stockholms stad), Stockholms Reumatikerförening, Riksorganisationen Stödcentrum Mot Incest (RSCI), Hjärnkraft Stockholms län, Hälsoteamet Botakuten, Svenska kyrkan i Hägersten, Systerjouren Somaya, Strokeföreningen, Självhjälpscenter Södertörn samt Makalösa Föräldrar.

Några personer med invandrarbakgrund har, efter tips från stadsdelen, vänt sig till Fenix för att få möjlighet att träna svenska språket.

Fenix ingår också i ett större samarbetsprojekt med Försäkringskassan i stadsdelen, Liljeholmens stadsdelsnämnd och Stockholms läns landsting. Dessa tre parter är de viktigaste finansierarna av verksamheten, men man söker och tar emot ekonomiskt stöd även ur olika fonder.

Två personer är anställda på Fenix – en på heltid och en på halvtid: Janicke Kihlman (JK), initiativtagare 1998 och verksamhetsansvarig, samt Helene Bokenstrand (HB) som har hand om administrativa och sociala uppgifter och som har varit anställd och aktiv i Fenix sedan 2002. Bägge medverkade vid intervjun, som ägde rum i Fenix lokaler.

KRIS Stockholm

KRIS (Kriminellas revansch i samhället) bildades 1997. På föreningens webbsida (www.kris.a.se) betonas att organisationen är religiöst och parti-politiskt obunden:

KRIS idé är att engagera f.d. missbrukare och kriminella att hjälpa andra samtidigt som vi hjälper oss själva. Tusentals missbrukare och kriminella har sökt sig till KRIS för att få hjälp och stöd att ta sig ur sitt missbruk och lämna sitt kriminella liv. Det ideella arbete KRIS utför och de resultat vi åstadkommer har visat sig vara ett viktigt komplement till övriga åtgärder för att minska narkotikabrottsligheten och narkotikaanvändandet i Sverige. I och med att alla medlemmar i KRIS har erfarenhet från brottslighet och drogberoende har medlemmarna unika förutsättningar att hjälpa andra och varandra att bli drogfria och hederliga – och att förbli det! (...)

KRIS är och bör förbli en oberoende förening – det är en del av vårt framgångskoncept. Men för att driva och utveckla verksamheten vidare behöver vi organisera och utbilda föreningens krafter och resurser. Vi behöver också samverka med andra organisationer och dra nytta av deras kunskaper och erfarenheter

På webbsidan beskrivs fem pågående och planerade delprojekt, vilka delvis är av olika karaktär:

- Det första projektet gäller utveckling av organisationen och verksamheten i samarbete med Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet (NBV), Tollare folkhögskola i Nacka/Värmdö och IOGT-NTO.
- Det andra projektet gäller utvecklandet av ett statistikinstrument för att organisationens verksamhet ska kunna mätas och dess styrning utvecklas.
- Det tredje projektet gäller stärkt samverkan mellan KRIS och olika iranska föreningar i Stockholm och Umeå.
- Det fjärde projektet, kallat ”Kvinnors ställning i KRIS” gäller ett utökat samarbete med kvinnoorganisationer i Sverige.
- Det femte projektet består i att etablera en verksamhet i Litauen i syftet att förhindra att kriminella litauer beger sig till Sverige för att begå kriminella handlingar.

KRIS befinner sig i ett expansivt skede med många nya verksamheter och projekt på gång eller under planering och förberedelse. Man är till exempel i färd med att starta ett nationellt ”Ungdoms-KRIS” och man har också fått EU-bidrag för en del av projektet ”Bättre frigivning”, som går ut på att ordna fram s.k. visionsrum på fängelserna, där intagna ska kunna söka information och förbereda sin egen frigivning. Vidare erbjuds anhängargrupper för intagna, liksom familjeverksamheter av olika slag, t.ex. drogfritt midsommarfirande.

KRIS är en nationell organisation med lokalt anpassade verksamheter på olika platser. KRIS Stockholm har t.ex. arbetat intensivt med att skaffa fram

stödboenden för frigivna, och man har för närvarande kontrakt på 24 lägenheter och på ett mindre hus, där det erbjuds jourboende med 5 platser för nyligen frigivna utan egen bostad.

Man driver även en arbetsförmedling (s.k. arbetspool) för medlemmarna.

Ett annat pågående projekt – ”De glömda barnen” – sker i samverkan med bl.a. Fryshuset och Rädda Barnen, och det syftar till att uppmärksamma och förändra situationen för barn till missbrukare. ”Bryggan” är ytterligare ett exempel på en verksamhet för barn (med föräldrar i fängelse), där KRIS arbetar tillsammans med andra organisationer. Även för detta projekt uppstår man ett visst projektstöd.

Arbetet inom KRIS Stockholm bedrivs av omkring 60 personer. Hälften av dessa har någon form av anställning, varav merparten genom lönebidrag efter lång tids arbetslöshet, medan den andra hälften arbetar helt ideellt. Några av de senare är förtidspensionerade, och andra försörjs av socialbidrag i början på vägen bort ifrån ett kriminellt leverne.

KRIS har extern finansiering i form av ett grundstöd via Socialstyrelsen på 1,7 miljoner kronor, vilket utgör omkring hälften av organisationens baskostnader. En del av verksamheten finansieras genom att man säljer utbildningspaket om hur man kan stödja människor som väljer en väg ut ur kriminalitet, samt genom projektmedel för olika verksamheter.

På KRIS Stockholm intervjuades förbundsordföranden för, tillika initiativtagaren till, KRIS på riksnivå, Christer Karlsson (CK), tillsammans med ordföranden i KRIS Stockholm, tillika nationella samordnaren, Peter Söderlund (PS). Intervjun ägde rum i föreningens kontorslokaler på Tjärhovsgatan i Stockholm. I närheten finns också KRIS Stockholms övriga lokaler, med kafé och gym.

Verdandi

Verdandi är en nationell och partipolitiskt obunden organisation med rötter i arbetarrörelsen. Man bildades 1896 som en nykterhetsorganisation med för dåtiden radikala idéer om att det snarare var rådande samhällsliga missförhållanden med fattigdom och omänskliga levnadsvillkor som ledde fram till missbruk än individernas moraliska defekter.

I dag beskriver man sig i första hand som arbetarnas socialpolitiska organisation som arbetar för social rättvisa och ett samhälle fritt från alkoholskador (se Hammare & Stenbacka 2003 för mer en utförlig beskrivning). Organisationens mål beskrivs på webbsidan (www.verdandi.se):

(...) att utifrån de rådande samhällsförhållandena på effektivaste sätt arbeta för ett jämlikt och rättvist samhälle, och därmed undanröja förhållanden som leder till missbruk.

Verdandi arbetar med opinionsbildning, socialt nätverksarbete och kamratstöd i olika former. Organisationen betonar den lokala miljöns betydelse – det är där som det kamratstöd utvecklas som är Verdandis främsta intresse och mål. Tanken är att goda sociala relationer människor emellan bidrar till att utveckla ett solidaritetsbaserat socialt stöd som kan vara en motkraft i ett allt mer polariserat och segregerat samhälle.

Exempel på verksamheter som anordnas inom Verdandi är kurser och konferenser, medlemsresor med olika teman, alternativ jul och sommaraktiviteter samt information och opinionsbildning – allt i syftet att kämpa för rättvisa, inflytande och delaktighet.

I Verdandis lokaler i Johanneshov intervjuades fyra personer: förbundssekreterare Inge Fäldt (IF), samordnaren i Stockholms län Raul Hansson (RH), 2:a förbundssekreteraren Gunvi Haggren (HG) samt samordnaren i Norrtälje Leif Johansson (LJ).

3. Föreningsaktiva om social utsatthet

I detta avsnitt följer fem fallbeskrivningar med relativt ingående citat ur intervjugivarna.

Frälsningsarmén i Stockholm: Antalet hjälpsökande har ökat

Frälsningsarmén har rutiner för att sprida lägesbeskrivningar från de egna verksamheterna, och man håller sig informerad om såväl nya rön om social utsatthet som den offentliga debatten kring välfärdsfrågor.

Under intervjun omnämns flera aktuella utredningar om barnens situation i familjer med knappa resurser. Frälsningsarméns och intervjupersonernas mångåriga erfarenhet av socialt arbete bidrar till att ett kortare perspektiv på social utsatthet är svårt att ringa in. Att antalet hjälpsökande har ökat står dock klart, men orsakerna till detta är svåra att isolera.

Något som snart lyfts fram är effekter av information riktade till den breda allmänheten:

Vi märkte en ökning, 1995 eller 1996 var det väl, i samband med att vi gick ut med cd-skivan, "En salig blandning". Det pratades mycket om den då, och då var det många som vågade sig fram för att berätta om sin egen situation. Det var väl en väldig topp då, men sedan gick det tillbaka. Men sedan 2000 ökar det varje år, faktiskt! (BA)

En delförklaring till ökningen är att den kommunala socialtjänsten informerar om Frälsningsarmén som ett alternativ när deras egna resurser och rutiner inte räcker till för dem som vänt sig dit:

De säger: "Vi kan inte ge mer", och så hänvisar man till oss. Det är mycket märkligt! (KK)

En kategori som omedelbart omnämns som relativt ny och ökande i omfattning inom Frälsningsarméns verksamheter är de materiellt svaga ensamföräldrarna och, indirekt, deras barn.

De kommer och får ekonomisk hjälp men också samtalshjälp om hur de ska kunna klara sig. De vill t.ex. ha hjälp med att lägga en budget för sin ekonomi. Likadant vill de ha hjälp med hur man ska kunna prata med sociala myndigheter. Det är många som har svårt att veta hur de

ska tackla det här En del vet inte vart de ska vända sig, och många kommer till oss för första gången. (BA)

I vissa fall är det rädslan att bli betraktad som en dålig förälder som gör att man inte gärna söker hjälp hos socialtjänsten:

Är man ensamstående mamma så vill man inte gärna gå till socialtjänsten och tala om att man inte klarar av sin situation – av rädsla för att någon ska börja fundera över om man klarar att ha barnen kvar. (KK)

De allra flesta av de ensamstående föräldrar som har haft kontrakt med socialtjänsten tidigare men som nu i stället väljer att söka hjälp hos Frälsningsarmén saknar i regel tunga sociala problem:

Man kanske studerar och har studiebidrag och studielån. Då är det svårt att klara sig, särskilt på sommaren. Det är då man söker hjälp. (BA)

Många återvänder senare till Frälsningsarmén i andra svåra situationer för att de känt sig väl bemötta där:

Det sprider sig att man kan få lite hjälp, och sedan tror jag också att man har någon sorts förtroende för Frälsningsarmén. Vi går ju inte ut och annonserar och så. Att man söker sig till frivilligorganisationer beror på att man över huvud taget inte vill finnas med i något register. Det går igenom i alla åldrar. Man vill vara anonym av många anledningar. (KK)

Vissa vill inte söka sig till socialtjänsten på grund av dåliga erfarenheter sedan tidigare:

En del har haft kontakt med sociala myndigheter eller socialsekreterare, och känner att man inte orkar hålla på och ringa och be om hjälp. Vi blir ett alternativ till socialtjänsten. Enligt rapporterna från öppenvårdsarbetarna berättar många att man har blivit illa bemötta, man har fått nej och att socialtjänsten säger att man har fått upp till sin norm och därmed inte kan få mer. Det där lilla extra kan man inte få. (BA)

Ofta lägger man märke till att utsatta är isolerade från andra, på gott och ont:

Sedan tror jag också att om det har kommit en kvinna som har fått hjälp, så sprider det sig. Man talar om för sin bästa väninna som också har samma problemet att man har fått hjälp. Tyvärr är det ju så att många av dem umgås med varandra, för att de tillhör samma grupp i samhället. (BA)

För missbrukare, som i regel har haft med socialtjänsten att göra, är orsakerna bakom oviljan att kontakta socialtjänsten av annat slag:

Går man 10–15 år tillbaka så var det framför allt alkoholister som kom. Där finns det inte samma rädsla, för de har ju redan fått nobben, för det mesta. (KK)

Barnen i resurssvaga familjer

BA beskriver situationen för den stora och växande gruppen av ekonomiskt utsatta barn som man möter i olika delar av verksamheten:

Att barnfamiljerna ökat beror ju på att de har fått det sämre! Många mammor som lever ensamma med sina barn klarar sig inte på de bidrag de får. Bidragsförskottet har ju inte stigit i samma takt som priserna på mat osv. ute i samhället. Det kostar mera att leva i dag. Och barnen behöver få samma saker som alla andra barn. Allting har gått upp i pris, så att det där lilla extra som vi ofta ger våra barn och som vi kan unna oss, det kan inte de ge sina barn. (BA)

Skolan introducerar ofta nya utgifter med kort varsel, och då uppstår svårigheter för många:

De är ofta helt förtvivlade över att de t.ex. inte kan köpa skridskor till sina barn, när barnen ska ut och åka skridskor i skolan. Och likadant är det på hösten med höstkläder, stövlar och skor – jättejobbigt! När de säger i skolan att det ska vara en utfärd om ett par veckor, och att barnen då ska ha 50 kronor med sig, så finns det många mammor som inte har den här femtiolappen att skicka med. Just det att barnen ska kunna göra samma saker som alla andra barn är det stora problemet. (BA)

Även skolloven väcker en svår känsla av brist hos många föräldrar med otillräckliga inkomster:

Före somrarna kommer många och frågar om de kan få hjälp att t.ex. besöka Skansen eller Gröna Lund, eller gå på McDonalds. I dag tycker man inte att McDonalds är något speciellt; de flesta barn går ju raka spåret in där och äter själva! Men det finns barn som inte har råd, så får man McDonalds-biljetter här blir de jätteglada! Pengarna räcker inte till det där lilla extra. Och när barnen kommer tillbaka till skolan säger skolan ofta att de ska skriva om sitt sommarlov. Då är det inte så roligt om man inte har gjort något, utan bara har varit hemma här i stan eller i förorten. Har de fått pengar av oss har de kunnat göra någon liten utflykt i alla fall.

Frälsningsarmén har ännu inte konfronterats med den jämförelsevis lilla, men ökande, gruppen barnfamiljer som vräks från sina hem på grund av obetalda hyror. Nu oroar man sig mycket för denna utveckling, och man känner vrede mot myndigheternas långsamma reaktioner:

En av våra socialarbetare larmade om detta. Hon höll ett anförande för sin kommun om alla dem som kommer till Frälsningsarmén i Uppsala och söker hjälp. Många hade hyresskulder, men ingen ställde upp och hjälpte till med det. Hon sa att om dessa skulle bli de nya hemlösa om några år, och nu har hon fått rätt. Det vore ju bättre att betala en hyra och försöka få människor att komma igång igen, än att låta hyresskulden bli 4–5 gånger värre, för sedan blir man ju vräkt. (KK)

Nya verksamheter för barn och deras familjer

Som en respons på situationen för fattiga barnfamiljer, och på minskade resurser till liknande aktiviteter i kommunal regi, har Frälsningsarmén under senare år utökat sin koloniverksamhet som man haft sedan många år till att också till en del bestå av läger för mammor och barn tillsammans:

Barnen och mamman får möjlighet under 7–10 dagar att ha roligt tillsammans. Barnen blir sysselsatta för sin del, och mammorna får en liten stund för sej själva, för att prata igenom sin situation I somras var platserna väldigt eftersökta, har vi förstått. Kommunernas socialtjänster hör sig för tidigt, tidigt för att få plats. Sedan får barnen och mammorna också komma på en återvändarhelg ute på vår kursgård, på första advent, pingsthelgen eller något sådant. Det är väldigt populärt! De kommer, för de har ingenting annat att åka till! En liten pojke säger till sina kompisar i skolan att han ska åka till sin sommarstuga, och att han har en jättestor sommarstuga. Det känns ju väldigt positivt. (BA)

Antalet lägerdeltagare anpassas efter hur gamla barnen är och hur många barn som kommer med varje mamma.

Även den mer traditionella sommarkoloniverksamheten inom Frälsningsarmén, utan platser för medföljande föräldrar, har förändrats på senare år. Deltagarna rekryteras via socialtjänsten, barnavårdscentraler och skolhälsovården, och sammansättningen av besökare återspeglar den allt hårdare prioritering som så ofta beskrivs när det gäller offentliga verksamheter. Numera har barnen så stora behov av tillsyn och kontakt att man har tvingats minska omfattningen:

Vi kan väl inte säga att vi har utökat på senare år, utan där har vi tvärtom gått åt andra hållet, på grund av att barnen kommer från svårare miljöer. Klarade man 24 barn för 12 år sedan, så klarar man 12 i dag – trots att vi har utökat personalen. Barnen behöver individuell hjälp, för många är så störda. Det är utsatta barn som kommer till våra kolonier. Man måste hela tiden ha uppsikt, kolla, titta till dem, vara med dem hela tiden, aktivera dem. De har kanske inte samma uppback-

ning hemifrån, och de lever i splittrade familjer, i missbruksfamiljer. Vi vet inte så mycket om vad som har hänt i familjerna, men om pappan eller mamman missbrukar kan det förekomma både misshandel och annat. Vi har en önskan att kunna utöka, men det är ju pengar det gäller. Det kostar pengar att ha personal. (BA)

Denna förändring av verksamhetens inriktning gör att ”vanliga fattiga” barn inte längre kommer ifråga för sommarvistelserna.

Frälsningsarmén har även lagt ned en tidigare relativt omfattande verksamhet som riktade sig till storstadsbarn utan allvarigare sociala problem men som saknade tillgång till sommarvistelse utanför staden, genom att man förmedlade kontakt med s.k. sommarhem:

Att vi fick sluta med det berodde mycket på att vi inte kunde garantera var barnen hamnade någonstans; det hörde samman med den pedofili-debatt som fanns då. Vi kände att vi inte hade den 100-procentiga kontrollen, vi kunde inte garantera var de hamnade och vi hade inte de administrativa resurserna att kolla upp det. (KK)

Fattiga och ensamma äldre

I den stora gruppen ekonomiskt resursfattiga som vänder sig till Frälsningsarmén finns också pensionärer, mestadels män vars pension inte räcker månaden ut:

De har kommit i flera år. Jag vet inte om det är så att kvinnorna inte vill be om hjälp i den åldern. Män skäms inte på samma sätt. Kvinnorna har svårare för det, för de anser att man ska klara sig ändå. (BA)

Gamla människor som är ofrivilligt ensamma är ytterligare en utsatt grupp som ökar, men man har inte haft möjlighet att ägna mer resurser åt dessa:

Våra öppenvårdscenter får samtal från äldre och äldres anhöriga som vill att de äldre ska få ett hembesök. Tyvärr har vi inte tillräckligt med resurser för detta, för vi har inte så många som hinner göra sådant. Men vi vet att det är oerhört många människor som är ensamma. Mängder av ensamma pensionärer vågar knappt gå ut. Det är ett stort problem. (KK)

Egentligen kanske det bara behövs att någon kommer för att sitta och samtala en stund, dricka en kopp kaffe med en gammal som sitter inne i sin lägenhet. Men det handlar också om praktiska grejer – betala räkningar, följa med till doktorn eller apoteket... Allt det här är jättesvårt, för många har svårt att gå. Många gånger så gör hemtjänsten sitt jobb, men så behövs det där lilla extra. I dag har vi bara två personer som är ute på sådana tjänster. (BA)

Men vad vi ska göra åt det? Då måste vi ha mer pengar så vi kan anställa mer personal. Det är min dröm att i framtiden kunna ha åtminstone någon hemsysterverksamhet, att några kan gå ut som bara hade

det jobbet. Det behövs! Vi har inte heller något serviceboende längre, för vi var tvungna att stänga det på grund av att lokalerna inte var tillräckligt bra. (KK)

Få invandrare vänder sig till Frälsningsarmén

Inom Frälsningsarméns olika verksamheter ser man inte så många personer med invandrarbakgrund, utom finländare och romer och i det s.k. invandrarcentret i Akalla. Dit kommer framför allt invandrade kvinnor tillsammans med sina barn. Även inom en annan av de nya verksamheterna finns mest invandrare:

Vi startade ett nytt boende nu i vintras för våldsutsatta kvinnor. Där vi ska försöka vara en fortsättning för de kvinnorna som kommer från kvinnojourerna i dag, som inte kan återvända hem, av olika skäl. Nu visar det sig att där bara är invandrarkvinnor som kommer dit. (KK)

Merparten av de kvinnor som vistas i Frälsningsarméns övergångslägenhet för våldsutsatta kvinnor efter jourboende har alltså invandrarbakgrund, och en anledning till detta antas vara en förändring i synsättet på vilken öppenhet om sociala problem som är acceptabel:

Även om man förstår att det naturligtvis förekommer misshandel även i invandrarfamiljer, så hade man en känsla av att det här var någonting som hölls inom familjen. Jag hade nog trott att det skulle vara övervägande svenska kvinnor som skulle komma till sådan här verksamhet via kvinnojourerna. (KK)

Från alkoholmissbruk till blandmissbruk: en förändrad bild

På Frälsningsarmén har man lagt märke till att missbruket i samhället har ändrat karaktär:

Rena alkoholmissbrukare är ett utdöende släkte. Nu handlar det om blandmissbruk. De som kom till oss förr hade många gånger kommit upp i 50–60-årsåldern och hamnat på parkbänken. Medan i dag är det unga människor runt 20 år, och under det också emellanåt, som över huvud taget aldrig har varit ute i något arbetsliv eller kommit in i samhället, utan de har levt på någon slags parallellväg i omhändertagande. Och det är också en svårare problematik för oss att jobba med, för vad ska man rehabilitera dem tillbaka till? Med största sannolikhet kommer det att dröja väldigt länge innan de över huvud taget får nå eget boende. (KK)

Förändringen från alkoholmissbruk till ett mer utbrett blandmissbruk har påkallat ett nytt sätt att arbeta inom Frälsningsarmén:

Det är en ny problematik för oss att hantera. Det vi var bra på för 20 år sen var att arbeta just med alkoholmissbrukare. Det har man fått omarbota, och vi har fått anpassa verksamheten förändra behandlingsprogram, vidareutbilda personalen osv. (KK)

Det som är viktigt för oss att jobba med i dag är att försöka få människor ur den här karusellen, så att de inte bara slussas vidare till en ny institution hela tiden – hos oss eller hos andra. Det handlar om att försöka erbjuda den som har möjlighet någon typ av boende med stöd. I Stockholm försöker vi jobba med utslussningslägenheter, att få kontakt med hyresvärdar och andra som kan erbjuda någon form av andrahandsboende. (BA)

Om man tittar 10–15 år tillbaka så hade många ett eget boende – någon stans att ta vägen när man åkte hem över helgen på permission. Då kunde man slussas ut lite grann och kanske återvända till arbetsplatsen. Den gruppen finns inte i dag. Det är väldigt få som har ett eget boende när man hamnar på institution, för dessa satsar man inte på över huvud taget. (KK)

De mest utsatta: hemlösa och psykiskt sjuka

Man ser att hemlösheten ökar, liksom blandmissbruket och antalet människor med dubbla diagnoser (missbruk och psykisk sjukdom). Kritiken mot de offentliga insatserna är stark:

Antalet psykiskt sjuka med dubbla diagnoser har ökat oerhört mycket om man ser 5 år tillbaka. De kommer till våra institutioner, och det är människor som vi inte haft i våra verksamheter förut. Man har haft åtminstone 10 år på sig att bygga upp alternativ till de sjukhus som lades ner, men det har man inte lyckats med! Man har inte gjort några större ansträngningar heller, skulle jag vilja påstå, utan man har bara hoppats att den verksamhet som har funnits hela tiden skulle suga upp den här kategorin också – vilket den helt uppenbart inte har gjort. Många har ett dåligt liv. Många återfinns bland de hemlösa i dag, och många finns inte ens registrerade som hemlösa utan lever i någon form av gråzon, där man varken har kontakt med oss eller med kommunal socialtjänst. (BA)

Här känner Frälsningsarmén också sina begränsningar:

Vid psykiskt sjuka missbrukare går väl vår gräns för att göra ett riktigt bra arbete. Vi har alltid haft någon eller några med den diagnosen på våra institutioner, och det har gått att hantera. Men nu ökar den gruppen så pass mycket att vi nästan får säga nej över huvud taget, till dem med någon form av dubbeldiagnos. (KK)

Samhällsklimatet hårdnar i åtstramningstider

Vilka tendenser i samhället oroar mest inför framtiden? Frågan genererar ett mer övergripande resonemang om samhällsförändringar, både i form av

följder av ekonomiska åtstramningar i välfärden och en mer allmänt spridd tendens till bristande kontakt mellan generationerna, både i hemmen och i skolan:

Generellt sett har barnen mindre respekt för vuxna. Nuförtiden umgås barn mindre med vuxna. Man har inte tid att umgås och man möter färre vuxna redan i hemmet – många har ju ensamstående föräldrar. Man möter också färre vuxna i skolan. Man har sin egen subkultur, om man nu kan kalla det så. Man träffas hos kompisar, man kör sina tv-spel eller vad det är. Man är inte heller van vid respekt ute i skolorna nu. De stackars lärarna har ju 30–35 elever, och de har fullt sjå att ta sig igenom en skoldag. Verksamhetsmässigt så skapar man inga relationer, man har sitt jobb som man ska göra som lärare. Det är krisigt i skolan, med obehöriga lärare och allt, plus alla ekonomiska åtstramningar. (KK)

Efter en stunds eftertanke lägger han till:

Sen har det med hela samhällsbilden att göra – inte bara med ekonomiska nedskärningar. Vi är ju tämligen egoistiska i detta land; man har blivit van att lämna ut omsorgen om mamma och pappa på entreprenad, när de blir gamla. När de inte klarar sig längre så är det inte självskrivet att jag ska göra någon större insats – möjligen hälsa på dem på hemmet... (skratt). Det är ett synsätt som kanske inte har så mycket med nedskärningar att göra som med bortskämdhet och med vårt tänkande. (KK)

Den allt mer komplicerade problematik som Frälsningsarmén ser hos barnen på sommarkolonierna ses ingalunda som exklusiv, utan tolkas som ett tecken på en mer allmän och destruktiv tendens:

Rent generellt är det så att de som kommer till oss mår mycket sämre i dag jämfört med för 10–15 år sen, oavsett om det gäller missbruk eller bara skolhem. De har så mycket mer i ryggsäcken, och problematiken har blivit så mycket mer komplex. Allting har fått gått så mycket längre innan man sätter in resurser, av olika anledningar. Det finns en okunskap ute i skolvärlden i dag. Det visar sig t.ex. att många som hamnar i fångelser i dag har någon form av diagnos – dyslexi eller något annat. Hade man fångat upp det för 15–20 år sen när de satt längst ner i klassrummet och störde, så hade man sluppit hela utslagningsspiralen. Många gånger handlar det om ren okunskap, så det är inte bara besparingar. Men mycket beror ju på slantarna. (KK)

Alla dessa neddragningar i skola, vård och omsorg under de senaste åren – det är dessa som har åstadkommit att så många har fått det sämre. Det finns inte tillräckligt med fritidspersonal eller tillräckligt med lärare. Skolhälsovården drar man också ner. (BA)

Skolsköterskan var ju förut en sån där neutral person. Hade man lite ont i magen eller var orolig för vad som helst så kunde man säga att man skulle gå till "syrran". Hon fanns ju som en form av katalysator, eller något sådant. Men nej, det försvinner också. (KK)

Kortsiktiga besparingar får konsekvenser på lång sikt:

Då tänker jag återigen på de här minskade resurserna i skolan, vars konsekvenser man inte ser direkt. Man kan jämföra med spelmissbruket eller alkoholskatterna eller vad som helst – de beslut man fattar i dag är så kortsiktiga! Först efter 10–15 år ser man konsekvenserna. (KK)

En annan viktig och oroande tendens är en alltför liberal drogpolitik, där alkoholism och blandmissbruk drabbar allt yngre människor. Intervjupersonerna på Frälsningsarmén ser mycket bekymrat på en framtida minskning av alkoholskatten, som man tror kommer att leda till allt fler unga i missbruk, i kombination med den minskning av medel till vård och omsorg som redan pågår:

Institutionsplatserna har minskat medan kategoriboenden, typ hotellhem, lever vidare. Och dessa har ju många gånger blivit ett billigt behandlingsboende. Man satsar inte på institutionerna, utan det blir hotellhem plus öppenvård. (KK)

Alkoholismen – där märker vi redan att det är flera yngre som drabbas. Samtidigt ska man stänga institutionerna. De har sagt att de ska öka på öppenvården, men jag vet inte – jag tycker de verkar ligga lite lågt där också! Den här liberala synen på alkoholen är farlig för samhället! (BA)

Integrationen i blickfånget

Det är emellertid åter en annan fråga som oroar allra mest:

Om man ska vara orolig för något så är det integrationen. Det ser inte ut som om vi lyckas speciellt bra med integrationen av invandrarna, när det gäller den kommande generationen. Det är jag lite orolig för ibland. Hur kommer det att se ut framöver? Vilka konsekvenser kommer det att få? (KK)

Man menar att underrepresentationen av invandrare i Frälsningsarméns olika verksamheter delvis kan bero på att det stora flertalet av senare års invandrare har en religiös tillhörighet i andra samfund än de kristna. Intervjupersonerna uttrycker ändå resultatet av en självrannsakan:

Det finns en risk att det blir en liten subkultur ute i Akalla. En av våra stora kårer är fadderkår till den här verksamheten, så när man t.ex. ska inviga frälsningssoldater åker man in till kåren, och sedan åker man ut till sin verksamhet igen. På nåt sätt så behöver vi bli bättre på att integrera invandrare. Den rörlighet som finns i världen i dag – om Frälsningsarmén ska ha ett berättigande för framtiden måste vi kunna erbjuda verksamheter som folk känner sig hemma i – även de som kommer från andra kulturer och även från andra religioner. (KK)

Migrationsverksamheten måste vi jobba mer med än vi hittills har gjort. Det finns en invandrarkommitté inom Frälsningsarmén, med medlemmar från olika verksamheter. Men jag tycker inte vi har kommit fram till någon bra heltäckande handlingsplan eller målsättningsplan om hur vi ska integrera invandrare i vår verksamhet. (BA)

Bland de så viktiga integrationsfrågorna nämner man också situationen för före detta interner, som behöver betydligt mer hjälp med att rehabiliteras efter avtjänade straff.

Jag tänker på utförsäljningen av allmännyttan – den finns ju snart inte längre, utan allting blir bostadsrätter. Det är klart att det kommer att slå mot vår typ av verksamheter, när man försöker få fram lägenheter åt folk så att de kan ta sig ur spiralerna. Det blir institutioner framöver, i stället. Man kommer inte ens ut på bostadsmarknaden. (KK)

Ett annat exempel på ett destruktivt synsätt generellt i samhället handlar om alkoholen:

Sänkt alkoholskatt har engagerat oss, tillsammans med hela den här liberala synen på missbruk över huvud taget. Man jobbar hela tiden från ett underläge, och man blir några slags mossiga träiga nykterhetsivrare. Det är så man betecknas om man skriker till. (KK)

Funktionshindrade med personlig assistans – ett oväntat exempel

Som ett sista, inte helt typiskt, exempel på en ny grupp i samhället som man menar är som socialt utsatt, berättar intervjupersonerna om situationen för ett antal funktionshindrade med anställning i en statlig, administrativ verksamhet och med egna personliga assistenter anställda genom Frälsningsarmén. För dessa funktionshindrade uppstod en svårbemästrad situation när rätten till personlig assistent snarare visade sig vara en skyldighet:

De är åtta stycken. Vi anställde tre assistenter och Försäkringskassan fick betala assistanstimmarna. Men nu är ju lagen sådan att man ska ha sin egen assistent. Man tror inte att de tre kan ge den fullgoda servicen och hjälpa dem så mycket. Men vi kan inte ha det så; det blir för

mycket folk på arbetsplatsen. Och de vill absolut inte ha med sig sina assistenter, utan de vill ha vanliga arbeten! ”Jag vill inte ha med mig någon som sitter och tittar på mig när jag arbetar”, skrev någon i en dikt om – ”Sitta där och glo på mig hela dagarna, då blir jag nervös”! De jobbar självständigt men assistenten hjälper till på toaletten, med mat och så. ”Den största fienden vi har är Försäkringskassan och LSS”, säger registrerarna!

(...)

Då tittar samhället på dem, som om de inte är värda någonting, och samhället säger man måste ha en personlig assistent – var du än går och står. Samtidigt ska dom ha ett arbete. Det är ju fruktansvärt! Det kan hända att det är flera arbetsplatser som upplever det här. (BA)

Framtiden och Frälsningsarméns unika identitet

En viktig fråga inför framtiden rör relationen mellan Frälsningsarmén och det offentliga:

Hur ska det se ut mellan oss och stat och kommun? Ska det finnas avtal mellan oss? Var ligger ansvaret? Det är väldigt viktigt att hitta nåt regelverk kring detta, för annars kan både vi och kommunen famla vidare. Man gör nödlösningar, skapar förutsättningarna för varje enskilt tillfälle – det är väl bra, men jag tror på någon form av regelverk där vi naturligtvis ska ha vår frihet att jobba efter våra förutsättningar, men där det finns ett tydligt givande och tagande. Vad kan vi förvänta oss av kommunen på längre sikt när vi går in i det här? Det är lite oroligt att bara gå in med avtal på ett par år, för sedan vet man inte om man kan fortsätta eller inte. Vi vill jobba mer långsiktigt. (BA)

Avslutningsvis påminner man om Frälsningsarméns unika identitet och övergripande existensberättigande:

Våra verksamheter ska ha ett berättigande i våra ögon. Man kan se hur mycket behov som helst, men är det vi som ska ta hand om det behovet? Vi kan skrika, vi kan varna för hur det kommer att se ut i framtiden. Men det finns andra som är betydligt bättre på det. Vår målsättning är dels att bli bättre i befintliga verksamheter, dels att möta nya målgrupper. Men i allt arbete vi gör så vill vi presentera kristen tro som ett alternativ. Om vi gör det genom att ge den ensamma mamman stövlar till ungarna – det är ju en liten start på att få en kontakt med en annan människa. Många människor utanför ser oss som en välgörenhetsorganisation, men vi är ju ett kristet samfund. Det är den koppling vi måste göra. Vissa verksamheter kan vi inte profilera så som vi skulle önska, och då händer det att vi kliver ur verksamheter som vi känner att kommunerna vill styra mer än vad vi vill. Då har det hänt att vi har tackat för oss. Det är också något som vi behöver få med när vi planerar för framtiden. Vi är inte bara en välgörenhetsorganisation utan det finns

en djupare värdering i botten. Det färgar vårt tänkande när vi ger oss in i nya områden. (KK)

Kommentarer: Nya utsatta grupper?

Sammanfattning av utsatta grupper som omnämns i intervjun

Intervjupersonerna vid Frälsningsarmén identifierar först och främst *ekonomiskt svaga ensamföräldrar* som en utsatt grupp som växer i storlek. Det märker man av inte minst i sin hjälpverksamhet, dit människor vänder sig för att ansöka om ekonomiska medel till sådant som inte studiemedel eller en enda lön täcker, och som inte ryms inom socialtjänstens socialbidrag.

Barnen i familjer med otillräckliga materiella resurser får en socialt utsatt position – deras standard är ofta avsevärt lägre än jämnåriga kamraters.

Barnfamiljer som har blivit hemlösa efter obetalda hyresskulder och efterföljande vräkning är en kategori hjälpbehövande som Frälsningsarmén blivit varse först på senare år.

Äldre utan tillräcklig pension, ibland kallade *fattigpensionärer*, utgör också de en grupp som Frälsningsarméns sociala avdelning allt oftare ser som besökare. Dessa äldre kommer för att be om ekonomiskt tillskott dagarna före pensionsutbetalningen.

Det finns också många *socialt isolerade äldre* samt *äldres anhöriga*, och här finns det en klart större efterfrågan på hembesök än vad man har möjlighet att ge.

Bland *personer med invandrarbakgrund* omnämns ungdomar i kriminalitet samt kvinnor som sökt skydd på kvinnojour efter att ha misshandlats och som efter en tid på jousen behöver hjälp med en ny bostad.

Bland *ungdomar* nämns ungdomar som är fast i ett blandmissbruk, unga med dubbeldiagnoser (missbruk och psykisk ohälsa) som inte har något att rehabiliteras till (vare sig bostad eller arbete), samt ungdomar som inte kan bo kvar hemma men som behöver stöd i boendet

Även *spelmissbrukare* och *blandmissbrukare* nämns.

Utsatthet i form av *materiell brist* generellt har ökat i samhället, och särskilt drabbade är ensamföräldrar, barnfamiljer, samt barn och ungdomar med invandrarbakgrund.

Antalet *hemlösa* generellt har ökat.

De utsatta grupper som omnämns i intervjun på Frälsningsarméns sociala enhet avviker inte från redan kända sådana grupper. Snarare bekräftar intervjun starkt den kunskap som återspeglas i olika texter. Ett undantag finns emellertid som väcker många tankar – exemplet om funktionshindrade som mot sin vilja måste ha med sig en personlig assistent till sin arbetsplats. Här lyfts en grupp människor fram som ur många synvinklar kan beskrivas som utsatta, och som i egenskap av mottagare av assistansersättning har utretts och bedömts vara i behov av en hjälpande hand för snart sagt alla sysslor och behov, dygnet runt, hemma och på arbetsplatsen. De skulle inte klara sig utan personlig assistans – vare sig hemma eller på arbetet. Samtidigt är de mottagare av en offentlig hjälpinsats som räknas till en av de allra mest långtgående och kostsamma. Assistansmottagare är en socialpolitiskt hög-prioriterad grupp.

Deras upplevelse av utsatthet kommer snarast av att den hjälp som de får är felriktad, kanske också alltför omfattande. I egenskap av hjälpmottagare känner de sig utpekade som mindre värdefulla än andra medborgare. Konstituerar dessa funktionshindrade verkligen en ny, utsatt grupp i samhället?

Exemplet utmanar en mer traditionell föreställning om utsatthet och är intressant genom att det sätter ljuset på den sociala utsatthetens relativa och kontextbundna karaktär.

Vidare kan den relativt pessimistiska bild av bemötandet inom den kommunala socialtjänsten som intervjun stundom förmedlar kan ha en delförklaring i vilka som alls kommer till Frälsningsarméns sociala enhet för att få råd och stöd. Dessa representerar ett negativt urval av socialtjänstens tidigare brukare – de missnöjda. Även om deras erfarenheter därmed inte kan utgöra en grund för mer allmängiltiga slutsatser om kvaliteten på bemötandet inom socialtjänsten finns det otvivelaktigt många som känner obehag inför, eller efter, ett besök på en kommunal socialbyrå.

Människor som inte (längre?) litar på socialtjänsten som en instans där man verkligen kan få hjälp undviker att ta kontakt, av rädsla för socialtjänstens förmodade eller upplevda repressiva hållning.

Frågan väcks, men besvaras inte, om huruvida detta förhållande utgör en välfärdsrisk i sig, dvs. om sociala problem av denna anledning ofta kan fortgå längre och bli allt svårare att komma till rätta med, eller om det snarare är regel än undantag att i stället vända sig till andra hjälpgivare – t.ex. Frälsningsarmén.

Hur diskuterar intervjupersonerna på Frälsningsarmén om utsatthet?

Intervjun präglas av uppfattningen att det har skett en reell ökning av utsattheten i samhället, vilken enkelt speglas genom antalet hjälpsökande och genom de problembilder som dessa visar upp, framför allt barnens situation lyfts fram.

Ett ökande antal nybesök av ensamstående föräldrar som inte har sökt hjälp tidigare indikerar att gruppen ensamstående som behöver stöd ökar. De ensamstående föräldrar som har haft kontakt med socialtjänsten men som nu i stället väljer att söka hjälp hos Frälsningsarmén är inte vad man

kallar socialt belastade i första hand, utan de lider en ekonomisk brist, som dock i längden kan leda till svårare sociala problem.

En annan delförklaring till ökningen ges mer indirekt genom påpekandet att den kommunala socialtjänsten hänvisar hjälpsökande till Frälsningsarmén som ett alternativ när de egna resurserna och rutinerna upplevs otillräckliga, och att kommunerna i landet tvingats till allt hårdare prioriteringar är väl känt. En sådan allt mer vanlig ekonomiskt motiverad, men av exempel att döma synnerligen kortsiktig, prioritering sker i samband med institutionsplaceringar för vård och rehabilitering av personer med missbruksproblem, vilket ger allvarliga följder på längre sikt.

Missbruket tycks för övrigt ha ändrat ansikte. Från att tidigare ha mött mest alkoholmissbrukare möter man numera nästan undantagslöst blandmissbrukare. Detta förklaras av intervjupersonerna med att de ”rena alkoholisterna” har dött. En annan tänkbar tolkning, som dock inte kommer fram i intervjun, kan vara att alkoholism numera tar sig delvis nya uttryck eller att alkoholister oftare finner andra vägar än de som leder till Frälsningsarmén.

Intervjun präglas av en kraftfull, hela tiden underliggande och ibland uttalad, kritik mot samhällets långsamma reaktioner på nya former av utsatthet – trots att tecknen rimligen kan ses i förväg, och trots att frivilligorganisationerna ofta har påtalat problemen så snart de har noterat dem. Några exempel på utsatthet som på detta sätt uppmärksammas är ökande hemlöshet (även bland barnfamiljer), spelmissbruk, nerskärningar i välfärden och fattigdom som framför allt drabbar barnen – såväl direkt och synbart som indirekt, omärkligt smygande.

Intervjun frammanar en bild av ett starkt polariserat samhälle, ett samhälle i djup kris, med ökande klyftor mellan generationerna och mellan olika grupper i befolkningen. Intervjun förmedlar också att olika grupper av ekonomiskt svaga, t.ex. ensamstående mödrar, söker sig till andra i samma situation. Detta skänker visserligen en viss trygghet och ger en plats för vidarebefordran av viktig kunskap, t.ex. var man kan få hjälp när socialtjänsten säger nej, men som också uppfattas som destruktivt och bidragande till en mer allmän, tilltagande polarisering eller segregation.

Det är enligt min tolkning svårt att säga om uttalandena om mindre kontakt mellan generationerna och minskad respekt för äldre speglar en reell utveckling eller om sådana uttalanden även är resultatet av en traditionsbunden problemsyn som står sig oförändrad i organisationen genom tiderna – ett slags frälsningssoldatens diskursiva omvärldsanalys.

Har synsätt, arbetsformer eller roller visavi det offentliga förändrats?

Samhället förändras, och Frälsningsarmén försöker att anpassa sina verksamheter efter det. Vissa inslag försvinner (t.ex. sommarbarnsverksamhet), medan andra kommer till (t.ex. mamma-barn-läger).

Ett annat exempel på hur förändringar i samhället förorsakat viktiga förändringar i Frälsningsarméns verksamhet är införandet av nya metoder på behandlingshemmen, där äldre alkoholister lämnat plats för yngre blandmissbrukare. Man pekar även på vissa regionala skillnader som avspeglas i lokala verksamheter landet över, vilket påminner om att den bild av sociala

problem och utsatta grupper som framkommer här till en viktig del speglar de speciella förutsättningarna för *storstaden* och dess omgivningar.

I intervjun framhålls vidare att ett resultat av att det offentliga allt mer ensidigt satsar på de allra mest utsatta, dvs. de bostadslösa missbrukarna, är att den som har en egen bostad i det längsta hänvisas till öppenvården och därmed hinner sjunka djupare i ett missbruk vars konsekvenser därmed hinner bli allt allvarligare. I stort sett är det först när någon har förlorat sin bostad som man erbjuds en institutionsplats. Rehabiliteringen blir än svårare för den som saknar en egen bostad att återvända till. Detta har föranlett Frälsningsarmén att utveckla en ny verksamhet med samarbete med hyresvärdar för att kunna erbjuda s.k. utslussningslägenheter efter rehabilitering mot missbruk.

En allt mer liberal syn på alkohol i samhället generellt befaras också skapa stora sociala problem på sikt. Ytterligare ett exempel på uppskjutna insatser som riskerar att skapa än större behov, och som framhålls av intervjupersonerna, är att Frälsningsarméns mer traditionellt inriktade barnkoloniverksamhet når allt färre, eftersom de barn som kommer dit har så stora behov. Svårare tillstånd kräver mer.

Följden, när resurserna är ändliga och de konkreta målsättningarna förändras, kan bli att ”vanliga fattiga” barn stängs ute från en möjlig förebyggande insats.

Frälsningsarmén gör i huvudsak insatser för andra, och man har traditionellt axlat rollerna som komplement och ibland även alternativ till det offentliga i fråga om verksamheter för socialt utsatta grupper i det svenska samhället. På senare tid har man dessutom börjat anpassa vissa verksamheter efter förändrade bilder av utsatthet inom de grupper som man på olika sätt söker nå. Ofta handlar det om insatser som man upplever som helt nödvändiga och som man klarar av att avstå ifrån, av hänsyn till de människor som berörs.

Huruvida det är fråga om en pågående utveckling i riktning mot allt mer avantgardism (främst i den monopolistiska bemärkelsen, dvs. där man helst själva står för verksamheten även fortsättningsvis) är svårt att säga. Intervjupersonerna betonar dock att man genom sina verksamheter presenterar en kristen tro – i den meningen erbjuder organisationen ett alternativ.

Stockholms moské: Utökad verksamhet på grund av ökad tillgänglighet

Eftersom verksamheten i Stockholms moské flyttade in i helt nya lokaler i juni 2000 är det ganska enkelt att belysa ett kortare perspektiv. Tidigare huserade man i en källarlokal med begränsade möjligheter att hysa olika verksamheter och ta emot besökare.

Verksamheten, inklusive den socialt inriktade, har ökat i omfattning under den tid som passerat sedan flytten till den ljusa och rymliga moskébyggnaden invid Björns Trädgård i Stockholm. Allt fler vänder sig hit för stöd och råd. Detta beror dock inte, enligt Mahmaud Khalsi, på att utsattheten bland muslimerna i Stockholm skulle ha ändrat uttryck eller ökat:

Nej, jag tror inte att det finns en trend, att det finns nåt helt nytt. Det finns inga tydliga förändringar som har påverkat muslimska minoriteter. Sociala problem är hela tiden nya berättelser. Varje fall är nytt i sig. Det är sällan att en berättelse liknar en annan, eftersom människor är individer. De är olika och gör saker på olika sätt. Jag tror inte heller att problemen har ökat, men moskén har blivit mer känd bland muslimer och det gör att många vänder sig till moskén. Ökningen beror på att moskén har rykte om sig som en stor organisation. Vi försöker också utveckla våra aktiviteter för att nå fler. Det kommer många hit för att söka hjälp på något sätt, socialt eller ibland också materiellt. Vi stödjer folk så mycket vi kan. Många vänder sig också till oss för att vi berättar hur man söker hjälp. (MK)

Lågutbildade invandrare i utsatta bostadsområden

Vilka grupper är det som söker sig till moskén för att få hjälp och stöd? I ett inledande svar ges exempel på grupper i samhället som är i större behov av socialt stöd än andra, men också en ansats till analys av orsaker bakom problemen:

Först jag vill säga att den mest utsatta gruppen är de lågutbildade och de som har låg inkomst. Om man saknar utbildning beror på föräldrarna. Om de är utbildade hjälper de till, och barnen får motivation. Motivation beror på föräldrarna. Den ekonomiska situationen beror också på var man bor.

Boendesegregationen är ett växande problem vars konsekvenser också ökar och drabbar främst invandrare i andra generationen:

En stor grupp av andra generationens invandrare har hamnat i brottslighet och missbruk. Ekonomisk situation och utbildning är viktiga faktorer som påverkar brottslighet. I Fittja och Alby finns de där gängen. Det gör att det blir en epidemi. De smittar varandra med sociala problem. Där det bor många, två-tre stycken, missbrukare så sprider de detta vidare till andra, vänner och kompisar. Bor de i en miljö, en omgivning som hjälper till att det växer, så sprids det som en sjukdom som smittar de andra. Det beror på fattigdom. De har låga inkomster eller är bidragstagare med låg utbildning – och det finns ett starkt samband mellan arbete och sociala problem. (MK)

Socialtjänstens hårdare krav positivt för de flesta

Berörs då dessa de mest utsatta församlingsmedlemmarna av snävare ekonomiska prioriteringar i samhället, t.ex. inom socialtjänsten? Ja, och till det bättre:

Det har påverkat invandrarna positivt att de är strängare och att lagarna har skärpts. Det är mycket bra, för att man uppmuntrar folk att

söka jobb, att vara mera aktiva. Den här påverkan är positiv, eftersom det finns ett rykte att det är mycket lätt att få stöd. Man blir lat, man vill inte arbeta utan sitter hemma eller gör någonting annat. Ibland blir det missbruk, eller så utnyttjas lagen på något sätt för att ge dubbel inkomst. Vi vill att man ska arbeta hårt, för att försörja sig. Vår religion lär oss att vara oberoende, att klara sig. Det är bara vid nödsituationer som det är bra med hjälp, men man måste klara sig. Det är en plikt. Man ska inte förvänta sig att man får pengar och stöd, hit och dit.

Det finns emellertid en grupp i samhället vars problem verkligen tycks öka, och som inte berörs positivt av en allmän åtstramning av resurser som efterfrågades ovan. Det handlar om människor som har ansökt, och ännu väntar på besked, om uppehållstillstånd i Sverige. Förutom de ekonomiskt och materiellt mycket knappa omständigheter som är en realitet för den som måste klara sig på dagbidrag drabbas de även av andra svårigheter:

Det finns många bland dem som inte har fått uppehållstillstånd som har det svårt, psykiskt och fysiskt. De kommer till moskén och har t.ex. ingenting att äta! Vi försöker att hjälpa till på något sätt. Många kan man hjälpa, t.ex. till en advokat, genom att skriva ett brev om familjens lidande, där vi ber att man på grund av humanitära skäl ska hjälpa familjen att få stanna. Många har varit här i mer än 5 år utan att få besked! Det här lider man av, de blir sjuka, barnen känner sig otrygga och rädda för att utvisas. Det är mycket svåra situationer för hela familjen. (MK)

Livet i Sverige efter invandringen skapar problem

En betydelsefull, och ofta efterfrågad, uppgift för en imam är att medla mellan makar i konflikter. Medlingen utförs i syfte att förhindra skilsmässa och – på längre sikt – ännu svårare sociala problem, inte minst bland barnen när de växer upp. Bakom skilsmässor bland muslimska invandrare i Sverige finns, enligt MK, komplexa orsaker. Det moderna samhällets möjligheter för individuella val tycks ofta krocka med mer traditionella syn- och förhållningssätt:

Det finns många som påverkas negativt. Andra anpassar sig, integrerar sig, och hamnar aldrig i brottslighet eller dricker sprit. Ibland är en del saker förbjudna i hemlandet, men numera är många saker likadant över hela världen. Många säger att de trivs bättre i Sverige än i sina hemländer. Religiöst, till exempel, finns det frihet – men här finns också regler. Många som har varit mer konservativa kanske, som har levt i konservativa eller mer traditionella samhällen, tappar kontrollen ibland. Dom tappar balansen, särskilt vad gäller frihet, jämställdhet och sånt. Många förstår inte det här, eller så missförstår man och missbrukar lagen eftersom man saknar mognad. Man är t.ex. inte van vid att man och kvinna är lika värda, att de hjälper varandra hemma

och kan arbeta båda två. Det händer ibland att man har dåliga traditioner, som inte har något att göra med religion.

Det handlar om hur man hjälper till hemma, hur man respekterar kvinnan. Det finns många exempel där både man och kvinna jobbar. Sedan, när dom kommer hem, det är bara kvinnan som ska laga mat, som ska städa. Det är orättvist! Om en man inte har tillräcklig utbildning eller tillräckligt självförtroende kan man tappa balansen. Och kvinnans rätt att göra vissa saker – ibland använder hon detta på ett felaktigt sätt. Det kan hända. Det är mannen eller kvinnan som inte utnyttjar den här situationen på det bästa sättet, utan man skadar familjen, barnen. (MK)

Ett fenomen som oroar MK inför framtiden är synen på skilsmässor i det svenska samhället – en syn som också genomsyrar de sociala myndigheterna och påverkar sättet på vilket dessa bemöter familjer med sociala problem:

Muslimerna misstänker ibland att handläggaren inte tar deras frågor på allvar. Inte har så tillräckligt med tålamod för att kunna medla och saknar förståelse för bakgrunden, i många fall. Det är svårt att hantera det här. Ibland är det mycket lätt att medla. Att familjer splittras är ett problem i samhället – för män, kvinnor och barn. Vi har som målsättning att bevara familjen, skydda familjen. Man måste kompromissa, och inte hela tiden söka efter brister. Folk är goda men det händer att man gör fel någon gång. Ibland tolkas lagen här mycket hårt. Man måste vara mer flexibel! Jag har medlat och hanterat många fall där mannen och kvinnan kommer överens och vill lösa konflikten, men där handläggaren säger: "Nej! Ni måste skilja er." Efter en viss tid flyttar de sedan ifrån varandra. Det är omänskligt. Handläggarna säger "Nej, du har misshandlat din fru en gång, du måste skilja dig. Det finns ingen chans. Det är slut för dig. Det är rött kort!" Men ibland har han bara gjort det en gång. Det var bråk och skrik, och grannarna ringde polisen Sedan blandar sig socialen i det hela: "Ni måste skilja er, punkt slut. Eller så förlorar ni barnen." Mannen och kvinnan blir mycket rädda och man gör vad som helst för att skydda barnen, och de tvingas att acceptera det hela. De skiljer sig, men fortsätter att vara tillsammans. De älskar varandra. Han har bett om förlåtelse. Han har ångrat sig, känt att han har gjort fel och lovat att aldrig göra så igen. Kvinnan har visat förståelse och de vill helst leva tillsammans. Då säger ni: "Ni får inte. Om ni vill fortsätta så tar vi barnen." Om de säger nej förlorar de barnen, bostaden, allting, så de säger ok. De har gått igenom hela processen – skilsmässan och sådant – men de lever tillsammans. Träffar varandra hemligt, och efter en tid gifter de sig på nytt. Ett par som jag tänker på återkom till varandra och har nu levt ifred i många år – inga bråk, inga problem alls. (MK)

Erfarenheterna hos MK är alltså att socialarbetare inom socialtjänsten på ett okänsligt sätt framtvingar skilsmässor när det skulle kunna gå att finna andra lösningar:

Man väntar på att någon ska göra nåt fel, sedan han straffas omedelbart. Ge honom en chans! Ibland händer det att det är kvinnan som gör fel. Ge dem en chans! (MK)

När par söker hjälp med medling hos en imam påbörjas en helt annan process:

De får hjälp. När de kommer till en imam som säger: "Du får inte..." så skäms mannen om han gör någonting annat. Han är en ärlig människa. Vårt mål är inte att straffa folk utan att skydda familjen! En trevlig familj med trevliga barn, goda medborgare som arbetar, som går i skolan utan problem – om det finns möjlighet att nå det målet, varför splittrar man då en hel familj? Problem mellan mannen och kvinnan påverkar barnens framtid, och sedan det blir ett katastrofproblem i samhället. Barn lever föräldralösa, eller med en splittrad familj, det finns en stor risk för missbruk, droger... De medborgare som är utsatta har ofta problem hemma, med sina föräldrar. De som är våldsamma – om man går tillbaka ser man att föräldrarna var våldsamma, att det fanns missbruk. Det var bråk, misshandel och sådant hemma. (MK)

Diskriminering på arbetsmarknaden

MK nämner ytterligare några tendenser i samhället som oroar särskilt mycket inför framtiden. En är situationen för ungdomar med invandrabakgrund. En annan är en viss typ av diskriminering av invandrare:

Många, många berättar om diskriminering på arbetsmarknaden. Många är mycket duktiga i svenska språket. Många ändrar också namnet för att anpassa och integrera sig. Men det hjälper inte! Trots perfekt svenska, trots namnet – det går inte! Man blir förvånad, men ingenting förändras. Många har berättat om det. Tyvärr. Annars är det sällan man hör om diskriminering. (MK)

Har diskrimineringen på arbetsmarknaden ökat?

Det är jättesvårt att säga. Man måste vara objektiv för att veta, men jag är optimist! Mitt intryck är att det finns en positiv utveckling. Jag har t.ex. sett många kvinnor med sjal som arbetar på olika ställen – på posten, i butiker, i stora kedjor, på såna platser. Det är ett tecken att det finns en positiv förändring mot en större acceptans. Människor accepterar att de klär sig annorlunda och respekterar en som människa. Det är mycket bra, även om det fortfarande finns diskriminering. (MK)

Här ser MK en skillnad mellan kvinnor och män:

Kvinnor är mer utsatta, det är klart. Det är ju lätt att se att det är en muslimsk kvinna, eftersom hon bär sjal. (MK)

Religiös skolning motverkar sociala problem

Utöver sådana konkreta insatser som medling, rådgivning och ekonomisk hjälp är religiös utbildning och vägledning viktiga inslag i imamens arbetsuppgifter. Ett exempel på det senare är när muslimska kvinnor kontakter imamen för att be om råd när arbetsgivare vill att de ska gå klädda utan sjal:

Islam är flexibel. Om det är nödvändigt, om man måste välja mellan att arbeta och inte arbeta och i stället vända sig till socialen för att få hjälp – så väljer man att arbeta! I islam finns det prioriteringar, men man tillämpar religionen så mycket man kan. (MK)

Ett religiöst liv ses som det allra bästa botemedlet mot sociala problem. Detta synsätt kommer bl.a. till uttryck i en ”helig skola” för barn i åldrarna 7–17 år i moskéns regi där man ”koncentrerar sig på beteenden, karaktären, god sed”. MK utvecklar det hela:

Min analys är att religionen hjälper till att minska problemen, t.ex. konflikter mellan medlemmar i familjen. Om de är mer religiösa, så är de är mindre utsatta, eftersom det inte går ihop att man t.ex. missbrukar eller dricker alkohol och att man är religiös. Att vara religiös betyder att man anstränger sig att inte begå brott eller synder. En religiös man anstränger sig att vara en rättfärdig människa, en god människa. Det finns undantag, det finns religiösa som kan begå brott. Ingen är felfri. Men om man ser till antalet brottslingar eller missbrukare och till dem som skiljer sig så finns det en stor skillnad! De som inte kommer till moskén är överrepresenterade i den statistiken. (MK)

Stort hopp till föreningslivets positiva inverkan

MK betonar vikten av att man också från politiskt håll prioriterar satsningar på andra generationens invandrare, både genom uppsökande verksamhet av olika slag och genom att erbjuda lokaler för ungdomsverksamhet – inte minst sådan som nu bedrivs i moskéns regi:

Det måste finnas en stark vilja, och politiken måste tänka på ungdomarna, genom att direkt uppmuntra att invandrare själva startar idrottsföreningar och sådant. Det hjälper till att ungdomar går dit och gör någonting nyttigt eller konstruktivt, i stället för att de hela tiden promenerar på gatorna eller gör vad som helst.

Intervjun ger också bilder av positiva erfarenheter och förväntningar inför framtiden, ofta kopplade till det allt mer blomstrande föreningslivet bland unga invandrare. I följande avslutande citat återspeglas både denna ljusare bild och en förväntan på mer stöd från omgivningen när det gäller att ta tillvara resurser i form av engagerade ungdomar bland andra generationens invandrare:

Jag tror nog att det finns tillräckligt med organisationer som täcker alla områden och alla kategorier. Det som saknas är att vi når mer folk – fler ungdomar och barn. Nu måste man satsa på att hitta resurser för att kunna finansiera aktiviteterna. Det finns ledare bland andra generationens ungdomar, som har mer inflytande och ansvarar för olika områden. Studenter, scouter... Det är positivt! Dom känner ansvarskänsla när dom är ansvariga. Men det är inte lätt, och man har inte tillräckligt med administrativa resurser för att kunna hantera olika projekt. Ungdomar som är aktiva är mer integrerade i samhället. I föreningslivet man lär sig mycket om andra kulturer och andra situationer. Invandrare lär sig demokratiska metoder. Det är mycket bra! Vi vill att de ska vara goda medborgare och göra någonting konstruktivt, eftersom man känner sig marginaliserad som invandrare. Jag tror att lokala myndigheter och politiker måste fundera över de här frågorna. Hjälpa till genom att utbilda ledare bland invandrare, eftersom folk känner stort förtroende och respekt för ledarna, bland invandrarna själva.

Kommentarer: Nya ut satta grupper?

Sammanfattning av utsatta grupper som omnämns i intervjun

Enligt intervjupersonen har inte utsattheten bland muslimerna ökat, men den har blivit mer synlig på senare tid. Han identifierar olika utsatta grupper bland muslimerna i Sverige, grupper till vilka verksamheter av olika slag riktas. Dessa verksamheter har alla en kärna av utbildning om religion, eller religiös vägledning, eftersom det främst är sekulariserade muslimer som antas drabbas av sociala problem.

Här omnämns särskilt utsatta grupper bestående av *lågutbildade med låga inkomster och andra generationens invandrare i fattiga bostadsområden*, där missbruk och kriminalitet hotar.

En stor grupp av socialt utsatta utgörs av *gifta par som drabbas av relationsproblem efter migrationen och som inte möts av förståelse från svenska myndigheter utan i stället pådyvlas skilsmässa som den enda lösningen – tvärtemot sin vilja och faktiska förmåga*.

Vidare omnämns personer som väntar på *uppehållstillstånd* under långa tider och som saknar materiella resurser samt, mer indirekt, *funktionshindrade döva och stumma* muslimer som på grund av funktionshindren hindras i sin religiösa skolning.

Även *interner* samt *nyligen frigivna* har börjat uppmärksammas som utsatta grupper vilka kan behöva sociala insatser av olika slag förmedlade genom en imam.

Arbetsökande invandrare diskrimineras genom att inte accepteras av potentiella arbetsgivare. De utsatta grupper som omtalas i intervjun är alltså, ibland underförstått, muslimer i Sverige – i regel personer som har invandrat eller vars föräldrar har invandrat.

Intervjun med imamen i Stockholms moské ger inte någon rikhaltig kunskap om tidigare helt okända utsatta grupper, men den kan fördjupa den mer oinsattes förståelse för svårigheterna hos vissa grupper av invandrare i Sverige. Genom beskrivningar av riktade verksamheter belyses tydligt det faktum att den stora grupp muslimer som besöker moskén, från olika länder och med olika lång vistelsetid i Sverige, är en heterogen samling på ytterligare fler sätt. Synskadade unga muslimer, till exempel, omnämns inte särskilt i offentliga texter men finns bland dem som i intervjun tillskrivs särskilda behov (framför allt av religiös skolning).

Hur diskuterar imamen om utsatthet?

Många offentliga texter beskriver förändringar i form av åtstramningar och sämre villkor för resurssvaga generellt och för invandrare specifikt – oavsett alla reservationer för att invandrare inte är någon homogen grupp. Hur kommer det sig då att imamen som har intervjuats inte ser någon reell förändring av den sociala utsattheten bland församlingens medlemmar (merparten invandrare) under de senaste åren? Tolkningsmöjligheterna är flera.

En tolkning är att en tendens att se till individen så att säga skymmer sikten för en mer sammansatt bild av situationen. Kortfattat och förenklat talar intervjupersonen om betydelsen av en individuell och generell moralisk upprustning mot social utslagning, gärna genom ett starkt föreningsliv i moskéns hägn. Kanske är det så att fokuseringen på individuell problematik och föräldrars ansvar gör att mer övergripande mönster och samhällsförändringar förblir ouppmärksammade?

En annan tolkning, som i sig inte utgör någon motsättning till den nyss nämnda, är att just generella samhällsförändringar tar längre tid att nå många församlingsmedlemmar i Stockholms moské. Deras liv pågår på ett relativt stort (socialt) avstånd från storsamhället. En sådan tolkning stöds av att de som besöker moskén regelbundet och som utgör den grupp invandrare som imamen möter i sitt arbete är de religiöst aktiva, troende muslimerna. Den tolkningen skulle också kunna stödjas av den uppfattning som uttrycks i intervjun att det religiösa livet i sig kan utgöra ett slags skydd mot vissa sociala problem och mot det så negativt upplevda mottagandet av socialbidrag.

Detta utesluter givetvis inte att motsatsen, hypotetiskt, också är möjlig. Det finns åtskilliga exempel på hur ett strikt religiöst leverne – oavsett vilken religion det handlar om – kan fungera som en social barriär mot en inte lika religiöst influerad omgivning.

Å ena sidan vittnar utsagorna i intervjun om ett ganska traditionellt folk-rörelseperspektiv, inspirerat av en uppfattning om en god och eftersträvningsvärd demokratisk tradition i Sverige. Å andra sidan finns en uttalad problemsyn förmedlad genom en berättelse om kulturella avstånd, där ett hot om familjesplittring efter migrationen till stor del antas komma från det svenska samhället och dess institutioner. Exempelvis uppfattas skilsmässa vid familjeproblem som ett svenskt krav medan islam, i motsats, uppfattas som mer förstående i sin inneboende tilltro till människors förmåga till förändring. Sociala problem liknas vid en epidemisk smitta vars källa är just familjesplittring efter migrationen. Det är en tolkning av detta till synes pa-

radoxala förhållande att man i strävan efter att smälta in och accepteras i det omgivande samhället väljer att arbeta med och utveckla vad man uppfattar som typiskt svenska, och möjligen inte så omvälvande, lösningar genom föreningslivsdeltagande och kontakter med andra aktörer på det sociala fältet kring gemensamma problem, oavsett om detta innebär att man bortser ifrån eller, mildare, inte beaktar eller uppmärksammar för många invandrare vanliga och möjligen mer svårlösta problem, som t.ex. upplevelser av diskriminering.

Vissa aspekter av det som intervjupersonen beskriver som typiskt svenskt upplevs dock som oförenliga med ett ”riktigt” leverne, och där synsätten ställs mot varandra förstärks en bild av socialt avstånd till den ickemuslimska omgivningen.

Har synsätt, arbetsformer eller roller visavi det offentliga förändrats?

Stockholms moské tycks vara mycket upptagen av sin etablering, eller integrering, i det omgivande svenska samhället. Man är i full färd med att söka olika former för samarbete och möjligheter att kunna påverka. Intervjun ger, som redan nämnts, ett intryck av att moskéns sociala verksamhet har en tydlig och stark inriktning mot utbildning och en mer allmänt socialt och moraliskt nivåhöjande verksamhet för de troende muslimerna i Stockholm, snarare än att riktas till de mest utsatta grupperna. Detta sägs dock med reservation för att man på senare tid har börjat arbeta mer mot en tyngre social problematik. Andra generationens invandrare, i riskzonen för brottslighet och missbruk, är här en särskilt viktig målgrupp.

I arbetet på Stockholms moské ryms även en strävan att utveckla samarbetet med andra organisationer utanför det islamska samfundet, för en ökad integration av muslimer i Sverige men också ett ökat religionsmedvetande bland medborgarna i allmänhet och muslimerna i synnerhet.

Riktas då den sociala verksamheten i Stockholms moské primärt till andra eller är den snarare ett uttryck för egenorganisering och självhjälp? Både och.

Indelningen ter sig alltför enkelspårig och otymplig i ljuset av detta exempel, där en mängd sociala verksamheter av skilda slag bedrivs av muslimer för muslimer i Sverige från olika länder, i olika åldrar och med olika bakgrund och livssituationer. En beskrivning av eventuella rollförändringar visavi det offentliga i termer av *komplement*, *ersättare*, *avantgarde* eller *alternativ* förutsätter vidare att utgångspunkten står relativt klar. Vilken roll har Stockholms moské haft tidigare? Det finns ingen tidigare forskning att förankra en sådan diskussion i, men ett intryck är att organisationen kanske främst har fungerat som komplement, t.ex. genom bidragsgivning av annat slag än den som förmedlas genom socialtjänsten, och alternativ eller möjligen ersättare, t.ex. genom medlingsamtal mellan makar där socialtjänstens motsvarande service inte uppfattas som möjlig att ta till sig.

Intervjun med imamen förmedlar för övrigt ett intryck av Stockholms moské som en organisation i färd med att utveckla ett allt mer utåtriktat arbete vid sidan om det fortsatt betydelsefulla traditionell, religiöst inriktade arbetet. Man eftersträvar mer av samarbete med andra aktörer, inklusive

offentliga, men verksamhetens förankring i ett religiöst sammanhang gör det mindre troligt att man skulle vilja se ansvaret för sociala projekt och insatser tas över av det offentliga. Nej, man vill behålla verksamheterna inom moskén – om än understödda av mer offentliga medel.

Intervjun kom också till en inte oansenlig del att kretsa just kring organisationens behov av mer gehör hos det omgivande samhället, inte minst uttryckt i önskemål om mer ekonomiskt stöd. En viss motsägelsefullhet kan anas mellan å ena sidan kraftfullt uttryckta önskemål om ekonomiskt stöd till moskéns olika verksamheter och å andra sidan betoningen på att människor bör arbeta hårt själva hellre än att söka bidrag från samhället. Här framgår, vid en närläsning, en tänkbar motsättning mellan drivkraften att stärka religionens inflytande på människornas livsföring, i kombination med en stark tilltro till betydelsen av att lösningar på sociala problem kommer från människorna själva och är förankrade i ett religiöst sammanhang, och den eftertraktade ökade ekonomiska hjälpen från staten.

Av intervjun framgår tyvärr inte hur man ser på risken för ökad kontroll och styrning av verksamheten som en följd av eventuella, ökade statliga eller kommunala bidrag.

Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral: En ökning av sociala problem?

De två intervjupersonerna på Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral tycker sig inte se någon radikal förändring när det gäller vilka typer av problem eller social utsatthet som de människor som vänder sig dit har. Där emot har man iakttagit en ökning av mängden sociala problem, inte minst i form av fler besökare med tyngre psykiatrisk problematik – även om det kan vara svårt att avgöra om detta speglar en faktisk ökning eller om det snarare handlar om att problemen kommit till ytan och blir mer synliga när ett ställe som Fenix finns och när Internet dessutom möjliggör en spridning av information.

Volontärer, självhjälpsgruppdeltagare och besökare – en blandad skara

Besökarna på Fenix kan grovt delas in i tre kategorier:

- de som kommer som volontärer
- de som medverkar i självhjälpsgrupperna
- de som besöker de öppna verksamheterna

Det är ofta bland dem i den mer oprecisa tredje kategorin av besökare i Fenix' öppna lokaler (med t.ex. kafé, loppmarknad och olika utställningar) som självhjälpsdeltagare och volontärer rekryteras:

Tack vare att vi har en loppis, så har vi många människor som kommer in bara på grund av det. Och det är ju människor i alla åldrar –

arbetande och lediga, mammalediga, pappalediga, någon som har en ledig dag... De kan mycket väl komma in den vägen. Det är det som är det fiffiga med Fenix verksamhet. Men behöver inte komma in och säga: "Jag vill det, jag behöver det där, jag behöver komma hit för att jag är ensam" Det behöver inte vara uttalat utan man kan börja med att handla på loppis för att titta vad det är för suspekta personer som är här, och så ser man att det inte alls är så utan att alla möjliga finns här. Det är det som är vår stora lycka! Människor vill komma hit, för att det inte bara är sjuka som är här, utan både de som mår dåligt och de som mår ganska bra! Man kan gå hit och skratta, man kan gå hit och gråta också, men det är öppenheten i atmosfären som gör det. Man kommer hit och trivs. Och man kan gå in för att hämta Metrotidningen eller för att titta på våra konstutställningar. Man glider in väldigt smidigt! Det sker ett väldigt nätverksbygge här, och man kan hämta mycket kunskap genom dem man träffar här. (JK)

Besökarna i den öppna verksamheten på Fenix har med tiden blivit en allt mer blandad skara:

Det hela har breddats till att det är fler som inte har någon social utsatthet på något vis, det är fler vanliga tanter och farbröder som kommer för att det är så trevligt! Man passar på att gå hit fast man har både man och barn och släktingar, och egentligen ett socialt fungerande liv. Den delen tycker jag har ökat! Vi har inte enbart dem som kommer hit och fikar för att de är ensamast på jorden! (HB)

Vissa etablerar sig som mer eller mindre fast återkommande besökare, medan andra passerar igenom snabbare:

En del blir väldigt stadiga här, volontärer, som kommer hit och har liksom sin arbetsplats här. Det är ett socialt sammanhang! Men sen finns det en väldigt stor andel som kommer in i en självhjälpsgrupp eller arbetstränar, och sedan går vidare i livet. Fenix är en station där du hämtar kraft, samlar ihop dig och går vidare. (HB)

Ensamstående föräldrar

En kategori som kan beskrivas som ökande och utsatt – inte minst ekonomiskt men också ur socialt hänseende – har man blivit allt mer varse genom samarbetet med Makalösa Föräldrar. Det handlar om ensamstående föräldrar i allmänhet, i synnerhet blivande mödrar som är ensamstående redan innan barnet är fött:

Tendensen verkar vara att par separerar innan barnen är födda. Det finns fler ensamma mammor nu, som föder barnet utan att pappan är involverad. Sedan det finns också många mammor med väldigt små bebisar, som inte har någon parrelation. Vi hade på gång att de skulle träffas här, men de kunde inte för de hade ingenstans att göra av sina

små barn! Men nu kommer Aspudden att få en mammagrupp genom Makalösa föräldrar, det vet jag eftersom vi har ett ganska tätt samarbete med dem och bra kontakt. (JK)

Ofrivillig ensamhet – en form av resursbrist

Genom volontärverksamheten har man också fått en viss inblick i situationen för äldre omsorgsbehövande i stadsdelen. Som redan har nämnts finner vissa äldre anhörigvårdare en plats för återhämtning hos Fenix. Intervjupersonerna upplever dock inte att behoven bland de äldre har förändrats nämnvärt under de 5 år som passerat:

Jag tycker att det var ungefär samma behov för 5 år som det är nu. Vi jobbar ju parallellt med hemtjänsten. Eller – jobbar gör vi ju inte, utan vi vill mer sätta guldkant på tillvaron för äldre och han hand om det här sociala, för det hinner hemtjänsten inte med. Det kan handla om att följa med någon till sjukhuset i 4 timmar, bara som en trygghet. Eller följa med en person som åker till läkare och är borta 4–5, kanske 6, timmar ibland. Det är inte lätt att klara för hemtjänsten! (JK)

Ofrivillig ensamhet är annars ett av de vanligaste problemen som intervjupersonerna får inblick i genom verksamheterna på Fenix:

Det finns ohyggligt många ensamma personer – det kan jag se. Man kanske har haft ett arbetsliv och sedan blivit pensionär eller förtidspensionär, eller får avgångsvederlag eller någonting, och inte har familj och inget starkt nätverk runtomkring sig. Det finns många äldre barnlösa som inte har familj, och då är man oerhört utsatt! (JK)

Det går att se en skillnad i tillgången till resurser av olika slag vid en jämförelse mellan självhjälpsdeltagaren i gemen och volontärerna. De förra är mer resursstarka, de senare lider oftare av ofrivillig ensamhet:

De flesta som går i självhjälpsgrupp kvalar inte in i vad jag menar med social utsatthet. Det är människor med väldigt välartade liv på ytan. Väldigt framgångsrika, dugliga, välutbildade människor som har krackelerat fullständigt av olika skäl! Utmattning, skilsmässa, sjuka barn, livskriser, existentiella kriser. Det kanske inte säger något om vilka som får utmattningssyndrom utan i stället någonting om vilka som klarar av att söka hjälp, men det är dem vi möter här. Då tycker jag snarare att de som jobbar ideellt – där kan man prata om social utsatthet som handlar om ensamhet. Många av de frivilliga har det väldigt tomt i sina övriga liv, och de skulle må jättedåligt om de inte hade någonting! Sedan har vi en annan sort som kanske har en partner hemma som är dement, och man behöver komma hemifrån. (HB)

Beskrivningen av volontärerna kan dock kompliceras; det är inte bara ensamma människor som blir volontärer:

Och sedan finns det andra volontärer som har jättemycket i sina liv – barn, väninnor och vänner – men som ändå vill komma hit av och till för att det är så kul! Att vara frivilligarbetare på Fenix fyller en social funktion. Det skapar mening och man känner att man gör något meningsfullt. Man gör skillnad för en annan människa. Det handlar t.ex. om att få långtidssjukskrivna att ta sig ur sängen, att gå utanför dörren – om än bara för en promenad. (HB)

Självhjälpsgruppdeltagare

Man ser en viss förändring när det gäller vilka som söker sig till självhjälpsgrupperna. Den typiska deltagaren var förut en svenskfödd kvinna, över 40 år. Det är fortfarande svenskfödda som dominerar väldigt markant, och fortfarande är det flest kvinnor i grupperna. Men allt fler män medverkar, särskilt i vissa grupper, som t.ex. dem med utmattningssyndrom.

Deltagarnas åldrar blir allt mer heterogena, även om det är ovanligt med deltagare som fyllt 60 år. En mängd olika titlar på självhjälpsgrupper som startat eller är på gång vittnar om olika typer av sociala problem, ofta med hög precision:

Den allra första gruppen som startade på Fenix var en anhöriggrupp med föräldrar till vuxna, sent i livet diagnostiserade, barn med damp/ADHD. Dom fortsätter att träffas än i dag och är en grupp, fastän de startade 1999. Jag tror att det blir mera specifika rubriker, mer av t.ex. ”Vad är viktigt i livet för mig?”, ”Hur ska jag hantera min ilska?” (JK)

Vilka problem dominerar som tema i självhjälpsgrupperna?

Vår största grupp är utmattningssyndrom, som det heter numera, det rullar på hela tiden. De anmäler sig, vi startar en grupp, de anmäler sig, vi startar en grupp – hela tiden. Likadant är det med ”Stöd i separation” och ”Social fobi”, dessa har också funnits hela tiden. Det är nog den ordningen – utmattning, separationer, social fobi – även om social fobi är mycket, mer vanligt än vad jag någonsin kunde tro. Det är dessutom väldigt många unga människor, 25–30 år, som får ångest, när de hamnar bland mycket folk. De kan t.ex. inte åka kommunalt. (JK)

Social fobi

Intervjupersonerna på Fenix antar alltså att antalet med social fobi har ökat. Detta beskrivs också mer ingående:

Många är långtidssjukskrivna, och har varit det ett antal år. Då backar man mer och mer från livet och blir socialt isolerade. Har man ingen arbetsgivare så är man väldigt illa ute. Det är ganska många personer, men tyvärr är det ett stort steg att gå in i en grupp. Det är människor som sitter hemma i sina lägenheter, de tar sig knappt ut och de har ingen direkt kontakt med yttervärlden. De tycker att det är jättejobbigt att gå in i en lokal där det finns människor, eller så står de inte ut med att vara i en grupp. Jag vet om väldigt många, och det kan ta lång tid. Jag vet t.ex. en person som jag träffade redan 1999, men nu ska den personen börja i en självhjälpgrupp. Det har tagit 5 år, så det är en väldigt lång process. (JK)

Jag tror att vissa människor som blir sjukskrivna, som råkar ut för en kris i livet, klappar ihop av olika anledningar. De jag pratar om nu har ju varit helt fungerande personer i sina arbetsliv och de har ju haft ett helt liv med familj och barn. Men sedan händer någonting i livet, de blir sjukskrivna och sen backar de på nåt sätt. Mer och mer. De har få kontakter och det blir allt sämre. De blir mer fokuserade på sig själva och sina tankar. Någon beskrev det såhär: "Det är som om jag är i en bubbla." Det hela blir väldigt fokuserat på hur man mår, och varför, varför, varför... Tankarna bara snurrar och man ser inte skynten av möjligheter utan man ser bara problem. Sedan finns det ju människor som kämpar och som tar sig ur det, med hjälp av familjen eller specialister eller så, men det är tydligen oerhört svårt att komma ur det, har jag förstått. (HB)

JK nämner ytterligare orsaker till att antalet med social fobi har ökat. Hon menar att social fobi kan relateras både till långtidssjukskrivning och till det moderna storstadslivet som sådant – där människor ofta lever ensamma:

Familjerna ser inte likadana ut. Barn flyttar långt bort. Många är singlar. Är du singel, har haft ett arbete och blir av med ditt arbete, och inte har byggt upp något stadigt nätverk, så är du väldigt sårbar! Många lever väldigt ensamma liv. Anonymt, i stan. Det var mindre enheter tidigare. Detta är ju rena gissningar, men det är som jag tror. Människor skaffar hundar i stället; det ökar otroligt. Man står inte ut med människor, utan man köper en hund eller en katt i stället! (JK)

Alla passar inte på Fenix

Erfar man följderna av missbruk på Fenix? Personer som vill ingå i en självhjälpgrupp för att få hjälp ut ur alkoholmissbruk hänvisas direkt till Anonyma alkoholister (AA):

Vi har inte så många som har alkoholproblem, men vi märker en del – att det finns mycket sprit, mycket vin, mycket drickande. (JK)

Lugnande och antidepressiv medicin ingår ofta i behandlingen av utmattningssyndrom, och ibland är det svårt att avgöra vad som är bruk och vad som är missbruk:

Det förekommer väldigt mycket tabletter när det gäller utmattningssyndrom, men från det till missbruk – det är svårt att säga. Men det är väldigt vanligt med mycket tabletter. (JK)

Det finns de, utöver alkoholmissbrukarna, som kontaktar Fenix men som hänvisas vidare till andra instanser som är bättre lämpade att hjälpa. Det kan handla om människor med stark och påtaglig ångest eller narkomaner med ett uppenbart pågående missbruk:

Det är många som mår dåligt psykiskt. Men vi har inte möjlighet att ta emot personer som är i kris, som kommer hit och har verkligen ångest. Då får vi ta hjälp utifrån, för det kan inte vi ha här. Det passar inte i vår verksamhet. Det är många kontaktpersoner som har tagit med sina klienter hit, för att introducera Fenix. Bara för att visa att "Hit kan du gå när vi inte är tillsammans." Och det har fungerat jättebra för en del, men när man har svår ångest ska man inte vara här. (JK)

Nedåt i välfärdssystemen – en sammansatt form av utsatthet kopplad till arbetslivet

En kategori av ekonomiskt utsatta som ökat i omfattning, utan att det har märkts så mycket i den offentliga debatten, är människor som så att säga vandrar nedåt i välfärdssystemen och går från sjukskrivning, ofta med kompletterande sjukersättning, till sjukpension. Allra mest påverkas de som är ensamstående; ensamboende och långtidssjukskrivning i kombination skapar en markant ekonomisk sårbarhet i en ond cirkel:

Den ekonomiska utsattheten ökar t.ex. hos dem som har varit sjukskrivna länge. Det holkas ur. Även om man har haft en någorlunda schysst ekonomi tidigare, så blir man slutligen ganska fattig när man är sjuk – för att inte tala om när man går över i en sjukersättning. Med det finns ett stort tillägg: OM man är ensamstående. Finns det en lön till, brukar det kunna gå, men för de ensamstående är det väldigt tufft. (HB)

De allra flesta som går i självhjälpgrupp för utmattningssyndrom, social fobi och liknande har tidigare haft en förankring på arbetsmarknaden och nu hamnat i ett annat system – antingen Arbetsförmedlingen eller Försäkringskassan eller både och, efter att ha drabbats av en sjukdom eller en livskris. De tidigare erfarenheterna av bristande samverkan mellan olika instanser runt många som vände sig till Fenix för att bryta sin ensamma tillvaro som sjukskrivna gjorde att man startade samarbete med den lokala försäkringskassan och stadsdelen:

De vandrade mellan Arbetsförmedlingen, rehab och Försäkringskassan i olika åtgärder. (JK)

Syftet med projektet är att underlätta en återgång i arbete eller annan rehabilitering, och samarbetet fungerar numera bra. Värst är det dock för alla dem som är långtidssjukskrivna och saknar en arbetsgivare i bakgrunden:

Jag kan avläsa att de personerna som är här som har det så har mindre trygghet. De är mera utsatta än de som har en arbetsgivare. Det är ingen som pockar på, det finns ju ingen som vill ha dig tillbaka! De som har ett arbete kommer i alla fall till möten tillsammans med Försäkringskassan osv. Men utan en arbetsgivare är det ett större hål, man är längre från samhället, mer isolerad. Även om det finns ett arbete som du mår jättedåligt av att gå till, där du helt enkelt inte kan tänka dig att gå tillbaka för att du mår så dåligt när du närmar dig byggnaden, så har du en arbetsgivare. Du har företagshälsovård. Och även om du ska söka ett annat jobb sedan, så har du i alla fall en arbetsgivare. Du är sjukskriven från ett jobb, men du kan gå ifrån ett jobb till ett annat där du inte är sjukskriven och arbetslös. Det verkar på dem som att det känns tryggare när man har en arbetsgivare än när man inte har en. Sen finns det ju fall när man har en arbetsgivare som man inte alls kommer överens med, och det är väldigt tärande och påfrestande. (JK)

Långtidssjukskrivningar beskrivs som en tidsinställd bomb, och HB efterlyser i starka ordalag mer öppenhet och tillgänglighet mellan trygghetssystem i stället för, som oftast nu, vattentäta skott dem emellan:

Ansvar för de långtidssjukskrivna löper i stuprännor mellan Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och rehab. Det får katastrofala följder för både samhälle och individ! Vi ser tydligt, ännu mer i verkligheten, vad det innebär i form av inlåsnings effekter i socialförsäkringssystemet. Konsekvensen av att vi har ett socialförsäkringssystem där man är endera fullt arbetsför eller helt sjuk innebär en helt onödig utslagning från arbetsmarknaden. Vissa har varit sjukskrivna i två år, med rådet: "Åk hem och självläk!" De får inte göra någonting när dom har sjukpenning. Men hur ska man då kunna odla det friska? Det är ett systemfel att man inte tar tillvara partiell arbetsförmåga. (HB)

Lika fel kan det vara med alltför korta sjukskrivningar:

Det är katastrofalt för någon med utmattningssyndrom att bli sjukskriven ett par veckor eller någon månad i taget. Regelverket passar helt enkelt inte människor med psykiatriska eller psykologirelaterade diagnoser. (HB)

Nyfattigdom hot inför framtiden

Vilka tendenser i samhället oroar intervjupersonerna på Fenix inför framtiden? Frågan visar sig vara svår att besvara. Det som JK allra först kommer att tänka på, nämligen det ökade våldet i samhället, har hon inte erfart på Fenix. Ett undantag utgörs dock av ett mindre antal våldsutsatta kvinnor som vänt sig till Fenix för att starta en självhjälpsgrupp:

Jag vet inte om det beror på att jag ser mer i dag, eftersom jag vistas i den här världen. Men även som privatperson tycker jag mig uppleva att det finns en annan ekonomisk utsatthet i dag bland människor, än vad jag tycker att det gjorde tidigare. Det är en större andel människor som får ett elände när skolterminen börjar och när reklamen kommer om nya ryggsäckar och pennskrin. Precis som inför skolavslutningen på våren, när många föräldrar lever under att det blir tungt att skicka med 20 kronor till en utflykt, det blir besvärligt när det ska köpas nya kläder till skolstart Jag tror att den gruppen har ökat – om vi nu ska kalla det nyfattigdom eller reell fattigdom. Men antalet som lever under väldigt, väldigt små omständigheter tror jag har ökat! (HB)

Lättare är det att svara på frågan om positiva tendenser i samhället:

Vi vill vara en kraftsamlare på Fenix, eller en kraftgenerator! Människor ska kunna hitta sin egen kraft, använda sig av den och ta sig framåt. Jag tycker att människor mer och mer vill ta ansvar för sitt liv, och också ta makten över sitt liv. Men vill inte stå med knuten hand i fickan och bocka och niga, utan man är mer ifrågasättande. Men det finns fortfarande mycket kvar av en förväntan att bli omhändertagen. "Arbetsförmedlingen gör ingenting" "Försäkringskassan gör ingenting", "Jag har inte fått nåt jobb på Arbetsförmedlingen!" Men hos många växer det fram att man går ur offersitsen, om man nu har varit i den, och gör sig mer ansvarig – och därmed icke skyldig! (JK)

Kommentarer: Nya utsatta grupper?

Sammanfattning av utsatta grupper som omnämns i intervjun

Till Fenix lokaler och olika verksamheter söker sig människor med de mest varierande bakgrunder och erfarenheter.

De som söker sig till självhjälsgrupperna lider ofta av *utmattningssyndrom* eller *utbrändhet* – problem som ökar tydligt.

Här rapporteras också om en ökning av *psykiska problem* i allmänhet och *social fobi* i synnerhet.

Man har många *äldre* besökare, men också till exempel *arbetslösa* som lider av *ensamhet* och som på Fenix söker ett socialt sammanhang.

Långtidssjukskrivna utan förankring på arbetsmarknaden har särskilt svårt att förändra sin situation. Många långtidssjukskrivna med psykiska problem konsumerar lugnande och antidepressiva mediciner – och ibland väcks misstanken om överkonsumtion av medicin. *Ensamfödelskor* är socialt utsatta och en ekonomiskt svag grupp.

Ekonomisk brist i barnfamiljer kan skapa sociala problem av olika slag för familjemedlemmarna.

Intervjupersonerna på Fenix påpekar flera gånger att de som företrädare för en relativt liten och lokalt förankrad förening saknar tillräcklig överblick för att ge underlag för generella uttalanden om sociala problem av olika karaktär. Inga fullständigt nya utsatta grupper omnämns, men intervjun på Fenix ger verkligen exempel på sociala problem som delvis artikuleras på nya sätt och som inte märks lika väl som andra mer välkända former av utsatthet.

Exemplet att social fobi är ett ökande problem, samtidigt som antalet drabbade utan förankring på en arbetsplats ökar, indikerar en ökning av en kategori socialt utsatta som inte gör mycket väsen av sig och därför är svårare att upptäcka. Ett annat exempel på mer traditionellt dolda sociala problem som kommer i dagern genom Fenix verksamheter är när deltagare i självhjälsgrupp med inriktningen ”separationer” också visar sig ha alkoholproblem.

Intervjupersonerna betonar för övrigt att självhjälsdeltagare inte utgör någon uppenbar socialt utsatt grupp i samhället, mot bakgrund av en mer eller mindre implicit jämförelse med andra grupper som oftare tillskrivs social utsatthet i olika sammanhang. Det framgår också klart att man värnar om bilden av Fenix som en plats för ”vanliga människor”; Fenix är till för alla.

Hur diskuterar intervjupersonerna på Fenix om utsatthet?

Redogörelsen för vilka som är de tre vanligaste besökarkategorierna på Fenix bekräftar att man mer sällan möter människor med sådana sociala problem som traditionellt hänförs till de svårare, t.ex. hemlöshet, svår psykisk sjukdom eller långt gånget missbruk.

Icke desto mindre lider, enligt intervjupersonerna, många av Fenix besökare av en form av sammansatt utsatthet som hänger samman med en bräcklig ställning visavi de befintliga trygghetssystemen. Denna kan i sin tur leda till ofrivillig ensamhet, t.ex. vid arbetslöshet i kombination med långtids-sjukskrivning på grund av psykisk skörhet – förstärkt av ensamboende. Ekonomiska problem medföljer.

Med sådana sammansatta tillstånd av social utsatthet förknippas en mer allmän och samtidigt destruktiv upplevelse eller känsla av att inte höra hemma eller passa in i en samhällsgemenskap.

De vanligaste sociala problem som möter medarbetarna på Fenix är också primärt av psykisk karaktär: utmattningssyndrom, social fobi, svårigheter vid separationer, ofrivillig ensamhet osv. Många av de ideellt arbetande på Fenix har, genom att finnas till för andra, funnit en väg ut ur en egen önskad ensamhet. Bakom beskrivningen skymtar uppfattningen om en viktig orsak till de problem man ser i bristen på mötesplatser för individerna i det moderna samhället – allra helst i tider av ökad arbetslöshet. Fenix är ett svar på detta, en mer eller mindre naturlig mötesplats.

Hur ska utvecklingen mot allt mer preciserade rubriker på självhjälpsgrupperna tolkas? Indikerar det att en medvetenhet om specifika, sociala problems unika kvaliteter blir vanligare bland människor i allmänhet? Kanske är det ett tecken på att problemen blir vanligare, eller att de förvärras?

Sammantaget blir den beskrivning av social utsatthet som dominerar i intervjun en beskrivning av en process nedåt i välfärdssystemen eller bort från förankring – från överarbetad till utmattningssyndrom till sjukskrivning, därefter till utvecklad social fobi mot apati och sedermera utslagning och sjukpension – ackompanjerat av ekonomisk fattigdom och därmed följande minskade möjligheter.

Har synsätt, arbetsformer eller roller visavi det offentliga förändrats?

Verksamheten på Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral syftar framför allt till att inbjuda människor till att själva börja bearbeta sin situation för en förändring till det bättre. Det är därmed svårt att säga om organisationen skulle ha genomgått någon stor förändring på den relativt korta tid som den har funnits. Snarare handlar det om att organisationen har expanderat i en riktning som den antog från början: mer av verksamheter liknande de man tänkte sig från starten, inklusive samarbete med myndigheter och en öppenhet inför att ta emot personer som vill utvecklas på plats – även i sådant som språkkunskaper.

Att Fenix får kännedom om vissa sorters problem leder inte heller självklart till att man genast börjar arbeta för att minska dem. Sociala eller psykiska problem av svårare karaktär lämpar sig inte för självhjälpsgrupper,

och de skulle också störa verksamheten för andra besökare i de gemensamma lokalerna.

Fenix är ett exempel på en organisation som primärt ägnar sig åt att initiera och underlätta egenorganisering och självhjälp. Man har inte funnits någon längre tid, och därför är det svårt att hävda någon rollförändring i förhållande till det offentliga. Som partner till offentlig verksamhet, i samarbetsprojekt med bl.a. försäkringskassa och socialtjänst i stadsdelen, tycks organisationen snabbt ha fått allt större tyngd och betydelse. Eventuellt kan självhjälpgrupper betraktas som ett komplement – eller till och med ett alternativ – för människor i behov av samtalsstöd, i de fall de annars skulle vända sig till exempelvis socialtjänst eller öppen psykiatri.

KRIS Stockholm: Utsatthet – ett relativt begrepp

Svaret på den inledande frågan om huruvida man de senaste åren har märkt några förändringar av social utsatthet eller när det gäller vilka som söker sig till KRIS, är möjligen oväntat:

Ja vi har ju framför allt sett att myndigheter har börjat acceptera oss – eller gäller frågan bara de utsatta grupperna? Eller gäller det myndigheterna också? För de är ju utsatta de med på ett sätt. De ville ju att vi skulle vara här nere lite i början; vi skulle inte diskutera på samma nivå som dem. Men nu är det snarare så att nu är KRIS ett snäpp över, så att myndigheterna kommer till oss! (PS)

Vi är ofta anlitade som experter i olika sakfrågor. (CK)

Den utsatthet som intervjupersonerna på KRIS tillskriver myndigheterna är den som kommer av att stå handfallen inför ett problem, att sakna handlingsmöjligheter eller att helt enkelt inte nå fram:

Socialstyrelsen, kommuner och sådant, har inte en aning om svårigheten att hjälpa såna som oss! Man måste ha en jävla fingertoppskänsla för att över huvud taget kunna nå fram. Det är väldigt få förunnat att kunna få de här mänskorna med på spåret, att vilja göra en sån här drastisk förändring som det innebär att sluta med kriminalitet och droger. (CK)

Betydelsen av delad erfarenhet

Intervjun igenom påtalas hur utsattheten bland före detta interner kräver ett speciellt förhållningssätt, fjärran från det som myndigheter – i synnerhet socialtjänsten – kan erbjuda. Det gäller också särskilt när det, som ofta, är fråga om människor med missbruksproblem:

Vi tycker vi är de mest lämpade för att lyckas med en sån här typ av verksamhet, för att nå de här mänskorna och få dem att förstå. Samtidigt är vi så pass hårda eller tuffa, så att det finns ingen möjlighet för

dom att "hassla" sig igenom – alltså man kan inte ljuga för oss. Vi ser direkt. Och börjar man bete sig, så kan vi ta tag i det direkt. Till skillnad från de här sociala dagisplatserna för vuxna, där man inte ser någonting, där man bara träffas för att de ska få blåsa eller någonting – och det kallar man behandling! Vi är så sura på att man satsar stora, stora pengar på det socialas öppenvårdsmodeller när de inte fungerar. (CK)

Arbetet med att hjälpa kriminella drogmissbrukare till ett ordnat liv kräver en gemensam erfarenhet; då blir det svårt eller omöjligt att dölja ett pågående missbruk. Inte bara förmågan att ställa rimliga och riktiga krav, utan också möjligheten att verkligen motivera och stödja till en förändring, saknas hos hjälpinstanser mer på avstånd från den verklighet som dessa människor lever i:

Man kan ju gå ner till Frälsningsarméns natthärbärke, och titta de alldeles jättetrasiga människorna där. Sedan kan man gå upp hit på KRIS och titta på människorna här, prata med dem. För kanske ett halvår sen så var det de som var där nere. Och hade de fortsatt att vara där, så hade de fortsatt! Men de beslutade sig för att de ville göra nåt annat. De ville gå den lite tuffare linjen, som KRIS har. Och nu – det är otroligt. De kanske jobbar som personalchef eller politiker! Det finns en otrolig potential, bara man får tag på dem och kan coacha dem rätt. Och det är det KRIS är bra på! (CK)

Arbete efter straff

KRIS arbetar alltså *mot* kriminalitet, ofta i förening med drogberoende och psykiska problem, och *för* att åstadkomma möjligheter för människor att välja ett ordnat liv. Många står utan socialt nätverk när de bryter med det gamla, och de kämpar dagligen mot en känsla av utanförskap vid närmandet till människor utan samma erfarenheter. KRIS vänder sig både till interner i fängelse och till dem som tjänat klart sitt straff men som ännu inte åstadkommit en hållbar förankring utanför fängelset. Bristen på meningsfull sysselsättning för den sist nämnda kategorin ses som en klar riskfaktor – som i längden dessutom är kostsam:

Tyvärr skulle det behövas fler lönebidragsplatser, givetvis för alla människor men även för såna som oss. En som kostar 12 000 kronor för kommunen, som har knarkat i 20 år och börjar jobba på KRIS, börjar jobba med drogmanifestationer och med att hjälpa andra människor in i organisationen och bli drogfria, och som dessutom betalar skatt på de 12 000 kronorna – det finns inget billigare! Där ute börjar man satsa på en massa behandlingar som kostar 100 000 kronor i månaden, det är inga problem, men problemet är att skaffa arbetstillfällen, sysselsätta människor i sådana här verksamheter. Det är så vansinnigt så det är inte klokt! Nej, då säger man "Tyvärr, det är bara 10 platser, du får socialbidrag och gå hemma i stället." (PS)

Grundregeln, som är samma i alla kommuner, är att den som inte är sjukskrivna ska stå till arbetsmarknadens förfogande för att kunna få ekonomiskt bistånd till sin försörjning. Olika kommuner har emellertid olika policy när det gäller acceptans av sysselsättning vid socialbidrag, och bedömningarna av engagemanget i KRIS görs också olika. Exemplet som följer gäller upplevelser av utsatthet visavi myndigheterna, eller institutionerna kring nämnda socialbidrag:

En del socialtjänster ute i landet börjar ju gnälla när människor är på KRIS i stället för att dom är aktivt och söker arbete. Den här modellen är problemet ibland, där man har krav på sig från socialvården att man måste vara aktiv på arbetsmarknaden för att få socialbidrag. (CK)

Det är inte alltid som ett vanligt jobb är det bästa alternativet – åtminstone inte som första sysselsättning efter en lång tids vistelse på anstalt. Ett litet misslyckande kan få svåra följder:

Vi ser ju hur viktigt det är att man får en start så man kommer iväg från fängelse och missbruk. Här vi ett morgonmöte klockan 9 varje morgon där det samlas 50 personer, alla kan ansluta sig som vill förändra sitt liv, komma in på den nivå man är, och börja arbeta sej upp. Vi ställer inte kraven att man ska jobba 8 timmar, 9 timmar minus 1 timme lunch, sköta sig perfekt, sköta dina arbetsuppgifter och allting – då blir du en bra medborgare direkt. Den personen misslyckas oftast. Det blir ett litet fel, och så pajar arbetet. Då har du inget val utan du får sjukskriva dig, och så har hela ditt liv rasat! Här kan du gå in och testa, pröva på, ut och föreläsa, pröva olika arbetsuppgifter, ut och arbetsträna... Sen kanske du kan gå ut och pröva på något arbete. (PS)

En oförstående omgivning

Ett exempel på en kanske inte ny men sällan artikulera form av utsatthet är alltså myndigheternas upplevda oförståelse, eller rentav ointresse, av att hjälpa. Detta skapar ett direkt hot mot KRIS verksamhet, men också mot nyligen frigivna som är sårbara inför motgångar. Detta kan även illustreras med hanteringen av bostadslöshet bland människor som avtjänat straff i fängelse och som sökt sig till storstaden för att börja ett nytt liv. Den som befinner sig i Stockholm kan i realiteten endast få den lokala socialtjänstens hjälp i form av en hemresebiljett; ingen hänsyn tas till om han eller hon har lämnat hemstaden för att kunna starta ett nytt liv på avstånd från gamla, kriminella kretsar:

När vi försöker hjälpa människor som vi vet har problem i sina hemstäder, där de har knarkskulder, där de har alla sina vänner, där de måste göra en geografisk flytt, så är inte det alltid så lätt ibland. De måste komma hit som "illegala flyktingar" från Borlänge och gömma sig, men vi kan inte ha dem i vårt boende för då blir vi av med våra blockförhyrningsavtal och allting. (PS)

Som ett svar på socialtjänstens ofta rigida tolkning av det s.k. vistelsebegreppet planerar nu KRIS att köpa en egen fastighet:

Sen tar vi fajten med myndigheterna här! Vi tycker att en svensk medborgare ska ha rätt att fly i sitt eget hemland och kunna få hjälp där den behöver, och så är det inte i dag! Men vi kommer att få många smällar av Stockholms stad, de drar väl in alla bidrag till oss! (PS)

Skrattet som åtföljer rymmer en bister ton: Om man inte gör som myndigheterna vill antas man riskera sina bidrag, trots att KRIS olika stödboenden fungerar bra – rentav ännu bättre sedan man frångått mer konventionella modeller:

I början fanns sex personer anställda i vårt jourboende, men personalen togs bort av ekonomiska skäl. Sen dess har det funkat exemplariskt – mycket bättre än när vi hade sex personal dygnet runt. Nu ligger ansvaret, att rehabilitera sig på de intagna, i samverkan med oss! Vi har kontroll hela tiden, så att säga. Vi åker dit och kollar, och så får de delta i verksamheten på KRIS, i sitt nya liv. Och det har blivit mycket, mycket bättre än att vi skulle vårda dem, som är så populärt nu för tiden! (PS)

Ytterligare ett exempel på brister i samverkan mellan samhällliga insatser ges i exemplet med interner som står inför en snar frigivning. Kommuner och kriminalvård brister ofta i den gemensamma planeringen – var och en gör sitt och resultatet blir därefter:

Kriminalvården ska slussa in människor i samhället, och där ute finns kommuner med socialtjänst och allting. Men det finns ingen connection! Kriminalvården gör en planering med frivården, men så ska den här människan in i kommunen, och kommunen är inte med i kriminalvårdens planering utan de vill ha sin egen planering. Sedan, när den här människan ska mucka, får han beskedet: "Nej tyvärr så gick inte kommun med på det här." Han hamnar mittemellan, och sen seglar han iväg. I bästa fall får han ett arbete där han kan plocka sladdar på nåt jävla snickeri på kommunen och sitta och känna sig värdelös nåt år, för att visa att man kan jobba. (PS)

En delförklaring till att socialtjänstens regler följs utan individuell hänsyn är, enligt intervjupersonerna, att man helst ser att problemet i sinom tid hanteras av någon annan instans:

Det är ju bra för deras statistik att få in en människa i arbete snabbt som fan. Sen hamnar ju den personen i kriminalitet och i kriminalvården igen, men då är han ju borta från socialen, så att säga. (PS)

Frivården tillskrivs inte samma cynism. Däremot märker man att frivården får allt mindre medel till sin verksamhet. De hänvisar ofta just till KRIS:

Nätverket har försvunnit för hemlösa och kriminella. Förut så fanns det mer möjligheter, en lite mer fungerande frivård. Såna saker är helt körda i dag, för de har en annan prioritet i sitt arbete. Vi märker det eftersom frivården säger: "Nämen, jaha, du har problem, du har ingen bostad, inget jobb? Ja men gå till KRIS!" (CK)

Det händer att socialtjänsten gör likadant:

Även socialförvaltningen säger: "Gå till KRIS, de fixar allt!" De vet att det finns bostad, sysselsättning, drogfrihet, ny gemenskap här... Och så skickar de folk hit. (PS)

Kriminalitet som ett socialt problem i sig

Att KRIS-medlemmarna har en bakgrund med kriminalitet säger sig självt, och de allra flesta har också missbrukat olika droger. Dessa två problem är svåra att åtskilja, för de hänger ihop:

95 procent av dem som är med i KRIS är missbrukare, så det handlar mycket om att få folk att bibehålla sin drogfrihet. Det gör man mycket på KRIS – gemenskap och mycket att hålla sig drogfri! Men det vi har upptäckt, och förstår i dag, är att narkomaner, eller missbrukare, som begår brott har två problem. Det ena problemet är missbruket, och då tror alla att om man blir av med missbruket så blir man snäll, hederlig och väldigt trevlig. Men så är det inte, utan man fortsätter tänka kriminellt. Och blir alltså en bättre tjuv. (PS)

Till skillnad från t.ex. drogmissbruk räknas emellertid sällan kriminalitet i sig som ett socialt problem av offentliga aktörer inom det sociala området:

Om vi talar om Socialstyrelsens prioriterade grupper för bidragsgivning, så finns det absolut ingenting som handlar om kriminalitet! Det är likadant nu som det har varit i 10 år med de här områdena: det är missbruk, kvinnor, barn. Det är bara de tre kriterierna som ska uppfyllas! Sedan handlar det om opinionsbildning, behandlande insatser, stödjande verksamheter och sådant. Man har inte tagit med kriminalitet, som om man inte förstår att det är ett samhällsproblem!

Beaktas inte kriminaliteten i behandlingen av drogmissbruket så skapas alltså, tvärt emot intentionerna och förhoppningarna, en grövre kriminalitet. Här ges ett exempel på förödande konsekvenser när kriminaliteten inte blir ett föremål för behandling vid sidan av narkotikamissbruk:

Det finns ett fängelse som heter Österåker. Där jobbade man med drogfriheten, men inte bara det utan också med att få bort kriminella

värderingar. Intagna jobbade med varandra, man hade ett faddersystem där äldre intagna som hade skolats i det här tog hand om dom nya, och man hade grupper. När det uppstod problem med kriminellt tänkande bildades krisgrupper och man tog tag i det.

(...)

Sen tog man bort grupperna, skar ner på personalen, och de kriminella värderingarna började komma in igen. Men man hade kvar pissproverna! Det som hände på Österåker var att man alstrade jävligt bra drogfria kriminella människor. Anstalten pumpade ut bra knarkklangare, bankrånare, våldsmän... Man började t.o.m. involvera personalen och tog över hela fängelset! Dom förstörde hela anstalten genom att inte jobba med de intagnas kriminella värderingar utan bara med drogerna. (PS)

Invandrare i KRIS

Det finns många invandrare bland de kriminella missbrukarna. KRIS har bl.a. tagit sig an uppgiften att försöka få invandrarföreningarna att engagera sig de sociala problemen hos sina landsmän i Sverige. Arbetet har stundtals varit frustrerande:

Tidigare diskuterade man oftast bara politik i de här iranska föreningarna, satt och kastade skit på varandra för vad som hände för 300 år sen. Och så glömmar man att folk omkring dem dör i heroinmissbruk. Det finns stora problem runtomkring, men ändå diskuterar man det som hände för 300 år sedan! (PS)

Ett sätt att nå ut har varit genom radiosändningar med information om organisationen och dess verksamhet:

Det är ett sätt att försöka nå föräldrarna vars ungar sitter på olika institutioner eller är på väg in i missbruk och kriminalitet. Att försöka nå dem, så att de ska få möjlighet att ta kontakt med oss som vet! Vet vad de behöver göra? De kanske behöver ha någon kontakt, fråga om råd. De kanske kom till landet för ett par år sedan, och bara pratar sitt språk, de kan inte förstå den svenska kulturen och vet inte riktigt vad de ska göra i de här lägena när de ser sitt barn förändras. Vi är ute i iranska radion, och det är en jättestor och bra grej! Problemet, eller möjligheten, är att vi får ett så stort gensvar! Ofta är det så inom de här kulturerna, att när man har kommit hit och det uppstår kriminalitet, så är det inget man talar högt om. Det är ganska fult att vara kriminell i den muslimska världen. Man vill inte ta in det och hjälpa dem. Man har ju lärt sig att kriminella – dem hugger man armarna av, så om det gäller ens egen son vill man nog gärna vara tyst om det! Man skäms. Men man måste börja titta på det. Nu har man kommit till ett annat land, och då är det andra regler som gäller.

Olika grupper av kriminella

Möter KRIS nya grupper av utsatta? I intervjun tycks man dock hellre vilja lyfta fram förändringar i bilden av utsatthet i samhället, än att tala om utsatta grupper. Ett exempel på detta gäller ökningen av människor med psykiska störningar som söker sig till KRIS:

Många är psykiskt störda. Grunden kan vara alla möjliga olika saker; det kan ju vara långvarigt missbruk som har gjort personer psykotiska eller latentia saker som har utvecklats under fängelsestraffet. (CK)

En tung utslagsmekanism anses ligga dold i det för många svårbegripliga hjälpsystemet:

Många börjar bli psykiskt sjuka för att de inte passar in i det hjälpsystem som finns i Sverige i dag. De fattar inte hur de ska få hjälp, alla de här instanserna som de ska gå till och som samhället har ställt upp med. Det knäcker dem. (PS)

Hos många kriminella finns vidare en sammansatt utsatthet bestående av både droganvändning och psykiska problem. Intervjupersonerna pekar på en grupp av psykiskt sköra människor som dras till, men inte klarar av, vare sig att hantera droger eller att leva kriminellt:

Vi ser också att det är mycket sårbara människor som kommer, alltså psykiskt sköra, som alltså inte klarar av att använda droger. De klarar inte av kriminalitet, de klarar inte av någonting längre, och de klarar definitivt inte av att leva i samhället! (CK)

Intervjupersonerna pekar på den utsatthet som kommer av ekonomiskt motiverade, hårda prioriteringar inom missbrukarvården som drabbar dem som önskar få hjälp. Följande exempel påminner om problemen förbundna med kraven kring socialbidrag och illustrerar återigen en form av utsatthet i relation till ett institutionaliserat hjälpsystem:

När man ska försöka få in någon på avgiftning får man till svar: "Fortsätt att knarka i tre veckor till, så kanske det finns en plats för dig". Men se till att du är påverkad då, så att du är i samma skick som du är i dag. Annars tycker vi att du är frisk." Kommer du då dit och har hållit dig drogfri de där 3 veckorna, så tar de inte in dig. Du måste fortsätta att knarka för att komma in! (PS)

Det finns, hävdar man, sällan någon hjälp att få om det inte i stort sett redan är för sent. Man måste vara oerhört illa därän för att komma ifråga för behandling; det gäller även de mycket unga. Det finns inget förebyggande arbete längre, och dagens droger är tunga – och oförutsägbara:

De blir psykotiska, de blir sjuka. Drogerna som finns i dag bryter ner så fort! De fanns inte för 10 år sedan. De ger allvarliga hjärnskador, som ingen egentligen har hunnit forska om hur illa det är. De ungdomarna som vi får in är helt av banan! Det finns ingen hjälp för dem! Jo – om de försöker ta livet av sig och nästan lyckas. Då kan de få hjälp på nåt sjukhus. (CK)

De unga, missbrukande kriminella är en kategori som behöver särskilt mycket stöd. När omgivningen inte hinner med eller räcker till kan reaktionerna bli våldsamma:

Ungdomarna kan vara väldigt labila. Det kan växla från den där snälla lilla pojken – eller flickan – till att bli väldigt aggressiva. Det kan vara väldigt jobbigt! De söker trygghet hos oss och vill ha trygghet. Man måste ge dem väldigt mycket uppmärksamhet; gör man inte det så kan det växla om till våldstendenser ganska snabbt. Det börjar vi se mycket, mycket mer av! (CK)

Unga tjejer med ett självdestruktivt beteende är ett annat exempel på en utsatt grupp som växer i storlek, och som man genom att bygga upp en ungdomsinriktad verksamhet (Ungdoms-KRIS) med unga f.d. kriminella vill nå i större utsträckning:

Det finns många unga tjejer med de här tendenserna till att skära sig själva, skada sig själva. Det handlar inte egentligen om att de är självmordsbenägna utan de är destruktiva. De som vi har som arbetar med de här unga har själva haft de här bekymren tidigare. Vi har ungdomar som rekryterar ungdomar, som besöker § 12-hem. (CK)

Ännu en kategori som man ser allt mer av på KRIS är av kvinnor med narkotikamissbruk i kriminella kretsar:

Det är ofta väldigt trasiga, kvinnliga missbrukare, och det förekommer mycket våld. En tjej som knarkar är ju ofta ute väldigt länge innan hon åker in, får hon är inte direkt den som gör brotten utan det är hennes kille. Och sedan finns det ju prostituerade, och det finns hur många som helst som försöker försörja sig på olika sätt och hålla sig ute! När de väl kommer in på kåken är de väldigt, väldigt trasiga! När de kommer ut därifrån måste de ha ett väldigt starkt och bra nätverk kring sig. (CK)

Som svar på den allt mer synliga, svåra situationen för kvinnor med missbruksproblem i fängelse har KRIS sökt och fått projektmedel genom ett större projekt – ”Mobilisering mot narkotika” – för att utveckla kontakter med olika kvinnoorganisationer i landet. Tanken är att engagera redan existerande kvinnliga nätverk för att bygga upp självkänslan hos de kvinnliga kriminella.

Även spelmissbruk omnämns bland de nya och ökande sociala problemen:

Vi har många som är aktiva spelare och för en del går det åt helvete, på grund av det. Första dagen med socialbidraget, man ska vinna och femdubbla sitt socialbidrag. Det är borta samma dag! Vad gör man då för att överleva? Jo man blir kriminell! (PS)

Många av KRIS medlemmar lider av olika mer eller mindre allvarliga åkommor, som följd av missbruk och ett hårt leverne. Sjukdomar eller funktionshinder står dock inte i blickfånget under intervjun, och man konstaterar lakoniskt:

Många är både halta och lytta. Dom kan vara hivpositiva, och hepatit c har de allra flesta, sådant som också är ett fysiskt handikapp. Men har inte någon ersättning för att man har hiv eller hepatit; man är inte klassad som handikappad för det. (CK)

Som svar på frågan om eventuella upplevelser av diskriminering utbrister PS:

Männen är diskriminerade – det finns ingenting för männen!

Han tänker främst på att kvinnor ofta prioriteras i projektbidragssammanhang, något som sällan händer män i egenskap av de är just män. Arbetet i KRIS ska idealt möjliggöra att kvinnor och män arbetar tillsammans för gemensamma mål:

Vi försöker ha med både kvinnor och män , men många gillar inte det här, och då tycker kvinnogrupperna: ”Fan, ni måste splittra er, det är inte bra för kvinnor att vara här, ni måste bilda en kvinnoorganisation”. Men vi vägrar! Ska vi bilda en egen kvinnoorganisation, så ska vi bilda en muslimsk KRIS-förening, och då ska vi ha en för ariska svenska män också! Nej, varför ska vi inte ha samma nivå för allihopa? Då kan alla slåss tillsammans – man, kvinna, katt eller hund eller muslim eller vad det än är. Vi ska alla gå åt samma håll och inte hålla på och segregera vår organisation! (PS)

Hur blir det i framtiden?

Frågan om vilka tendenser i samhället som mest oroar intervjupersonerna ger upphov till många exempel. Ett handlar om en växande invandrarfientlighet:

En oroande tendens är invandrapolitiken. Det kommer snart att explodera. Man trycker ner den rösten, försöker tysta den, förbjuder den, tillåter andra att prata – men den växer. Det finns människor som är

frustrerade, de kommer att explodera! Det oroar mig mycket! Det är fy skam att säga detta, men man måste lyssna på folket. Det kommer att smälla snart, det finns verksamheter som gror. (PS)

Ett annat exempel på oroande tendenser är utvecklingen att frivilligorganisationerna tar över mer och mer socialt ansvar, både från det offentliga och när det gäller människors individuella, moraliska ansvar för sin nästa, utan att få ekonomiskt stöd för sina verksamheter och insatser:

Hårdare klimat i samhället, Svensson avskärmar sig från att vara delaktig, från att hjälpa till. I dag styrs mycket av ekonomiska skäl, allt ska räknas i stålar, kronor och ören, euro och dollar. Människovärdet får mindre och mindre betydelse. Det får inte kosta för mycket att få människor tillbaka in i samhället, utan det ska vara billigt! Det ska helst vara frivilligorganisationerna och självhjälpsgrupperna som ska göra jobbet, så att det inte kostar någonting. Den tendensen oroar mig. De kanske är mest lämpade, det kanske inte ska vara myndigheter som styr all verksamhet, men om man ska lyckas med att skjuta över ansvaret till frivilliga grupper så måste man också skjuta till medel. (CK)

Ser man några risker med att myndigheter stödjer frivilligorganisationer ekonomiskt? Ja och nej. Det främsta bekymret i dag är att organisationer av folkrörelsetyp prioriteras.

Problemet är att gamla stofiler i olika nykterhetsrörelser får för mycket pengar av de som fördelas. Världen förändras. Problemet för 100 år sen var att folk söp ihjäl sig. Därför bildade man nykterhetsorganisationer, och det var bra. Men i dag har folk bättre standard än att de super ihjäl sig, och då måste man satsa kraften på de andra problemen. Narkotikan är ett större problem i dag än alkoholen! Stat och regering tenderar att vara mer liberala med narkotikan, med mediciner, det är mycket harm reduction, skadeverkningshämmande, som t.ex. metadon och subutex. Marknadsföringen är man ska gå på subutex livet ut. Det är en jätteindustri. Nej, hejda missbruket i stället. Underlätta inte genom fria sprutor. Vi är helt emot det! Vi är för en restriktiv narkotikapolitik. Vi vill ha en folkrörelse mot droger. (PS)

Enligt PS lider åtskilliga KRIS-medlemmar av en åkomma som är på frammarsch också mer allmänt:

Många har en fobi mot samhället, mot att tvingas ta ansvar. Ansvarslösheten är det mest kännetecknande bland dem som söker sig till oss! Man saknar kunskap om allt ansvar som en person ska ta. (PS)

Den så kallade ansvarsfobin, fortsätter man, är i sig en form av utsatthet som delvis kommer av inställning hos hjälpande instanser i samhället:

Grejen är ju att när vi jobbar med dem så ställer vi krav. Men när sociala myndigheter jobbar med dem, så kan de göra som de vill, i princip. (CK)

En barndom med total avsaknad av gränser och närvarande vuxna bidrar till rädslan för ansvar i vuxen ålder. Ofta är det barn till invandrare med en stor arbetsbörda som utvecklar ansvarsfobi:

I dag ser vi ett resultat av att människor inte har haft någon riktig uppväxt, i egentlig mening. Man har kanske inte haft två föräldrar, där gränser och normer har varit en central del under barndomsåren, utan där det har varit väldigt fritt. De grupper som kommer i dag är väldigt ofta barn till invandrare. Andra generationens invandrare. Deras föräldrar har kanske haft 2–3 arbeten var och inte haft tid med sina barn, utan uppfostrat dem enligt svensk modell. Jag tror att själva ansvarslösheten har gjort dem till vad de är i dag. (CK)

Många av dem med invandrarbakgrund som har börjat dyka upp, har panik! De vet ingenting! (PS)

En orealistisk förväntan att bli omhändertagen bidrar, inte bara bland kriminella:

Och så ska de komma ut, och hela samhället har ju en litet skev syn på bidragstagande och sånt: ”Soc, jävla soc. De ska stå för det här. Soc och soc...” (CK)

Det finns enligt intervjupersonerna ett starkt motstånd hos myndigheter och politiker mot att erkänna kriminalitet som ett socialt problem. Detta motstånd, som man nämner som en stark kraft mot en positiv utveckling, antas vara baserat på en rädsla för att KRIS med sina enkla och jämförelsevis billiga lösningar ska bli alltför framgångsrika. Detta är en förklaring som i sin tur baseras på en syn att i grunden ekonomiska intressen styr samhällets hjälperbjudanden till behövande:

Vi är ju konkurrenter till socialförvaltningen! Vi är ett erkännande på ett misslyckande. Om de accepterar oss för mycket så är det ett erkännande att de har misslyckats i sin egen verksamhet. I dag sysselsätts 15 procent av Sveriges arbetskraft genom droger och kriminalitet. Då räknar man in kriminalvården, frivården, sociala, polis, säkerhetsföretag, behandlingshem, vårdsektorn och hela skiten. Det är lika stort som Sveriges hela industri. Man har budgetar satta för personal, för lokaler, för verksamheter – sådana här saker. Och den här sektorn tenderar att växa och bli större! Man måste jobba för att få bort den här sektorn – inte bara få bort de kriminella utan också sektorn som livnär sig på kriminaliteten. (PS)

En annan fara ligger i det som man uppfattar som ett avståndstagande bland människor i allmänhet från ansvaret för att f.d. kriminella ska inlemmas i samhället igen:

Det finns en tendens att det vanliga normala samhället, inte institutioner eller sociala myndigheter eller polis, utan de vanliga människorna som måste vara delaktiga i arbetet för att hjälpa de här människorna – de diskriminerar! De sluter sig och vägrar att öppna armarna för före detta kriminella narkomaner som behöver deras hjälp med arbete, med annat socialt umgänge. Man har ett otroligt utanförskap och om samhället stänger dörrarna finns det ingen möjlighet för såna som oss att komma in. (PS)

Många tror att det är någon annan som sköter det: "Det där vet inte vi någonting om!" Man vill gärna dela in samhället i svaga grupper som samhället ska ta hand om – polisen, naturligtvis, och sociala myndigheter. De omhändertar människor, de ger vården. Men sen när själva eftervården ska in måste också samhället in! Då måste alla människor vara delaktiga. Annars går det inte. (CK)

Bland de positiva trenderna, slutligen, nämns både att dagens unga inte dricker lika mycket alkohol som tidigare generationer gjorde och att många, särskilt bland de unga, ändå engagerar sig:

Det finns också en del starka ungdomar, som säger: "Nej, jag vågar mig inte på det där". De säger "nej tack" till droger. Och många kommer till KRIS för att hjälpa till, utan att själva ha de här problemen. (CK)

Vi har mycket samverkan över de olika linjerna. Många vill ha med oss, eftersom vi får saker och ting att hända! Vi är inte bara en sån här stillasittande administrativ organisation, utan vi är en kraft! Vi tycker om att göra jobbet, och vi tycker inte så mycket om att sitta och skriva. Vi är inte heller rädda att misslyckas, utan vi bara tjongar på! Vi har ju redan misslyckats, så det kan inte gå värre!(PS)

Kommentarer: Nya utsatta grupper?

Sammanfattning av utsatta grupper som omnämns i intervjun

KRIS riktar sig till kvinnor och män med ett *kriminellt förflutet*, intagna i fängelse – eller nyligen frigivna därifrån.

Frigivna med stora utifrån kommande krav på normalitet är utsatta genom att kraven ofta upplevs ouppnåeliga. Många har eller har haft drogproblem av olika slag. Många klarar inte av att sköta ett vanligt arbete, eller upplever åtgärder i form av konstruerade kommunala arbeten som meningslösa och ovärdiga.

En annan utsatt grupp är *personer som väntar på behandling* och under tiden går ner sig allt mer tills de är tillräckligt illa därän för att få en plats.

Särskilt *kvinnorna i kriminella kretsar* drabbas av hårda prioriteringar innan hjälp ges i form av avgiftning eller psykiatrisk vård – eftersom kvinnornas kriminalitet inte är lika tung som männens prioriteras de senare.

Människor som är *psykiskt sjuka* är också utsatta, som en följd av missbruk eller ibland som en reaktion på livssituationen, inklusive erfarenheterna från fängelsevistelsen. Många, särskilt unga med psykiska problem klarar inte av att hantera utbudet av nya, tunga droger – deras tillstånd försämras snabbt och de dukar under. Psykiskt sköra individer som inte klarar av att leva kriminellt eller att hantera droger.

När det gäller unga människor är bl.a. *unga tjejer med självdestruktivt beteende* en utsatt grupp, tillsammans med människor som har vuxit upp i *materiellt och socialt torftiga miljöer utan närvarande vuxna* och också barn till invandrare med många (svart-)jobb och litet tid för barnen.

Det finns även människor som inte klarar av att ta ansvar för sina liv utan som regelbundet förväntar sig att andra ska ta hand om dem (till exempel genom bidrag) – s.k. *ansvarsfobiker*. Ofta har dessa hamnat vilse i vad man kallar Hjälp Sverige – en vilshet som orsakar både en känsla av utanförskap och ett faktiskt utanförskap, eftersom man inte förmår att manövrera mellan olika instanser utan i stället ger upp.

Barn till föräldrar i fängelse, barn till missbrukande föräldrar – *de osedda barnen*. Även invandrade föräldrar kan stå handfallna inför sina ungdomars väg in i kriminalitet och missbruk. Unga människor på väg ur kriminalitet och missbruk som saknar och behöver oerhört mycket vuxenstöd.

Formuleringarna av utsatta grupper i denna intervju är synnerligen mångfacetterade och samtidigt kontextbundna. Bakom den relativt enkla kategorise-

ringen ”kriminella” döljer sig en heterogen samling människor, ofta med svår social eller psykologisk problematik. Några nya infallsvinklar ges på utsatthet genom uppmärksamheten på ansvarsfobiker och glömda barn. Invandrarföräldrar är om än inte någon ny grupp, så ett exempel på ett ovanligare perspektiv på föräldraskap och social utsatthet i segregationens spår.

Hur diskuterar intervjupersonerna vid KRIS Stockholm om utsatthet?

Denna intervju utgör en kraftfull argumentation för att kriminalitet tillsammans med drogberoende och psykiska problem i komplex förening bildar en sammansatt och svårartad social problematik, och att antalet drabbade ökar. En nytolkning (?) av innebörden av begreppet utsatthet införlivar myndigheter bland de utsatta grupperna – förvisso med en form av utsatthet som inte medför misär och lidande men väl maktlöshet inför de problem man är satt att hantera.

Inte sällan får mer traditionellt formulerade utsatta grupper utläsas indirekt när intervjupersonerna på KRIS talar om sociala problem som drabbar eller hotar människor med ett kriminellt förflutet – i fängelse eller på väg ut i samhället efter avtjänat straff. Man nämner ofta orsaker till utsatthet och olika lösningar (ideala och faktiska, pågående) i samma andetag.

Intervjun på KRIS visar viktiga konflikter kring tolkningsföreträde: Vem äger sanningen om kriminalvården, kriminaliteten och de kriminella?

Att inte komma ifråga vid bidragsgivning eftersom endast vissa typer av problem, som t.ex. drogmissbruk, prioriteras som ett område dit stöd riktas, är blott ett av många exempel på betydelsen av att få medverka i den formulering av social utsatthet som ligger till grund för tillgången till olika resurser och möjligheter och som framgår här. Ett annat exempel på svårigheter för f.d. kriminella antyds vara att inte komma ifråga för handikaplagstiftningens hjälpinstrument. Trots att KRIS medlemmar lider av olika allvarliga eller märkbara åkommor som följer av missbruk och ett hårt leverne så verkar inte funktionshinder eller stöd åt funktionshindrade vara ett ämne för KRIS intresse.

Hur vanligt är det egentligen att narkomaner med funktionshinder som en följd av livet som missbrukare klassas som just funktionshindrade och får hjälp inom ramen för handikaplagstiftningen? Frågan väcks men besvaras inte här, och intervjun aktualiserar att administrativa kategoriseringar kan utgöra konkreta hinder för hjälp till individer som så att säga faller utanför ramarna.

Intervjun väcker också frågan om hur olika tolkningar av de sociala förhållandena i samhället uppstår. Intervjupersonernas förståelse av hur utsatthet i anknytning till kriminalitet uppstår och permanentas baseras på uppfattningen att det finns ekonomiska drivkrafter att *inte* rehabilitera kriminella, eftersom de sysselsätter en stor del av den offentliga sektorn. Kriminaliteten beskrivs som en slags jätteindustri, där råvaran är kriminella och narkomaner och där det som produceras är jobb för socialarbetare, kriminalvård, poliser, behandlingsassistenter osv. Men här talas inte bara om ekonomiska drivkrafter utan även om sådana i form av prestige, knutet till tolk-

ningsföretråde och kunskapsformulering, inklusive olika professioners egenintresse.

Några huvudteman i form av *formuleringar av utslagningsmekanismer* framträder i intervjun med KRIS. Ett tema är en utpekad brist på samverkan mellan kriminalvården och kommunernas socialtjänst. Var och en gör sitt, var och en bevakar sina intressen. Detta är delvis en följd av ekonomiska åtstramningar som föranleder hårda prioriteringar; förebyggande arbete är bortrationaliserat och man måste vara oerhört illa därän för att alls komma ifråga för insatser av olika slag.

Ett annat huvudtema i intervjun rör en utsatthet som genereras av rigida hjälpsystem – alltså i de fall där sådana system alls finns. Nyligen frigivna tvingas in i ett i förväg beslutat

Hjälpsystem, och hänvisas till arbetsträning i konstruerade arbeten utan upplevd mening. Den som har socialbidrag tillåts inte alltid att läka in i samhället i egen takt och med stöd från föregångare dvs. erfarenhetslikar som lyckats (från KRIS). En förutsättning för detta resonemang är erkännandet av betydelsen av en erfarenhetsbaserad gemenskap för att hjälpen och stödet ska fungera.

I intervjun med KRIS artikuleras ”De Andra” mycket tydligt – inte oväntat eftersom KRIS valdes till studien i egenskap av att vara organisation där en gemensam social identitet och ett gemensamt intresse är av stor vikt. Man tycks tvingas till en svår balansgång för att bibehålla sin autonomi utan att riskera sina bidrag – och man avser inte att göra avkall på sina principer, t.ex. att hjälpa personer att stanna i Stockholm som vill bryta med kriminella kretsar i småstaden, trots att socialtjänsten vägrar att hjälpa till med etablering.

Intervjupersonernas ilska är påfallande, men ibland syns också ett visst förakt gentemot oförstående myndigheter och även gentemot vissa andra problem och problemgrupper – exempelvis fenomenet ”utbrändhet” som inte möter stor förståelse.

Intrycken från intervjun på KRIS kan sammanfattas enkelt och rättframt: Andra har sällan möjlighet att riktigt förstå kriminellas specifika problem när de vill lämna sina gamla liv, andra aktörer gör ofta fel saker när de ändå vill hjälpa kriminella att göra detta, och andra aktörer saknar i regel den reservationslösa motivation som krävs för att verkligen åstadkomma något.

Har synsätt, arbetsformer eller roller visavi det offentliga förändrats?

KRIS har en relativt kort historik. Man en tydlig intresseinriktning och förefaller vara inne i ett expansivt skede. Man är aktiv både som initiativtagare och som deltagare i olika samverksansprojekt med andra organisationer. Den avantgardistiska rollen är utpräglad. Intervjumaterialet antyder vidare en förstärkning av inriktningen på egenorganisering och självhjälp, mot en än mer offensiv hållning där stor kraft läggs på att etablera sig i en position som tas på allvar av omgivningen. Man har börjat söka egna lösningar när man inte anser att det offentliga kan ge den hjälp man behöver och önskar. Köp av hyreshus och arbete med att sälja kunskapspaket speglar vad som kan kallas innovativ marknadsanpassning av organisationens verksamhet.

Profilen av egenorganisering och självhjälp är tydlig när det gäller KRIS, men en fråga som man kan ställa är huruvida det samtidigt pågår en utveckling mot mer av insatser för andra, i takt med en tilltagande professionalisering bland nyckelpersonerna i KRIS.

Verdandi Stockholm: En komplex bild av ökande social utsatthet

Har föreningsaktiva inom Verdandi sett den sociala utsattheten i samhället förändras på senare år? Ja, det menar man:

Den ekonomiska utsattheten har ökat. Det märker vi inte minst i våra konsumentverksamheter, där skuldsanering är toppen på isberget och inriktningen är väldigt konkret på att hjälpa varandra att klara ekonomin. Och vi ser att småbarnsföräldrar är en oerhört sårbar grupp. En sak som jag inte trodde hade så stor betydelse är utvecklingen inom skolan. Den s.k. gratis skolan är inte gratis! Det är utflykter och väldigt mycket sånt. Vi är faktiskt tillbaka i det här att barn får stanna hemma för man har inte råd att skicka dem till skolan. Man har inte pengar till matsäcken, till inträdet – såna saker. (GH)

Under intervjun diskuteras många olika dimensioner av utanförskap i samhället, och man är ense om att problembilderna blivit allt svårare på senare år. Tilltron till politikens förändringskraft minskar bland människor, kommersiella krafter tar över allt mer och riktade projektbidrag utarma folkrorelsen. Valfärdssystemen utarmas:

Valfärdssystemen har blivit morötter för välbeställda och piska för de fattiga. (GH)

Ett viktigt förhållande som man uppfattar bidrar till den negativa utvecklingen är att människor i regel är stationära – lokalt men också socialt. Bristen på rörlighet gör att sociala problem blir svåra att lösa och bidrar till att avstånden mellan kulturer och klasser ökar. Man talar även om boendesegregationen och det faktum att vissa områden rymmer invandrade barn och ungdomar som lever sina liv helt utanför vuxenvärlden medan bägge föräldrarna, delvis som en följd av diskrimineringen på arbetsmarknaden, tvingas arbeta svart, ofta 6–7 dagar i veckan.

Kontakten mellan invandrare i miljonprogrammen och svenskfödda ses vara i det närmaste obefintlig, och man är ense om att minskad kontakt mellan människor i lokalsamhället skapar och vidmakthåller social utsatthet:

Den ökande segregationen är en väldigt farlig utveckling, och där är folkrorelserna en av de lösningar som skulle kunna ändra utvecklingen – om det fanns mer resurser. Det är ju folkrorelsens specialitet att kunna förena eller knyta band mellan människor. (GH)

Under intervjun omnämns ett antal grupper i samhället som uppfattas som särskilt utsatta. Det handlar om det ökande antalet människor med psykiska problem, om dem som lider av ofrivillig social ensamhet, och om multiutsatta med både blandmissbruk, där problembilden har förändrats från det tidigare vanligare missbruket av antingen alkohol eller narkotika, och psykisk ohälsa. Ungdomar ”utanför folkhemmet” (GH), och utan kontakter med en fungerande vuxenvärld, är särskilt utsatta för det kommersiella utbudet och löper stor risk att utveckla sociala problem och med dem en destruktiv social identitet och samhällssyn, med främlingsfientlighet eller rasism.

Inom Verdandi, som startade som en nykterhetsorganisation, lever intresset för alkoholpolitiken och dess verkningar kvar starkt:

En fråga som vi är väldigt engagerade i är det här med öppna gränser för alkoholen. Där har vi ett problem i framtiden med organiserad brottslighet och organiserad langning i stor omfattning, och privatimport. Man vänjer sig vid en annan attityd till kriminella handlingar, alltså en större acceptans. (IF)

Ja, vi har ju sett en tilltagen kriminalitet i flera år, ett distributionsnät med alkohol överallt, det tror jag inte kan undgå någon svensk! Jag menar, snart kan man inte hitta en enda svensk ölburk i papperskorgarna. (RH)

Ungdomar är en grupp som betraktas som särskilt sårbar för alkoholpolitikens brister. När ungdomar får tag i alkohol på olagliga vägar, vilket redan nu är vanligt, blir resultatet ett ökat missbruk, men också en normalisering av kriminella handlingar:

Alkoholen når grupper, t.ex. ungdomar, som inte får tag i det på annat sätt, så att det blir en väldig utbredning. Till slut har Systembolaget tappat sin roll för att kunna kontrollera distributionen. Vi vill att de ska sänka alkoholskatterna, så att Systembolaget kan behålla sin försäljning. Att man inte ska överlåta det här på kriminella eller kommersiella krafter. Nu är tillgängligheten enormt stor, överallt. (IF)

Intervjupersonerna vittnar samstämt om en upplevelse av att man ser förändringar i lokalsamhället, varnar omgivningen – men alltför ofta ignoreras.

Verdandi, och andra organisationer på fältet, upplever så snabbt hur samhället förändras, vi uppfattar signaler, och vi tycker att det skulle finnas en stor vinst i att man lyssnade och kunde följa upp det vi ser och de signaler vi uppfattar. Men man skriker så man blir alldeles stum stundtals. (RH)

Kamratstöd och externfinansierade, riktade projekt – en problematisk relation

Kärnan i Verdandis verksamheter, tillika den kvalitet man framför allt vill uppnå, är det som man kallar för kamratstöd. För att åstadkomma kamratstöd söker man på olika sätt att blanda grupper i samma närområde – så att man kan stärka resurserna hos de mest utsatta. Kamratstödet har alltid en kontextuell, lokal utgångspunkt; det är genom verksamheter ute i bostadsområdena som mötesplatser skapas som river de osynliga barriärerna mellan människor i olika åldrar och samhällsklasser.

Om inte kamratstödet fungerade skulle arbetet sakna trovärdighet och de olika projekt som man driver på olika orter i landet skulle inte fungera som avsett. Det är bl.a. därför man ser det som omöjligt att enbart ägna sig åt avgränsade, externfinansierade projektverksamheter. Man efterfrågar mer av grundstöd för att kunna driva egna basverksamheter.

Följande kommentar fälls i samband med att intervjupersonerna berättar om ett framgångsrikt boendestödsprojekt i Norrtälje, närmare beskrivet nedan:

Vi upplever fortfarande ett problem att vi inte alltid får förståelse för att för att kunna göra den här verksamheten och få de här fantastiska resultaten som vi uppvisar. Resultaten bygger på att vi har vår egen basverksamhet som genererar det genuina kamratstödet! Det är det som gör oss trovärdiga i förhållande till de här killarna! Om vi bara vore en vårdleverantör skulle vi inte vara trovärdiga. Vi bygger upp den här relationen, och killarna vet att de är välkomna i Verdandi oavsett om de lyckas i projektet. De har en hemmahörighet i Verdandi oavsett det där; vi ser dem som personer – inte bara en inkomstkälla! (GH)

Allt mer av Verdandis verksamhet sker i form av projekt för riktat stöd. Detta innebär en delvis ny inriktning, där man tidigare mer tydligt styrdes av en strävan efter att komma bort från problemgruppskategoriseringar och i stället mer övergripande minska det sociala avståndet mellan människor i olika åldrar och samhällsklasser:

Vår målsättning är att möta individen, inte gruppen. Det är en del av vår metod att komma bort från de här etiketterna. Det är liksom inte "Pelle missbrukare" eller "Pelle psykiatri" utan det är Pelle. Och sedan har Pelle problem, men det är en annan sak! (GH)

Utvecklingen upplevs som nödvändig men samtidigt som ideologiskt problematisk. Frågan om huruvida organisationen mer än tidigare har börjat nischas vissa verksamheter mot vissa grupper där det behövs ger ett unisont svar: "Ja!"

Vi skulle inte ha gjort det tidigare, men nu tvingas vi mer eller mindre att göra det eftersom det inte räcker med att bara bilda opinion och

prata. Vi måste visa i handling: Så här borde ni göra i samhället, det här är ett samhällsansvar! (RH)

Visst har man tidigare drivit olika socialpolitiska frågor som rör avgränsade grupper i samhället, ofta tillsammans med andra organisationer bl.a. inom klientrörelsen, t.ex. Riksförbundet för Social och Mental Hälsa (RSMH) och Riksförbundet för hjälp åt narkotika- och läkemedelsberoende (RFHL), men alltså inte i samma omfattning eller med samma grad av konkretion som nu:

Vi har inte tyckt att vår uppgift har varit att driva sådana här verksamheter, utan vi formulerar kraven, och vi stöder dem som kompisar i deras process att växa, att rehabiliteras. Men som ett resultat av samhällsutvecklingen har folk som vi möter svårare problem, resurserna minskar, deras möjligheter att få stöd minskar, de hamnar längre och längre bak i kön för att få stöd. Det har lett till att vi också har börjat utveckla mer egna verksamheter. En annan bidragande orsak har ju varit att de generella bidragen har dragits ned så att det här ändå har varit ett sätt att ändå känna att vi kan göra någonting positivt för att hantera problemen. (GH)

Fyra exempel på riktade projekt

Av en mängd olika projekt som Verdandi bedriver är det fyra som omnämns särskilt ingående under intervjun:

- boendestöd
- rättvisekontor
- nyckelprojektet
- ett projekt där man riktat in sig på äldre i särskilt boende.

Dessa fyra är sinsemellan olika på flera sätt: finansieringsformer, målgrupper, samverkanspartners och räckvidd – bara för att nämna några aspekter. Gemensamt är att de syftar till att skapa plattformar för människor där såväl kamratstöd som gemensam handlingskraft kan gro.

Projektet om boendestöd, till att börja med, startades i Norrtälje under 2000 och finns nu på flera orter i landet och har visat goda resultat. Boendestödet riktas till grupper av människor med det gemensamma att de är på väg ut ur ett liv med missbruk (alkohol-, narkotika- eller blandmissbruk):

Det viktiga i början är att man kommer in i gruppen, och att man kommer in i dygnrytmen, passar tider osv. Sen kan man använda sig av kommunens hemvårdsresurser. Det finns läkare, psykologer, sjuksköterska och behandlingsassistent. I den här verksamheten ska vi påpeka att vi inte har något behandlingsansvar. Det ligger kvar på socialtjänsten. Vi jobbar med kamratstöd. (LJ)

Boendestödet bärs av tre huvudaktörer – den person som är i rehabilitering, Verdandi samt den lokala socialtjänsten:

Det viktiga i planeringen är vad den enskilde individen vill. Det ställs inte enbart krav på den enskilda individen, utan det ställs också krav på socialtjänsten och det ställs krav på Verdandi. Det måste vara ett tre-partskrav som vi har allihop, så att vi är med och drar åt samma håll. (LJ)

Ett viktigt led i boendestödet är att på olika sätt bidra till en återgång i arbete och stötta deltagarna i projektet så att de kan behålla det:

Socialtjänsten har kravet att man visar att man är drogfri. Efter sex månader har man sedan möjlighet att få lönebidrag, där vi anställer personen ifråga. Vi får 90 procent från AMS men sedan får de också försörjningsstödet att betala de 10 procenten som saknas, så egentligen kostar det inte oss någonting. Det är uppgjort så att de som kommer med i det här först är hos oss ett tag, men de kan också ha praktikplatser ute på olika arbetsplatser. Någon har varit på Vattenverket, om man är intresserad av bilar och att jobba med reparationer har vi kontakt med bilreparationsföretag, olika företag, beroende på vad man vill göra för någonting. När det fungerar bra på en praktikplats kan företaget ta över. (LJ)

Det andra exemplet på ny verksamhet är ett lokalt projekt i Botkyrka där man lyckades få EU-bidrag och satsa stort och annorlunda på en kategori av socialt utsatta kring vilka mycket insatser redan anordnades – utan större framgång:

Vi gjorde ett projekt med stöd av EU och la själva projektet i knäet på kommun, så de blev huvudman. Strategin var att de inte skulle kunna avsluta projektet när det var slut. Det vände sig till killar i åldern 17–24 år, med invandrarbakgrund, kriminell bakgrund och missbruk. Detta var killar som man hade satt in alla sociala resurser på, och som vevade runt i maskineriet – in och ut ur häktet och fängelser. Det var ”värstingarna i Botkyrka”, som kommunen uttryckte det, som det inte gick att göra någonting åt. Vi såg bristerna, för efter en fängelsevistelse så kom man ut till – ingenting. Man hade ingen bostad, man hade inget arbete. De här killarna hade heller inte några nycklar till hur samhället funkar, därav namnet Nyckelprojektet. (RH)

Det som krävdes, enligt det lokala Verdandi, var ett nytt sätt att tänka kring denna grups specifika svårigheter och behov – och möjliga lösningar:

Vi hade en teori, en tanke, att om vi skulle sätta alla de resurser som fanns tillgängliga och sätta de här killarna i fokus – vad skulle då hända? Det finns ju hinder i vägen i det svenska regelverket. Du får t.ex.

inte den utbildning som du kanske själv känner dig motiverad för, utan du får en utbildning betald om det finns ett behov på arbetsmarknaden. Men en sådan här skör grupp, som egentligen inte förstår alls hur samhället fungerar, som verkligen har levt i en isolerad värld, och där karriären har varit att utveckla sin egen kriminalitet – den gruppen måste man satsa väldigt hårt på. Vår idé var att när det svenska regelverket sade nej till en viss utbildning, så skulle vi kunna köpa utbildning. Och det gjorde vi för de här EU-pengarna. Men hjälp av arbetspsykologer fick du en arbetsprofil: Det här är du lämpad för. Med hjälp av en kvinna som hade jobbat på Arbetslivstjänster, och som hade enorma kontakter ute på arbetsmarknaden, så placerade vi de här killarna så att de fick kolla av om det var det här de ville. Och var det detta, så köpte vi utbildning och körde. Drygt 90 procent av gruppen klarade det här, så det var ju klockrent! Men sedan lämnade vi det, för vi ska ju inte jobba med sådana här grejer. Om socialtjänsten hade gjort det här från början, så hade man kunnat fixa det. Det var ett sätt att visa en metod och lägga den i knäet på dem. (RH)

Ett tredje exempel på verksamhet som utvecklats och spritts över landet under senare år är inrättandet av s.k. rättvisekontor på olika orter i landet. Där kan människor få hjälp i form av ekonomisk rådgivning eller stöd vid ansökan om skuldsanering, framför allt där skulderna relativt sett är små:

Skuldsanering är ett område där vi genom våra deltagare har sett ett enormt behov, där människor ska få hjälp med sin privatekonomi och där samhällets resurser har varit klart otillräckliga – både att nå fram med och också att förstå. Vi vill kunna stötta våra medlemmar. Man hade ett rätt fungerande system för att ha hand om f.d. egenföretagare som hade stora skulder, men våra medlemmar hade skulder som var oöverstigliga men som kanske bara var på en 30 000–50 000 kronor – när det inte finns inkomster är det lika mycket i månaden som en miljonsskuld för en egenföretagare! Dit kom alltså folk med en plastkasse eller en skokartong med kvitton och kravbrev och allting, och vi började hjälpa till i processen med att reda ut vad som var problemet och vart man skulle vända sig. (GH)

Riktade projekt behöver ingalunda utesluta ett socialpolitiskt påverkansarbete, vilket framgår av nedanstående:

När det gäller skuldsaneringslagen har vi varit väldigt aktiva med att försöka driva på utvecklingen och förändringen av lagstiftningen, genom uppvaktningar av justitieutskott och departement. Det här är exempel på att vi inte längre kan vara nöjda med att bara vara kamrattstöd utan att vi också måste gå in och försöka driva på. (GH)

Det fjärde och sista exemplet på en verksamhet som vuxit fram på senare tid åskådliggör kanske särskilt tydligt hur olika lokala miljöer även innefattar

olika befintliga kontakter mellan olika aktörer, med i bästa fall ett ömsesidigt utbyte av kunskap om människorna i det aktuella bostadsområdet. Bakgrunden här var en regelbunden kontakt mellan socialtjänsten och den lokala Verdandiföreningen:

Det ser olika ut i olika orter. I Verdandi Sundbyberg har vi t.ex. haft riktad verksamhet till äldreboendet. Där bjöd socialtjänsten in Verdandi till sina personalträffar; åtminstone någon gång i kvartalet var Verdandi där redogjorde för strukturella problem i området – alltså inte individuella problem på något sätt. Man var intresserade av att höra vad vi såg för reaktioner på utvecklingen. Och där föddes idén. De gav oss ett tips att vi kunde göra besök i äldreboendet. Man har bussar, så vi skjutsar äldre senildementa till vår verksamhet. En rolig historia är en farbror som var totalt okontaktbar, men nu spelar han spelar pingis med barnen, i sin rullstol – efter sex månader! Detta handlade bara om att komma ut, bort från institutionen. (RH)

Det är inte alltid som projekten är lika lyckade. Verdandi har länge arbetat för att underlätta för vissa dömda kriminella eller nyligen frigivna att finna en plats i tillvaron där kriminalitet kan förbli ett avslutat kapitel, genom att erbjuda gemenskap och ibland samhällstjänst inom organisationen. Man arbetade tidigare med besöksverksamhet i fängelser, men detta fick man dock avbryta:

Vi fick massa negativa effekter av den här besöksverksamheten. Ofta blev tjejer som var involverade i besöksgrupperna personligt engagerade och man byggde upp personliga relationer. Det ledde till att det kunde finnas massa killar från ett och samma fängelse som flyttade in i områden, eller i samma portuppgång till och med. Det här var inte bra. Och sedan blev många tjejer utnyttjade också, i den här verksamheten, (RH)

Önskas: mer av grundstöd, mindre av projektbidrag

Som redan har framgått uttrycker intervjupersonerna en kraftig ambivalens inför externfinansiering av olika riktade projekt:

Det har skett en viktig strukturell förändring de senaste åren som tvingar oss in på en väg som vi inte alltid vill gå – det är bidragsgivning, där bidragsgivare formulerar uppdrag åt folkrörelser, åt föreningslivet och sociala organisationer. De anar behovet av en utveckling bakom ett skrivbord någonstans. Medan vi kanske betydligt enklare ser de dagsaktuella behoven – vad som behövs göras. Men där har vi sällan några projektbidrag, och vi har väldigt lite av bidrag som är till för att stötta det som är vårt basarbete, nämligen demokrati- och folkrörelsearbete, med studier, med en verksamhet som är positiv, där vi kan blanda olika grupper. Där saknar vi resurser! (RH)

Grundstöd gör i stället att organisationen själv kan välja hur man vill arbeta. Sådan självständighet anser man är nödvändigt för ett starkt föreningsliv:

Riktade bidrag snuttifierar verksamheten! (GH)

Ett annat problem är att projektbidragens utformning gör att de grupper i samhället som man redan vet är utsatta och som för tillfället är föremål för politikernas intresse uppmärksammas alltför ensidigt:

Och det är inte alltid rätt grupp, heller! Vår ordförande i Verdandi uttrycker det där väldigt klokt: "Antingen ska man bo i Sjöfalle och ha galscher som är 45 i storlek eller så..." Så inriktade är vissa bidrag, och då slår det fel. Vi kanske kan göra en analys mycket enklare av hur det är, konkret, i just det här området. Och det gör att det blir så fel, vilket har förstärkts de senaste åren. Den trenden har funnits länge, men den har förstärkts. (RH)

Trenden mot att allt mer föreningsstöd ges i form av projektbidrag liknas vid en form av dubbelt budskap från statsmakterna. GH utvecklar det hela:

Det förvånar oss att de flesta utredningar, allt ifrån Demokratiutredningen och vad det nu är för någonting, har talat om behovet att ha en stark folkrörelse och att folkrörelsen måste ta ett ökat ansvar för de sociala frågorna. Samtidigt går bidragsgivningen helt motsatt riktning. Det utgör stora svårigheter i dag för oss, och för de flesta socialt arbetande organisationer. (GH)

Intervjupersonerna efterlyser kort sagt mindre av projektmedel och betydligt mer av grundbidrag för verksamheten som bedrivs i Verdandi. Samtidigt är det otvivelaktigt så att projekt i sig ger publicitet – och kommer många människor till del. Projekt skapar också fler kontaktvägar med andra sociala aktörer, inte minst socialtjänsten i olika kommuner, som t.ex. när missbrukare som ett led i rehabiliteringen får inte bara kamratstöd utan även lönebidragsanställning på Verdandi.

Oro inför framtiden

RH uttrycker sin oro för framtiden enligt följande:

Min största oro är utvecklingen i miljonprogrammets bostadsområden. Det handlar om nästa generation! Hur ska vi möta deras behov? Det är en jättestor grupp – inte bara ungdomar utan också barnen som växer upp i dag, som inte har föräldrar, som inte har tillgång till en vuxen-värld. Det är mycket allvarligt. (RH)

GH beskriver ett cyniskt klassamhälle där resursfördelningen prioriterar överklassens rökovanor framför de sämst ställdas behov av mycket större insatser, och där både hatet och ohälsan hos de obeställda växer.

Bara att leva i en socialt taskig situation, där man inte ens har råd att köpa näringsriktig mat, utan måste köpa billig skräpmat – nej, inte billig, men man saknar kunskap! Den som är fattig handlar dyrt och den som är rik handlar billigt! Faran är att de människor som är i utanförskap, som inte får stöd, blir hatiska mot samhället, mot socialsekreterare och tjänstemän. De vänder ryggen till och vill inte komma in i samhället, för det är ingen som bryr sig. Det är många som hamnar utanför och som dör. Och sen snackar man om folkhälsoarbete! Det där är en annan fara; man ger pengar för att folk i överklassen ska sluta röka, medan de som har det sämst, de får fan i mig inga villkor alls, de får inget stöd alls! (GH)

Man befärar att den pågående polariseringen av resurser kommer att öka ännu mer som en följd av internationalisering och en fri arbetsmarknad inom EU:

Hela konkurrensutsättningen i samhället, har lett till en utveckling där samhället inte längre själv klarar att garantera de grundläggande behoven! Vi kan inte bedriva en solidarisk socialpolitik här i landet, därför att man får så mycket influenser... Allting är inriktat på någonting annat. Marknaden, ekonomin eller de välbeställda – alltså näringslivet. Det handlar om att de ska få bra villkor, enligt EU:s reglemente, och så blir vi förhindrade att göra sånt som vi tycker är mycket viktigare. Hur kommer arbetslivet att se ut om ett antal år med den här öppna arbetsmarknaden? Arbetsrätten, alla rättigheter man har kämpat för – vad händer med allt detta? De resursstarka, röststarka grupperna klarar sej alltid. Det är de som når resurserna. Men de röstsvaga, de mest utsatta – de har ingen ork att protestera och skrika, de vågar inte och de når inte politikerna. Det är mycket enkelt att ge fan i dem. De senaste rönen säger är att folk inte har råd att gå till läkaren när de är sjuka, och att de inte har råd att gå till tandläkaren. Nej, de som kommer att slås ut, det är de här grupperna. (IF)

Man identifierar här en ny och allvarlig problematik i att resurssvaga grupper inte förväntar sig något intresse från politiker eller andra i samhället, från människor som skulle kunna påverka deras situation:

*Man tror liksom på nåt sätt att man är dömd till det här utanförskapet!
(GH)*

I detta sammanhang talar man om en uppgivenhet och samtidigt ett spirande hat hos människor med otillräckliga resurser. Känslan av solidaritet brister,

såväl mellan samhällsklasser som inom arbetarrörelsen – inklusive bland dess politiker. Detta, i sin tur, hotar demokratin:

Att det finns en bristande tilltro till politiken – alltså det politiska begreppet över huvud taget, inte bara politikerna utan möjligheten att påverka och vara med i samhället – beror väldigt mycket på att man har utarmat folkrörelsen. Det är vår egen analys. Det finns en föraktfull syn hos politiker – inte minst hos våra egna! Alltså, Verdandi är en del av arbetarrörelsen, som i dag säger att: ”förr i världen var det mer ideellt arbete, nu ska de bara ha en massa resurser”. Det finns en sån förljugen verklighet, som inte alls är sann! Möjligtvis kan man säga att i början av 1900-talet så kunde vi bygga våra egna Folkets Hus, men i dag har vi inte ens råd att hyra ett rum i Folkets Hus. (RH)

I ett positivt exempel, som en motvikt, vittnar RH om hur mötesplatser har skapats och gett positiva följdverkningar i form av en ökad samhörighets-känsla – mer eller mindre automatiskt:

Det går att förändra sådana här saker rätt snabbt, om man vill. Om man har möjlighet att jobba. I ett bostadsområde upplevde kommunen att det fanns en väldig rädsla och stor kriminalitet. Man ville inte ens berätta att man bodde där; man skämdes för då var man ett socialfall, osv. Där jobbade vi på som vi brukar göra i en period: Vi utbildade folk som bodde i området genom att gå ut och knacka dörr, och vi använde en enkät som stöd för uppsökarna: ”Vad är bra och vad är dåligt i området?” Och så samlade vi dem som bodde där med hjälp av hyresgästföreningen, bjöd in politiker och så.

(...)

På 6 månader hade vi halverat kriminaliteten i området, bara genom uppsökande verksamhet, så att folk började snacka med varandra. Och fortfarande går kriminaliteten i en kurva rakt ner. Den kriminalitet polisen såg handlade mestadels om ungar, Men man började lära känna varandra där så kunde man säga åt barnen: ”Låt bli att stjäla min cykel!”, ”Håll inte på att överfalla och ta mobiltelefonen.”, ”Och sluta upp med det där.” Det var rätt lätt, egentligen! Det finns mycket som går att förändra. (RH)

LJ avslutar intervjun med de sammanfattande orden:

Förr satt man på möten och pratade med varandra, men i dag är mentaliteten i samhället: ”Sköt dig själv och skit i andra” eller ”Satsa på dig själv.” Ungdomar lär sig inte att man kan gå ihop och ställa krav, utan var och en ska individualisera sina grejer, precis som att man ska ha egna kontakter, med politiker och tjänstemän. Men utarmar man folkrörelsen betyder det också att man tappar massa kraft. (LJ)

Kommentarer: Nya utsatta grupper?

Sammanfattning av utsatta grupper som omnämns i intervjun på Verdandi

Traditionellt har Verdandi uppmärksammat och sökt motivera och hjälpa människor som vill avbryta ett pågående *alkoholmissbruk*.

Verdandi identifierar *människor med bristande materiella och ekonomiska resurser* som en på olika sätt utsatt och växande grupp i samhället. Särskilt drabbade härvidlag är småbarnsföräldrar med otillräckliga inkomster och familjer med skolbarn där ekonomin inte medger nya kläder till skolavslutningen eller en ny ryggsäck inför skolstart.

Också *förtidspensionärer* omnämns som särskilt ekonomiskt utsatta.

Barn som växer upp till ungdomar i *miljonprogrammets materiellt torftiga miljöer* saknar ofta kontakter med vuxna och är särskilt utsatta för risken att inte få tillräckliga verktyg för att etablera sig när de växer upp. Att ungdomar får tag i alkohol på olagliga vägar leder både till ökat missbruk och till att kriminalitet ökar i gruppen.

Verdandis verksamheter utgår i regel ifrån lokaler ute i bostadsområdena, och personer som på grund av funktionshinder inte enkelt kommer hemifrån ser man därför sällan. Det finns undantag; intervjun ger exempel på nya insatser i form av besöksverksamhet i särskilda boenden för *senildementa äldre*.

I diskussionen med Verdandi om utvecklingen i samhället generellt och i miljonprogrammets bostadsområden i synnerhet omnämns kanske inte helt nya grupper av socialt utsatta, men olika infallsvinklar ger en fördjupad insikt om social utsatthet genom de konkreta exemplen:

- Fotbojefria i samhällstjänst.
- Barnen och ungdomarna, det vill säga morgondagens vuxna, som inte har tillgång till en fungerande vuxenvärld.
- Ungdomar som får tag i alkohol på de nu så vanliga olagliga vägarna och som därmed inte bara löper en risk att utveckla missbruk utan också normaliserar kriminella handlingar.
- Förtidspensionärer som isoleras från sociala sammanhang.

Inte heller senildementa äldre i särskilda boenden utgör någon nyupptäckt utsatt grupp, men det sätt på vilket man på lokal nivå börjat tänka kring och möta dessa äldres behov av sociala sammanhang ter sig som innovativt.

Här talas alltså om en växande grupp av allt mer hatiska resurssvaga, som inte förväntar sig något intresse från politiker eller andra som skulle kunna påverka deras situation. Detta sätt att uttrycka konsekvenserna av olika brister kan komplicera eller fördjupa förståelsen av den sociala utsatthetens och

resursbristens olika dimensioner. Denna grupp tillskrivs en uppgivenhet, förstärkt av en minskande solidaritet över klassgränser som, anser man, på sikt är farlig även för demokratin mer övergripande. Man förutspår, sammanfattningsvis, flera utslagna människor och mindre av social sammanhållning och socialt ansvar om utvecklingen tillåts fortgå.

Hur diskuterar intervjupersonerna från Verdandi om utsatthet?

Intervjupersonerna från Verdandi talar om social utsatthet och resursbrist bland många människor i samhället och på olika nivåer – konkurrensutsättningens följdverkningar, miljonprogrammets olika problem och enskilda individers svårigheter att styra sina egna liv helt enkelt för att det är dyrt att vara fattig. En påfallande svart bild av ett nutida svenskt klassamhälle växer fram i intervjun. Resursfördelningen är orättvis – varför skulle annars överklassens rökovanor prioriteras framför de sämst ställdas behov? Det tar allt längre tid innan socialtjänsten griper in, och välfärdens väntelista blir allt längre. Minskad kontakt mellan människor i lokalsamhället skapar och vidmakthåller social utsatthet. Människor med små resurser riskerar dessutom att utveckla ett självdestruktivt hat mot det samhälle som förnekar dem samma möjligheter som andra har eller upplevs ha. Främlingsrådslan breder ut sig, sida vid sida med rädslan för våld, närd ur allt längre sociala avstånd mellan olika befolkningsgrupper. Vissa offentliga insatser stjälp snarare än hjälper, genom den stämpling eller stigmatisering som den för med sig i byråkratisk obeveklighet.

Först på lokal nivå kan en politisk mobilisering ske som motverkar de pågående negativa samhällsförändringarna, menar intervjupersonerna på Verdandi. Ett starkt lokalt föreningsliv kan innebära en viss form av trygghet i en tid av minskade resurser och hårdare prioriteringar. Därför betonar Verdandi betydelsen av att ta tillvara den lokalkännedom som finns på olika orter. Man anser att sociala problem bäst löses med lokala initiativ – inte minst i miljonprogrammets bostadsområden, där social isolering hotar mest och där ”verksamheter runt behoven av en närvarande far och en psykiskt närvarande mor” är de kanske viktigaste, enligt dem själva.

Inom Verdandi söker man andra sätt att beskriva verkligheten än de som vanligen är utgångspunkten för offentliga texter, eller studier, om socialt utsatta. Intervjun omvittnar ett starkt motstånd mot att bidra till sociala kategoriseringar eller diagnostiseringar av sociala problem. Organisationens medlemmar betraktas och beskrivs som kamrater – inte som individuella representanter för definierade problemgrupper. Kamratstöd, hävdas här, måste utvecklas över och bortom åtskiljande och utpekande sociala gränser.

Det är också när mötesplatser och verksamheter för kamratskap växer fram i lokala miljöer som Verdandi vinner verklig trovärdighet. Riktade projekt hindrar uppkomsten av det gränsöverskridande kamratstöd som utgör själva kärnan i Verdandis verksamhet, och därför utgör projektstyrda föreningsbidrag i sig en mekanism som genererar stigmatisering och social utsatthet. Då självständighet är nödvändigt för ett starkt föreningsliv är det mycket viktigt med ekonomiskt grundstöd. Man ser det följaktligen som omöjligt att driva enbart projektverksamheter, t.ex. på entreprenad.

Har synsätt, arbetsformer eller roller visavi det offentliga förändrats?

Av Verdandis profilering mot lokal miljö följer att en viss typ av verksamhet kan utvecklas i olika riktningar på olika platser beroende på omständigheter som ligger utanför centralorganisationens räckvidd. Intervjupersonerna, med mångårig erfarenhet av arbete inom Verdandi och med god inblick i organisationens arbete nationellt och lokalt, berättar om ett antal nya verksamheter, utvecklade på senare år, på olika platser runt om i landet. Det handlar t.ex. om boendestöd, där man även samarbetar med lokala sociala myndigheter, och rättvisekontor, där människor kan få hjälp att söka skuld-sanering och stöd i olika rättsprocesser. Häribland ingår även ett antal olika stödprojekt för socialt utsatta ungdomar, finansierade med riktade projektmedel och genomförda i samarbete med representanter för olika myndigheter, som t.ex. socialtjänst och arbetsförmedling. Detta är ett för organisationen nytt sätt att arbeta.

I intervjun ges även exempel på verksamhet som man efter en tid har valt att avveckla. När frivilliga kvinnor besökte manliga interner i fängelse kom det ofta att leda till kärleksrelationer, och med tiden en koncentration av före detta interner i vissa bostadsområden – man flyttade ihop när så blev möjligt. Ibland fanns anledning att misstänka att frivilligarbetarna utnyttjades, och man avslutade därför besöksverksamheten.

Utmärks Verdandi av de insatser man gör för andra eller av den egenorganisering och självhjälp som man eftersträvar och, till viss del, tillhandahåller? En sådan indelning är inte självklar här; det finns inslag av bäggedera. Egenorganisering och självhjälp är viktiga målsättningar, men allt mer av konkreta insatser organiseras för utsatta grupper – ofta med externa, riktade projektmedel.

I intervjun framhålls, gång på gång och oavsett de olika exemplen på nya riktade verksamheter, att Verdandi i första hand vill verka för men också erbjuder kamratskap och samtalspartners – inte insatser som t.ex. behandling eller terapi. Sådana kommentarer är viktiga och berör organisationens ”själ” eller särart och den kamp som utkämpas för att den ska bestå. Trots en inriktning på kamratskapsfrämjande mellan jämlika, olika människor har man dock svårt att låta bli att göra social insats när man får kännedom om stora sociala behov, t.ex. genom kontakterna med socialtjänsten i ett bostadsområde.

Sättet att se på sociala problem, deras uppkomst och ideala botemedel, har traditionellt gett Verdandi en på olika sätt alternativ roll i förhållande till offentliga institutioner. I stället för vård erbjuds kamratstöd. Här finns också inslag av komplementrollen, som när människor ges möjlighet att arbeta med lönebidrag inom föreningen. Igångsättandet av helt nya verksamheter representerar en förändring av organisationens traditionella roll i riktning mot ett större inslag av avantgardism. Upplevelser av att ha upptäckt nya sociala problem – eller nya lösningar på kända sociala problem – och inte få gehör ligger bakom utökningen av antalet projektverksamheter inom Verdandi.

Vissa projekt bedrivs inom ramen för organisationens ordinarie verksamhet, medan andra bedrivs med finansiering av riktade stöd från olika parter. I en del fall är målsättningen med riktade projekt att se berörda kommuner

ta över verksamheten. Överlag önskar man dock betydligt mer av generella bidrag i stället för specifika, projektnriktade bidrag. Resurser för Verdandis basverksamhet genererar, på längre sikt, mer av naturligt kamratstöd.

Intervjupersonerna på Verdandi kritiserar underlagen för beslut om riktade bidrag – de upplevs inte alltid vara understödda av verklighetsnära information, utan de är snarare uttryck för ett mer eller mindre godtyckligt, inte alltid så långlivat, politiskt intresse. Inriktningen på insatser för andra tycks ha förstärkts i och med den allt mer utpräglade avantgardistiska rollen.

Exemplet Verdandi visar att en organisation kan komma i kontakt med *för den* nya former av social utsatthet, t.ex. som en följd av förändringar i verksamhetens utformning och val av målgrupper. Om och när nya verksamheter utvecklas förändras således organisationens profil mer eller mindre – även om dess självförståelse och ideal förefaller leva vidare oförändrade. På sikt kan en konflikt mellan verkligheten och sådana ideal bli allt mer påtaglig och bidra till mer genomgripande förändringar.

4. Sammanfattning och diskussion

Kan röster från frivilligsektorn ge andra bilder av social utsatthet och utsatta grupper än de som förmedlas genom mer traditionella texter om välfärdens fördelning i befolkningen? Syftet med denna studie har varit att undersöka kunskaperna om socialt utsatta grupper hos föreningsaktiva i olika socialt inriktade frivilligorganisationer. En underliggande frågeställning gällde eventuella förändringar härvidlag.

Några centrala texter från 2000-talets början om välfärden och dess förväntade utveckling utgjorde underlag för intervjuer med aktiva inom Frälsningsarméns sociala enhet, Stockholms moské, KRIS (Kriminellas revansch i samhället), Fenix självhjälpscenter och frivilligcentral samt Verdandi. Intervjuerna har redovisats relativt ingående, och de har åtföljts av sammanfattningar av huruvida man har iakttagit nya utsatta grupper på senare år, hur man diskuterar social utsatthet mer övergripande samt huruvida synsätt, arbetsformer eller roller visavi det offentliga har förändrats på senare år.

I det följande lyfts några centrala teman fram ytterligare. Det handlar om dels den samhällskritik som impregnerar intervjuerna, dels de olika perspektiv på social utsatthet som artikuleras av föreningsaktiva. Ett försök görs att, utifrån vad som har framkommit, formulera den sociala utsatthetens komplexitet i några konkreta exempel. Sist kommenteras pågående rollförändringar inom socialt inriktad frivilligsektor, och några av de många frågor som studien har aktualiserat lyfts fram.

Samhällskritik och social utsatthet i närbelysning

Föreningsaktiva omvittnar samstämt erfarenheter av att ignoreras när man varnar för negativa förändringar i samhället. En röd tråd i form av samhällskritik löper genom intervjuerna, och denna kritik baseras på beskrivningar av förändringar på olika nivåer.

Man talar först om generella tendenser, där ökande individualisering utmanar solidariteten mellan människor, familjesplittring och diskriminering av invandrare skapar nya problem. Ett annat tema utgörs av analyser av förändringar och brister mer på politisk nivå. Ekonomiska nerdragningar ger prioriteringar som drabbar olika grupper inom socialtjänsten, missbrukarvården, kriminalvården, i arbetsmarknadsåtgärder och inom psykiatrin. Polariseringen av välfärd och sociala resurser anses öka segregationen. Offentliga insatser kan vara svåråtkomliga, felriktade eller otillräckliga, och samverkan mellan olika aktörer kan fungera otillfredsställande. Då förstärks eller rentav orsakas utsatthet.

Organisationerna i studien rapporteras nå allt fler människor, ofta med problem som man känner till sedan tidigare. Detta tillskrivs en ökad utsatthet i samhället. Gemensamt för de intervjuade föreningsaktiva är att man hellre beskriver social utsatthet som ett fenomen och diskuterar belägenheter där social utsatthet uppstår än talar om utsatta *grupper*. Man vill undvika

social problemstämpling och bidrag till negativa självbilder, och man uttrycker skepsis inför myndigheters tendens att förenkla en komplex verklighet i strävan efter att kunna planera och administrera insatser och bidrag. Exempelvis utesluter Socialstyrelsens artikulering av prioriterade grupper vid bidragsgivning nya verksamheter och målgrupper.

Synen på vilka grupper som är sårbara eller utsatta, eller vilka belägenheter som genererar social utsatthet, skiljer sig dock inte stort från vad som framkommer i texter som t.ex. *Välfärdsbokslutet*. Två aspekter spelar emellertid en påfallande underordnad roll vid en jämförelse: dels gäller det situationen för hjälpbehövande äldre (som inte röner mycket intresse), dels ett könsmaktperspektiv – vilket saknas helt i intervjuerna. Visst lyfts vissa grupper av kvinnor fram, men i motsats till vad som är fallet vid kommentarer om invandrare formuleras ingen strukturell analys.

I övrigt är beskrivningarna av social utsatthet betydligt mer detaljerade och åtföljs av mer komplexa ansatser till förklaringar. Med termen ”integrationsfrågan” ringas olika typer av bristande förankring in som kan drabba människor med olika bakgrunder, alltså inte enbart invandrare. Bristande integration är en, om inte ny, så allt vanligare form av utsatthet som organisationerna möter.

Ekonomisk utsatthet och brist sägs vidare väcka känslor av att vara övergiven av samhället, och reaktioner som t.ex. hat. Socialt relaterade problem tenderar dessutom att förblir socialt avgränsade – delvis på grund av att människor i samma situation söker sig till varandra. En sådan iakttagelse bekräftar mer övergripande bilder av en pågående segregation och polarisering, och tillför en socialpsykologisk dimension på individuell nivå. I det följande görs en första, tentativ ansats att illustrera olika former av social utsatthet, snarare än olika utsatta grupper, efter 2000-talets början. Exempelen är baserade på material ur intervjuerna:

- Människor som drabbas av vad man tolkar som rena systemfel, som när en missbrukare inte anvisas plats på en institution för att hon har en egen bostad, med följd att missbruket pågår än längre tid och orsakar än allvarligare sociala och medicinska konsekvenser. Först vräkning, sedan rehabilitering – vad finns då kvar att rehabilitera till? Olika skildringar av liknande processer mot allt mer utsatta positioner utgör kritiskt formulerade illustrationer av den sociala utsatthetens föränderliga – och påverkbara – karaktär.
- Människor i en process nedåt i välfärdssystemen eller där förankringen försvagas. Till bilden hör sårbarhet för sänkningar av olika ersättningsnivåer. Ett exempel är när någon utvecklar ett utmattningssyndrom som leder till sjukskrivning som efter hand förlängs. Utförsbanan slutar i social fobi och utslagning från arbetsmarknaden genom sjukpension. Privatekonomin raseras. Hårdast drabbas de som är ensamstående. Hit hör också människor som saknar förankring på arbetsmarknaden och som ska rehabiliteras efter en längre tids sjukskrivning, men som står utan arbetsgivare som part vid planering av rehabilitering på Försäkringskassan.
- Människor som upplever att myndigheternas regelverk och i förväg bestämda lösningar inte passar dem, kanske rentav används *mot* dem i stäl-

let för i deras tjänst. Det kan handla om personer utan försörjning som flyttar till Stockholm för att undkomma destruktiva nätverk i hemstaden, men som nekas hjälp till annat än en biljett tillbaka. Det kan handla om barnfamiljer som år ut och år in lever på ekonomisk marginal med hjälp av socialbidrag och som nekas bistånd utöver normen vid ett engångstillfälle som skulle möjliggöra till exempel en sommarutflykt för barnen. Det kan handla om f.d. interner på väg tillbaka till ett ordnat liv som inte får arbeta ideellt i sin intresseorganisation under en övergångsperiod med socialbidrag utan måste arbetsträna utan ett självvalt socialt skyddsnet. Det kan handla om människor med psykiska problem som blir sjukskrivna på heltid i stället för på deltid (som skulle passa bättre), eller människor med utmattningssyndrom som sjukskrivs två veckor i taget och tvingas leva i plågsam ovisshet och oro över att tvingas tillbaka till arbetet snart. Två veckor är för kort tid för en läkning som skulle leda åter i arbete. Deras lidande förlängs – liksom sjukskrivningsperioden.

- Människor med dåliga erfarenheter av bemötandet inom socialtjänsten som drar sig för att återvända sig dit. Vissa uppsöker i stället en frivilligorganisation. Dessa kan dock ha begränsade möjligheter att hjälpa. Det finns en risk att sociala problem växer, på grund av utebliven kontakt med socialtjänsten i tidigare skeden. Särskilt utsatta för negativa följder är eventuella barn i familjer där detta sker. Till denna kategori kan även räknas troende muslimer som upplever att de tvingas anpassa sig efter den svenska socialtjänstens krav på drastiska förändringar när familjeproblem uppstår, nämligen att söka skilsmässa och flytta isär. Man fortsätter att leva som förut, men döljer detta för omgivningen av rädsla att förlora socialbidrag eller hyreskontrakt. Det eventuella förtroende man haft för myndigheterna undergrävs, vilket kan påverka integrationsprocesser även på längre sikt.
- Människor i vad man kan kalla en prioriterad beroendeställning: Trots att man tillhör en socialpolitiskt högprioriterad grupp och är mottagare av långtgående insatser upplever man sig ha små möjligheter att påverka sin situation. Ett exempel är funktionshindrade som upplever sig kränkta av stelbent byråkrati som tvingar dem att ha med sig en egen personlig assistent när det skulle räcka med en assistent för flera funktionshindrade på samma arbetsplats. Få ifrågasätter nog att svårt funktionshindrade människor kallas utsatta, men att insatserna i sig, trots goda intentioner, kan upplevas som kränkande må utmana perspektiven på social utsatthet.

Rollförändring?

Betraktat ur ett längre tidsperspektiv har det varit frivillighetens privilegium att kunna vara selektiv när det gäller för vilka man ska verka och hur. Nu förändras dock, mer i allmänhet, relationen mellan socialt inriktad frivillighet och det offentliga – från en inriktning på samverkan till mer av en kontraktskultur, präglad av konkurrens mellan anbudsgivare och ett allt större inslag av kontroll av såväl frivilligorganisationernas inriktning som deras

resultat (Lundström 2004). Detta bidrar till en ökad grad av professionalisering och likriktning inom frivilligorganisationerna.

Iakttas en sådan utveckling i intervjustudien med föreningsaktiva? Både ja och nej. Två samtidigt och delvis motsägelsefulla trender går att skönja: dels en utveckling mot allt mer inslag av avantgardism, dels en utveckling mot större anpassning efter var pengarna finns.

Man identifierar nya eller snarare allvarligare former av utsatthet och ser sig nödd att prioritera de mest belastade grupperna på bekostnad av förebyggande arbete – något som i sig upplevs som plågsamt eftersom många kunde skyddas från ökade problem med en mindre omfattande insats. Situationen påminner alltså om den i kommunal socialtjänst. Då startar man nya verksamheter, eller anpassar befintliga, för att matcha utvecklingen.

Även de här studerade organisationernas formulering av problemgrupper och riktade projekt påverkas självfallet av möjligheterna till ekonomiskt stöd. Ibland sker anpassningen av arbetets inriktning efter var det finns pengar relativt smärtfritt, men ibland tvingas organisationerna konstatera att de grupper för vilka pengar finns att söka inte är samma grupper som man själva skulle vilja satsa på. Önskemålen om ökade grundstöd är följaktligen starka – man vill hellre utvecklas efter egna preferenser än styras att utforma arbetet efter var pengarna för tillfället finns.

Frågor för framtiden

Avslutningsvis ska tre av alla de frågeställningar som studien aktualiserar lyftas fram:

- Den första frågeställningen gäller huruvida ökningen av antalet människor som söker sig till frivilligorganisationerna speglar en reell ökning av social utsatthet i samhället, eller om den snarast speglar pågående attitydförändringar – visavi det offentliga eller visavi frivilligorganisationerna. Att det kan upplevas som stigmatiserande att söka sig till offentliga hjälpsystem som präglas av allt snävare behovsprövningar bekräftas av rapporterade erfarenheter av möten med människor som tidigare haft att göra med socialtjänsten.
- Den andra frågeställningen handlar om hur socialt utsatta grupper berörs av den framväxande kontraktskulturen: Riskerar människor att bli utan stöd om de inte anses höra till en viss, prioriterad problemkategori som, möjligen, funktionshinderade f.d. kriminella? Innebär utvecklingen också att betydelsen av att själv kunna formulera sitt problem för att komma ifråga ökar än mer? Vilka grupper kan då antas ha särskilt svårt att artikulera sig – vilka har de svagaste rösterna?
- Den tredje frågeställningen för olika kunskapsperspektiv: Intervjupersonernas nära beskrivningar av situationen för utsatta grupper har åtföljts av uttryck för ett stort engagemang och starka känslor. Utvecklar aktörer i frivilligorganisationer (om de inte har det initialt) mer av en insiderkunskap om utsatthet, genom att verka på fältet? Intervjustudien som ligger till grund för detta avsnitt snarare understryker än besvarar frågan om huruvida olika aktörer har olika kunskap om utsatthet, liksom vad detta i så fall kan innebära – och hur det kan användas på ett konstruktivt sätt.

5. Bilagor

Bilaga 1: Intervjuguide.

Organisation: intervju	Antal medverkande vid
Ip 1 Namn: Funktioner: Hur länge i organisationen? Hur länge i funktionen?	ip 3
Ip 2 Namn: Funktioner: Hur länge i organisationen? Hur länge i funktionen?	ip 4

Kortfattad introduktion om organisationens sociala verksamhet. Skriftlig information?

Den här studien handlar om den socialt inriktade frivillighetens perspektiv på förändringar i välfärden under 2000-talet. Har ni upptäckt nya utsatta grupper? Nya former av utsatthet? Intervjun kommer också att beröra frågan om ni har förändrat era verksamheter eller insatser för utsatta grupper.

1. Tidsperspektiv (5 år):

1. Har ni märkt några förändringar de senaste åren när det gäller vilka som behöver er hjälp?

Förändringar avseende vilka ni faktiskt hjälper? Nya former av insatser/verksamheter? Andra förändringar: ekonomiska eller organisatoriska förutsättningar? Specifikt: Reaktionen på förändringar i socialtjänstens arbete?

2. Exempel: Utsatta grupper att ev. resonera kring

Olika grupper eller kategorier i befolkningen brukar utpekas som särskilt utsatta i offentliga texter:

Barn (utsatta: misshandlade, utnyttjade, flyktingbarn...)

Ungdomar Vuxna Invandrare

Äldre Missbrukare

Familjer Ensamstående föräldrar

Anhöriga till äldre

Patientgrupper Fysiskt funktionshindrade

Psykiskt funktionshindrade

I samhällsvård: barn, ungdomar, missbrukare, i kriminalvården

3. Exempel: Olika former av social utsatthet att ev. resonera kring

Alkohol Narkotika

Arbetslöshet Omsorgsbehov

Ofrivillig ensamhet

Upplevelser av diskriminering

Hemlöshet Brister i samarbete mellan myndigheter – instanser

4. Vilka tendenser i samhället oroar mest? Positiva tendenser?

